

GINEVERNÉ

ANGOLOK

257010

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

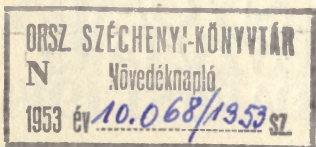
GINEVERNÉ
GYÖRY
ILONA
ANGO
LOK

KIADTA
AZ „ÉLET”
IRODALMI
ÉS NYOMDA
RÉSZV. TÁRS.
BUDAPEST 1914

— MINDEN JOG FENTARTVA —

A BEKÖTÉS ÉS CÍMLAP RAJZÁT
ZÁDOR ISTVÁN KÉSZÍTETTE

257010

„ÉLET” IRODALMI ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
Budapest, I., Fehérvári-út 15/a.

John Bull, ahogy én látom

Mikor Archimedes a reátörő katonához azzal a szóval fordult: Ne rombold szét a köreimet! — ő sem ragaszkodhatott a maga homokba rajzolt köréhez jobban, mint ahogy az átlagos ember ragaszkodik a maga eszmeköréhez. Szinte még az igazságnak is rossz néven veszi, ha az el akarja söpörni az ő megalkotott előítéleteit.

Több ilyen előítélet ritkán szűl ki emberi szóból, mint akkor, mikor egész nemzetekről monduk általánosító véleményt. Mihelyt valaki, látószólag felsőbbiséggel, de voltaképp igen nagy naivsággal azt mondogatja, hogy: a *német* ilyen, a *francia* olyan, rögtön a rokonság gyanujába keveredik előttem azzal az utazóval, aki a gyorsvonatban, egy idegen ország néptelen rétjein átszáguldva kinézett s mivel az ott álldogáló, egyetlenegy embernek vörös haja volt, beleírta az úti naplójába, hogy: „Ennek az országnak a lakosága vöröshajú.“

Hogy a népjellemzésben talán senkiről sem rajzoltak túlzottabb képet, mint az angolról, azt sok

minden magyarázza. Először is szereplésük volt mindig elég kimagasló arra, hogy *közömbösek* nem igen tudtak maradni irántuk a többi nemzetek. Vagy szeretni, vagy gyűlölni voltak kénytelenek őket, mint azt a használatba átment két szó, az angломánia és anglofobia eléggé bizonyítja.

De meg azután akcentuálta a jellemrajzok túlzásait az angol nemzet elszigeteltsége. Furcsák voltunk mi, kontinentális emberek ebben: ha az angol nem értett meg bennünket, mindjárt eszünkbe jutott, hogy „inzulárisak“; — de erre akkor sohasem gondoltunk, ha azt kellett volna magunktól kérdeznünk, hogy vajjon ez az ő inzuláris voltuk nem gátolt-e meg bennünket is abban, hogy mi szintén megértsük őket.

Amint az évek peregnek, egyre kevésbé *kell, lehet és szabad* generalizálnunk, ha más nemzetről ítélünk. Az olyan gyerekes és hárijánosos beszéd, hogy a német pedáns és hűséges, a francia elmés és frivol, az olasz műértő és bosszúálló, járhatta akkor, mikor nem utaztunk, nem járattunk idegen lapokat, útközben nem ismerkedtünk meg más nemzetbeliekkel úgy, hogy azután levelezés és egymás felkeresése folytán belelássunk egymás lelkébe.

De ma már tudjuk, hogy aki egy-két ember ismerése nyomán egy nemzetről mond ítéletet, az vagy csalódik vagy csal.

S a nemzetekről szóló elkoptatott közhelyekben a főbaj az, hogy — éppen ellentétben a kövön,

ércen levő rajz sorsával — mennél többen opk-
tatják, annál mélyebben vésődik a köztudatba.

Ilyen sokat koptatott közhely az angolok jellem-
zésében mindenekelőtt az, hogy az angol hideg.
— Erre talán legjobb először is azt kérdeznünk:
kik mondják ezt róla? Rendesen a vele nyilvános
helyen, semleges területeken, vasúton, hajón, ven-
déglobben véletlenül találkozók, akiről az angol
sem azt nem tudja, hogy ő szimpátikus-e azoknak,
sem azt, hogy azok szimpátikusak-e neki. Követ-
kezésképp az egyedüli tapintatos, az egyedüli
bölcs magatartás tehát a tartózkodás, hallgatagság,
távolmaradás.

És ne tagadjuk, az az útközben való rögtöni
ismerkedés és „no, akkor tartunk együtt“ féle
ajánlkozás (amely mellett aránylag persze hogy az
angol viselkedés hidegnek tetszik) voltaképp
semmi más, mint anakronizmus; — lemúlt idők
maradványa. Az olyan időké, amikor az embernek
sem tenni, tehát önmagában kitervezni valója,
sem olvasni valója nem volt annyi, mint ma, tehát
nem kívánták annyira, hogy békében hagyják.
Meg azután a *more patrio* való utazás idejében
olyan meglepő dolog volt az, hogy valakivel valami
elhagyott fogadóban összeakadjon az ember, vagy
hogy a néptelen úton még egy utas jöjjön rá
szembe. Már attól igazán ki kellett kérdezni
tőviről-hegyire, mi járatban van.

De a Cook idejében!

Csak gondoljuk el, hogy öten-hatan már ülnek
a vasúti kocsiban; világot látott, európai emberek,

akik hagyják egymást gondolkozni, tájat nézni, olvasni; azután egyszerre berobban közéjük egy hetedik, és felteszi a kerek világ szókincsének legfeleslegesebb kérdését: „Szintén utazni tetszik? (Hát mi az Isten csodájáért ül az ember egy robogó vasúti kocsiban, ha nem azért, hogy utaz-zék?) Azután beszélni kezd és egy óra mulva már minden részletét tudjuk a családfájának, foglalkozásának, ügye-bajának.

Hát most melyik a kétféle közt a modern, művelt és irgalmas lelkű ember?

De mondjuk, hogy pozitív hidegség, merevség az, amit az angolnál felpanaszol az útitárs. Ez jórészt a franciákkal való egybevetésből ment át a köztudatba. Még csak rövid idővel ezelőtt is ez a két nemzet látta egymást leggyakrabban, mint utas. És nemcsak az történt, hogy a franciák pezsgő, túlómlő temperamentuma mellett (noha ez is éppen úgy nem kivétel nélküli, mint az angol szótlanság) az angol merevnek látszott; — hanem értem úgy is, hogy akkor, amikor ezek a régi ítéletek kialakultak, a tipikus francia is más volt. A *gloire* napjaiban (Waterloo előtt) a francia is sokszor nézte a világot csupán úgy, hogy az arra való, hogy annak tetején a gall kakas kukorékoljon és ugyancsak hangos volt mindenütt. A fajilag tényleg csendesebb angolnak minden hangosság; a közfigyelem minden magára vonása „horrid” volt, rettenetes; az úriasság, önuralom, jó nevelés hiányának netovábbja; — és annak láttára, ami az ő természetével nem fér meg, valahányszor az

angol nyilvános helyen hangos és osztentatív embert lát, rögtön végbemegy lelkében az, ami a Shakespeare egyik legangolabb angol hősnőjének, Cordéliának a lelkében megy végbe: hidegebbé, szótlanabbá, zárkózottabbá válik, mint valójában lenne.

Sem Shakespeare-rel nem gondolkozott, sem Cordéliával nem érzett az, aki nem érti, hogy ez utóbbi azért mutatkozik szeretetlenül merevnek az első felvonásban, mert Goneril és Regan ömlengésein riadt meg s azokhoz nem akar hasonló lenni.

És végre még egy dolog magyarázza az ő nyilvános helyen való hidegségüket. Mint ők maguk bevallják: *We are too conscious*. Elfogultak, tudják, hogy sokszor csúfolták őket, rágalmazták, ellenségesen nézték. És nem tudnak egészen természetesen maradni.

De ha utaltunk a történeti eseményekre, ne utaljunk csak egy irányban. — A francia *gloire* lehanyaglása után viszont az angol lett az európai színpad hőse s ez az idő teremtette meg a köztudatban ma is élő inzolens, öntelt angolt. Persze hogy van ilyen köztük is. De hol nincs? És utazás közben, ha neveletlen, hetvenkedő embert látunk és azt mondjuk: nálunk jobb modorúak az emberek; — tudjuk-e mindig, ha vajjon egyazon osztály tagjait vetettük-e össze; urat úrral; nyárspolgárt nyárspolgárral? És hadd tegyem hozzá, hogy ma az utazó angolnak azt a kellemetlen fajtáját *sehol sem itélik el szigorúbban, mint Angliában*.

De persze míg a száz csendesen, békésen haladó kocsiról senki se beszél az utcán, de annak az egynek a hírével, amely nekimegy a másik kocsinak, embereket gázol, lámpavasat tördel, tele van az utca, úgy az emberek közt is azt vesszük hamarabb észre, aki bajt csinál, nem azt, aki megvonul.

De mindez, ami a hidegségről él a köztudatban, az csak a véletlenül velük összekerült ember ítélete. A családi és baráti kör nem panaszkodik erről és én mint útitársról is azt szeretném megjegyezni, hogy ha *van* az angolnak oka szólni, például ha tanácsal, segítséggel szolgálatára lehet valakinek, akkor soha nem kívánnék jobb útitársat nála, mert ilyenkor mind előtérbe lép lelkében az udvariasságnak az a faja, amely az egyedül értékes, ugyanis amely az áldozattól sem riad vissza és amely udvariasságra az embert nem a tánc- és illemtanár tanítja meg, csak a jó szív.

Hogy a baj látására ez a nagylelkű természet megnyilatkozik nála, azt eléggé tudják az idegen nemzetek is; tudták az osztrák-olasz háború alatt szenvedő olaszok, tudták a görögök a filhellén időkben; tudták az amerikai rabszolgaszabadítók, akik iránt Anglia ötszázmillió koronával bizonyította be a rokonszenvét és tudjuk mi, akiknek Anglia akkor nyújtott baráti jobbot, mikor körülöttünk keletről-nyugatról csak halálos csapásra felemelt kezet láttunk.

De hogy a mindennapi élet mindennapi angolaira visszatérjek; — ugyan látta őket az a

mindenttudó néppszichológus, aki az ő lélektanukat három-négy szóban elintézi; — látta őket valami népszerű emberüknek megjelenésekor hurrah-zni? — Látta őket politikai gyűlésen; — cricket-mezőn való diadalkor; — vadászaton, kiránduláson, karácsonyi vígság közben és — választásokon?

Mi? ezt nem látta, ajánlom, tartsa függőben az ítéletét. Leigh Hughes említi, hogy például a manchesteri választást végignézte néhány kontinentális vendég és mióta látták, amint a méltóságos, korpulens gyapotkirályok, egymást nem is ismerve, összeölelkeztek, énekeltek, táncoltak az utcán; — egy tőzsdefejedelem pedig, lecsapva a cilinderét az aszfaltra, ráugrott mind a két lábával, mialatt a tömeg örjítő zsvajjal, hurrázva és a győztes jelöltre a „jolly good fellow“-t énekelve hömpölygött az utcán, azóta a kontinentális vendégek is némileg módosult nézetekkel távoztak azt illetőleg, ha vajjon a temperaturát jelző higanyoszlop mindig valahol a fagyponthoz körül van-e az angol lélekben.

És hogy a lassú lelki mozdulással, közömbösséggel vádolt tömeg, mint hallgatóság milyen tud lenni, arról nekem, aki oly sokszor állok előttük, szólni ugyan nem lehetne látszólagos dicsekvés, de egészen hallgatni pedig nem lehet valódi hálátlanság nélkül. Hadd mondjam tehát minden más helyett csak azt, hogy a hallgatóságok legóhajtabb vonásai mind megvannak bennük: a szónokkal valami delejes áram folytán való rögtöni összekapcsolódás, ami csak a hallgatóság elme- és

szívbeli gyönyörű egyensúlyából eredhet; — a komoly és vig részletekbe egyaránt belehelyezkedni tudás és az elismerő, meleg hála.

A hidegség, közömbösség vádjával szinte egybefonódott sokak tudatában az is, hogy a „business“-en, a kenyérhozó, pénzkereső foglalkozáson túl nem igen terjed az érdeklődésük. És lám; — választ óhajtva adni, az ember gondolata végigrepül a földgolyón és azt látja, hogy a két földszark hangtalan jégvilágában; — az egyenlítő sárga izzású homokján, őserdők gyilkos lehelletű bozótjaiban hány olyan angol kutató nyugszik, aki abból az útból pénzeredményt semmit sem remélhetett, sőt arra sok pénzt áldozott; és elment lángoló tudásvággyal, vak önzetlenséggel, harcolt bajnoki bátorsággal és meghalt vértanúi fenséggel.

Hát még akik otthon, Angliában szenvedtek halált a börtönök, kórházak, gyógyszerek, mentőeszközök tanulmányozása közben, hogy ember-társaikon segítsenek. Ez mind nem nagyon alkalmas annak a bizonyítására, hogy az angol a „Kalmárok nemzete“; „a nation of shopkeepers“.

Jaj, de keserű és mélységes humora az a dolgoknak, hogy azt a lángeszű katonát, aki így beszélt, Napoleont, éppen a „kalmárnemzet“ hadvezére és hadserege győzte le döbbenetes bátorsággal.

A „népjellemzők“ becsületére legyen különben mondva, ezt a vonást, a bátorságot még ők sem tagadták meg az angoltól soha. És ez a bátorság testi és lelki elemekből érdekesen szövődik össze

náluk. Már az ökölnyi gyereken látszik, hogy ez nem lesz az a fajtája a bátor embernek, akinél „a lélek kész, de a test erőtlen“. A fűrgeségre, erőfeszítésre kiképzett test jó szolgája lesz annak a léleknek, melynek a veszedelem látásakor első impulzusa az odarohanás, a *go ahead*, az előre!

És itt sem csak a katonát, sem csupán a fölényes szellemi életű embert értem az erkölcsi bátorság képviselője gyanánt, hanem százait és ezreit azoknak a tanulatlan, egyszerű bányászoknak, halászbereknek, csónakosoknak, akire magára is nap-nap mellett százszor mered reá a halál arca a bánya sírgödréből, a tenger hullám völgyeiből és aki a habozásnak egy pillanata nélkül megy a bajtársát kimenteni.

És megy százszor még a gyerek is, fiú, leány egyaránt; másképp hogyan olvasnánk évenként annyiszor, hogy gyermeket díszítettek fel az életmentő érdemmel.

A vérükben van, hogy nekik bátornak lenni könnyebb, mint gyávának.

Ugyanilyen őszérzés, primitív őszöztön a nemzetnél az izzó hazaszeretetet is, de talán éppen mivel tudja, milyen erős ez, azért takarja el ezt is azzal a szinte zavart és szemérmes titkolódzással, amit minden nagy érzésére, felindulására szeretne ráborítani. Ha valahol, távoli országban járva azt hallja, hogy megcsendül valami angol dal töredéke, abba nem belepirul, hanem belesápad; — nem hangosabb lesz tőle, hanem hallgatagabb. És ha például évekig tartó katonai, tengerészi

szolgálat, vagy más okú hosszú távollét után hazatér és meglátja Anglia partvonalát; — a plymouthi smaragdzöld hegyfokot vagy a doveri hófehér Shakespeare-sziklát, talán mindössze azt mondja, olyan szájszélmozdulással, ami mosolygás szeretne lenni, de inkább vonaglás: „Good old England“; — hanem ilyenkor az, aki megértő barát, az ne igen nézzen arra az emberre, mert az akkor a lelke fenekéig meg van rendülve és ezt még hozzá irtózatosan szégyenli is. Kettős ok tehát, hogy ne kémleljük az arcát.

Nagy hazaszeretet nélkül sohasem tehetnék volna birodalmukat azzá, ami, csakhogy az angol patriotizmus lépést tart jellegben az idők menetével. Amint az ököljog háttérbe kezd szorulni a vagyonság, tanultság megadta prepotencia mögött, úgy alakul ki az újkori ember számára az a hitvallás, hogy *ma a legjobb hazafi, országa érdekeinek legerősebb fentartója az, aki a legbecsületesebb, legképzettebb, legmunkásabb és aki képességeinek és munkája eredményének az országért való áldozására a legkészebb. Ezek nélkül ma nincs hazafiság.*

És itt érinti ezt az eszmét az a másik vonás, amit szintén sokszor hallunk az angolról: hogy nagyon szereti a pénzt. Az igazság körülbelül az, hogy ezt ma kivétel nélkül mindnyájan szeretjük, de emlegetni, felróni csak annál szoktuk, aki meg is tudja szerezni, és annál pedig nem, aki csak plátóilag, par distance szereti, nem kevesebb vágyakozással, csak kevesebb sikerrel. Bizonyos, hogy az angolban megvan a

pénz értékelni tudásának igen erős érzéke és az is igaz, hogy akiknél közöttük ezt az érzéket más lelki tartalom nem egyensúlyozza, annál túlkapásra visz; — mint minden más fajnál.

De az angolnál a pénz tiszteletét más okok is magyarázzák. Nemzetük erejének *legbecsületesebb* forrása az ipar és kereskedés volt; sokkal *becsületesebb* mindenestre, mint az ezeknél gyakran oly sokkal magasabbra emelt aggresszív, hódító hadjáratok. Azonkívül az angol faj, az angol család *lares et penatesei*, házi bálványai közt a legmagasabb talapzaton a *respectability* áll, a tiszteletreméltóság, a rendezett élet tisztessége.

Olvassuk el regényeiket, drámáikat, nem valóságos Kain-bélyeg-e valakin az, ha tartozik itt is, ott is, ha bohém háztartása van, ha valamivel is port kell hintenie a világ szemébe? Az ilyen ember az angol regényben, drámában már szinte a *villain*. Nem „respectable“, ha az életének berendezése csak kicsit is rendszertelen; nem „respectable“, ha a templomának s egy-két jótékonyági dolognak nem rendes adófizetője, mint ezt oly tisztán látni az önkéntes adakozásoknak abból a hódolatra keltő készségéből, amelyre az angol társadalom nemzedékeken át volt nevelve azzal az eszmével, hogy aki nem tudja a magáét úgy beosztani, hogy abból pénzzavarba jutás nélkül más érdemes embernek is jusson egy-egy arányos töredék, az nem respectable.

A pénz *sokrabecsülése* minden angolban megvan, jóban, rosszban egyaránt és megvan minden tár-

sadalmi osztályban; — de a pénz *helyes megbecsülése* ma leginkább azok közt van meg, akiket Mathew Arnold „the great Middle Class“-nak nevez.

Ma ez az osztály érti Angliában a pénzzel való bánás három sarkalatos pontját, ugyanis *hogy kell a pénzt megszerezni jogosan, megtartani okosan és tovább adni arányosan.*

Az angol szegény osztály sok-sok rétege, amely a munkáskérdésnek, a labour problemnek nem azért nehéz eleme, mert *unemployed*, hanem mert *unemployable* (nem mert alkalmazatlan, hanem mert alkalmazhatatlan) — ez megszerezni sem igen tudja sokszor a pénzt, néha a fennálló rend, de néha a maga hibája folytán; — ha pedig megszerezte, a maga körében ez a szegény népréteg pazarabb vele, mint a középosztály; de természetesen pazar azután a pénzzel a hereditáriusan gazdag osztály is, amelynek a pénz megszerzése nem szerez gondot, de amelynek nem egy tagja ma, a túlzott fényűzés, az élet belső, mentális ürességének és a pénzen megszerezhető élvezetektől való teljes függésnek korában, — a pénzt sem okosan megtartani, sem arányosan tovább adni nem tudja.

Ennek a két végletnek, a legszegényebb és leggazdagabb osztálynak pénzbeli helyzete ma Anglia egyik nagy problémája.

A legszegényebb városnegyedek közt dolgozó *social worker* (pap, egészségügyi bizottság, a szegénypénztár kezelője stb.) ugyanoly jól tudja, hogy az az osztály rosszul osztja be a pénzét,

mint ahogy tudja a méregdrága ruhák, borok, szivarok, ékszerek szállítója, hogy az ő legrosszabb fizetői sokszor a legnagyobb nevek viselői közül kerülnek ki. Tehát szintén rosszul osztják be a pénzüket.

Csoda-e, hogy a középosztály mintegy ösztönszerűleg is szilárd derékfallá tömörül ezzel szemben és hisz a pénzbeli rendezettség úriasságot, respectabilityt adó erejében?

Kialakult azonban egy egészen külön társadalmi osztály a pénzzel való bánás, a pénz megszerzési és továbbadási módja szerint: az úgynevezett *smart society*. A könnyen, mulatságosan, fényesen élő és csak magáért élő, csak a pillanatnak élő réteg. Ez nem azonos sem az arisztokráciával, sem a pénzvilággal; — vannak tagjai ebből is, abból is, a középosztályból is, a parvenükből is, de viszont valamennyi felsorolt osztálynak sok-sok tagja oly messze van a *smart society*től, mint a két pólus egymástól. Az angol társaság egy rétegében, mint Russel is mondja, aki pedig félelmesen jól ismeri őket, ma megvan *minden* vonása a késői római császárság szakadék szélén álló világának, de ne feledjük el, hogy a pávanyelveken élő Lukullus, a játéknyerésegekből palotát tartó Milo, a kertjeit borral öntöztető Hortensius és az izgató mulatságok hajszolásában a betegségig menő Catullus nem a *római jellem* típusai, hanem a *kor* típusai voltak.

Ezért nem foglalkozom a társadalomnak azzal a frakciójával, mely ismerőseit *bevallottan* aszerint

válogatja, hogy kinek a háza mennyi előnyt ígér: nem azzal a körrel, melyben a társadalmi kép-mutatás oly erős, hogy vasárnaponkint Beethovent játszani nem illő, mert azt hallják, de nagy pénzre bridge-et játszani lehet, mert azt nem hallják; — miért szóljak azokról, akiknek százai mind ima-könyvvel sétálnak a templom utáni órákban a Hyde-park Achilles-szobra körül, de egymásnak nevetve vallják be, hogy a könyvet csak a tömeg épülésére hurcolják magukkal, mert templomban nem voltak; — nem időzöm azoknál, akiknek egész családi élete csupa *laissez aller*, *laissez faire*, *laissez passer*: — ez mind *van* Angliában, de itt csak ismételhetem, amit egy másik lapon mondtam, ez nem a nemzeti talaj produktuma, a talajt jellemző növények a jó növények szoktak lenni, *a gyom nemzetközi növény.*

Ez a túlcsapás magyarázható itt-ott egy nemrég letűnt kor más irányban való túlzásával, amely viszont szigorúbb volt a kelleténél és az embereket annak a bilincseiben akarta tartani, amit egy írójuk „*The prison of Puritanism*“-nak nevez. Ennek a letűnt kornak túlzott angol vasárnapja, melyen még a gyermekek játékaikat is elzárták, — nevetni, levelet írni, zongorát kinyitni, újságot olvasni pedig a botránnyal lett volna egyértelmű: — ez maga sokért felel. Akitől túlhajtott és ok nélküli önmegtagadást követelünk, azt mindig a kép-mutatás veszedelmének tesszük ki. A világnak sok intézménye dörgő visszhanggal mondja erre az igazoló szót. És így járt az angol társadalom is.

De a természet szerint egészséges és tiszta angol nemzeti lélek kezdi már egyensúlyba hozni a vallásosság isteni elemét az emberi elemmel, a mennyeit a földivel; — és kialakulóban van már az az angol vasárnap, amelyben nem lesz a képmutatásnak semmi eleme, de amelyet tisztán emberi, testi és lelki jóvoltunkért elfogadhatnánk mindnyájan, más nemzetbeliek is.

Mint egyik nagy gondolkozójuk mondta, a tízparancsolat egyikének átalakításával: Megemlékezzél, hogy a hétköznapot megszenteljed!

Aki a hat napon át úgy gondolkozik, szól és cselekszik, hogy azt a vasárnap legünnepebb órájában nem szégyelheti, annak a vasárnapot sem kell önkínzó eszközzé tennie.

Hogy visszatérjek a jól rendezett élet és pénzbeli helyzet tiszteletére, ezzel függ össze az is, hogy az angol az utóbbit abból a magasabb okból is kívánja, mert a szép életet csak ez biztosíthatja.

Commandò per istrade di fango non s'ha tempo nè voglia d'alzar gli occhi al cielo.

De ha a jól rendezett vagyoni helyzet tisztelete az angolnál itt-ott a túlzásba csap és a pénzes embert magáért a pénzért tisztelik, akkor ez a felfogás már a *gigmanity*, amely képtelen szóért Carlyle áll mint felelős az örök bíró előtt. Ő csúfolta a maga társadalmának egy részét azzal, hogy valakiről, aki gíget tart, így szólnak:

— Azt hiszem, nagyon jóra való ember: kocsit is tart.

De van az angol léleknek egy másik nagy kultusza: az arisztokrácia iránt érzett szent tisztelet. Egy politikusuk azt mondta egyszer róluk: Nincs népszerűbb arisztokrácia és arisztokratább nép, mint a mienk. — A naivsáig megy az az áhítat, ahogy egy nagy nevet kimondanak, ahogy egy nagy név viselőjének még csak a kocsija kereke után is nézni tudnak. Ha pedig egy lorddal beszélhetett egyszer, akkor az angol polgár nyugodtan hal meg: tudja, hogy nem élt hiába.

A „British matron“ számára pedig csak valamit is az életben úgy tehetni, amint azt az arisztokrácia teszi: egekbe kelés.

Arra különben, hogy mit hogyan cselekedjünk, senkinek nem drákóibb törvénye, mint az angol középosztálynak az, hogy: *ez így szokás*. Mindenki így teszi. Következésképp így helyes. Ami másként van téve, az „so foreign“ „so un-English“ és ezért „how funny!“ Milyen furcsa.

Az, hogy esetleg az ő szokásánál jobb, az mellékes.

„Furcsa“ a cserépkályhák legjobbja, noha százszor jobban fűt a kandallónál; furcsa a dupla ablak, noha az angol ködös levegőben elkelne; furcsa az, hogy más országban a pecsenyét nem só nélkül teszik a sütőbe; — furcsa még az egész francia főzés is, oh pedig Britannia asszony nemzeti jellegű konyhájának nem egy alkotása éppen olyan hatású, mint az angol humor: az ember nem tudja, inkább mosolyogjon vagy könnyezék-e, ha szembe kerül vele.

Igen, a konzervativizmus mélyen gyökerezik a nemzeti lélekben. Egyik kitűnő hírlapírójuk maga mondja, hogy mikor a biciklit mint közlekedési eszközt általánosítani akarták, egy igen tipikus brit oroszlán felállt a hátsó lábára és dörgő méltatlankodással kérdezte, hogy hova jutunk az ilyen törekvésekkel és feleletet követelt erre a súlyos és mindent elsőprő argumentumra: „Hát ugyan őseink használtak-e valaha biciklit?”

És mivel erre határozottan tagadólag lehetett csak felelni, boldogan érezte, hogy ő a maga részéről elintézte ennek az eszme-invázióknak a dolgát.

Hogy azután néhány év múlva egész háza népével biciklizett és szidta az elmaradt eszeveszett bolondokat, akik a bicikli áldásait meg nem értik, az megint a derék brit oroszlán természetrajzának egyik vonása. Mert igaza volt az én lélektan-professzoromnak, aki egyszer azt mondta, hogy a flegmatikus embert nehéz táncba ugratni, de ha belekezd, akkor flegmatikusabb, semhogy abba hagyná.

Konzervativizmusról szóltam? Az is igaz. De érthető az a kifejezés is, amit egy írójuk használ: „Az a heterogén elemekből összealkotott valami, aminek angol ember a neve.” Ugy is van. Az, aki apró dolgokban szinte mereven maradi, nem alkalmazkodó, a változtatást nem kedvelő, azért ha nagy dologba fog, akkor leráz magáról minden ilyen bilincset és lesz belőle a világ legjobb gyarmatalkotója, lesz sarkköri vagy egyenlítői ember, ahogy a szükség kívánja.

Másik ily ellentétes vonása az, hogy bár nehéz mozdulásúnak látszik, mégis, ha meg akar tenni valamit, csak magában bizakodik és az individualizmus sehol sem virul jobban. Ez már a gyermekszobában kezdődik. A fejtörőjátékok, a ruhának és a játékszereknek a gyerekekkel való helyrerakása, a feladat segítség nélkül való elkészítése, mind a „csináld meg magad, ne várj senkire“ elvét szolgálja. Valamint az a törekvés is, hogy amennyire csak lehet, minden családtagnak, mihelyt csak valamennyire is növekszik, legyen külön szobája. Abban azután úr is, de viszont azért azután felelős is. A szoba sokszor kicsi, sokszor spártai egyszerűségű, de *van* kinek-kinek.

És az ilyen otthonokban felnőtt nemzetnek kellett is, hogy vérévé váljék az individualizmus.

Nézzük meg azokat a mozgalmakat, mikor kórházakat, iskolákat, kertvárost, sőt templomot akar alapítani valaki. Ez Angliában soha nem indul ki valami állami központból; — nekik az a kontinentális függés érthetetlen, hogy például beleegyezést kérni a kormánytól. De az igaz, hogy azután „támogatást“ sem kérnek. — És nem ceremóniáznak; nem igen küldenek ki kebelükből bizottságokat az előkészítő gyűlést előkészítő gyűlés alkalmával, — és nem alakul minden egyes ember albizottsággá, — hanem két dolgot megtesznek: dolgoznak és adakoznak.

És itt ne mondjuk, hogy hja! mert ott a milliók az utcán hevernek. Azt nem tudom, Én még soha sem láttam angol milliót az utcán heverni. hanem

azt igenis tudom, hogy Anglia legvirulóbb, eredményeiben legfontosabb intézményeit sem nem kormánypénzből, sem nem heverő milliókból alkották meg, hanem olyan zsebekből kikerült kisebb összegek segítségével, amely zsebekbe nem *ömlött* a pénz és sokszor csak mint munka díja került beléjük.

A legnagyobb londoni kórházak, azután az olyan főiskolák, mint Rugby, Eton, Dulwich, Oxford mind magánemberek alkotásai, a letchworthi, hampsteadi kertvárosok szintén; — Bournville és Port Sunlight nemkülönben, de mivel ezeket csakugyan egy-egy ember *nagy* vagyona alkotta, azért nem a többiek közt említem.

Részint a *respectability* iránt, részint a *más is úgy teszi és mit mond a világ* féle eszmék iránt való túlzott hódolat magyaráz meg egy részt abból a *felekezeti* vakbuzgalomból és szükkörűségből, ami kivált a kisvárosokban jellemzi a középosztályt és amely felekezeti villongást oly helytelenül tekint valaki az angol ember vallásossága gyanánt. Ez teljesen téves, a két dolog egyáltalán nem azonos egymással. Az egyik kicsinyes, a másik tiszteletreméltó.

Mikor az angol emberben a felekezeti érzés kerekedik felül, amely sokszor szükkeblűséget mutat, akkor megint inkább a *respectability*, meg a *mit mond a világ* és a konzervativizmus az, ami a felszínen van. Ha az ő maga köre például legnagyobbbrészt egy és ugyanazon egyházhoz tartozik, akkor azt a „good form“ is úgy követeli.

hogy ő is oda tartozzék és aki nem közülök való, nos... az azután messze is áll a kisvárosok „legjobb körétől“. Igazolja ezt az adoma anglikán papja is, aki a kertjében szép és Istennek tetsző foglalkozást űz: gyümölcsfákat, virágokat szabadít meg a hernyóktól, csigáktól. Lelke ellágyul a „ne ölj“ megtartásaig is; nem végzi ki a szegény férgeket, hanem nyugodtan hajigálja át a másik kertbe a szomszédokhoz, mert hiszen azok „más felekezetűek“.

A világ véleményétől függő magatartás okozta azt is, mikor egy vidéki városban a pap és az ő legközelebbi köréhez tartozó családok rémülettel vették tudomásul, hogy az, aki községükben házat és földet vett s már rendezkedik is a végleges letelepedésre, nem más mint Darwin!

A pap rögtön kiadta a jelszót: Ki van zárva, hogy ő és a családja annak az embernek a küszöbét átlépjék! — Igen ám, de amint az idő múlt, a papné látta, hogy Darwint (aki — bármilyen sok volt is nála a rováson — tagadhatatlanul „jó családból való volt“) sorra látogatják ám a grófság legnagyobb familiái! De hiszen akkor oda mégis csak el kellene menni. Nem Darwin tiszteletére, hanem hogy az ember ki ne maradjon abból, amit „a legjobb körökben is úgy tesznek“. Befogattak tehát a családi, parochiális batárba, de a pap még a felhágón állva is szót emelt: „Annyit mondok azonban, kedvesem, hogy ha az az ember esetleg feláll, hogy az Istent káromolja, én azonnal elhagyom a házat!“

De ezek mind olyan kis túlzások az angoloknál, amelyek szintén mindenütt megvannak; — míg az angol nemzet valódi vallásossága volt jórészt az az alap, mely társadalmunknak az egészséges és tiszta fejlődést biztosította. És ezt divatos felfogások, átvonuló áramlatok nem fedhetik el a szemünk előtt; — bárhogyan próbálná is valaki kerülni annak bevallását, az igazság az, hogy *a fontosság mértéke, amit a vallásos érzésnek tulajdonítunk, mértéke mindig a magunk lelki értéke és előkelőségének is.* És Anglia történetéből ki nem sodorható, rajta mindvégig átfutó fényes szál az, hogy Anglia legnagyobb vezetői, még pedig politikai vezetői, (akiknél a vallás, ha az csak „ábrándokba merülés“ lenne, nem nyert volna sok helyet) mind erős, forró vallási életet élő emberek voltak. Morus Tamás, Wolsey, Cromwell, Milton, Gladstone.

A vezetők ilyen lelki életet csak ott élhetnek és az ilyen lelki életet élő emberek csak ott lehetnek vezetők, ahol a néplélek egészséges és tiszta.

Egészséges és tiszta. Ez az a két szó, ami az embernek először jut eszébe akkor is, ha angol tömeget lát akár a játéktéren, akár a gyűlésteremben, a színházban, az utcán, a templomban és ugyanez a két szó jut eszünkbe akkor is, ha a nemzet lelki életébe is bele tudunk hatolni. A lélek egészsége és tisztasága sugárzik ki az angol könyv, az angol dal, még az angol népdráma leg-
többjéből is. Nem egyszer egy kicsit egyhangú; a képzelet, az átlagos angol léleknek ez a hátra-

maradt hajtása gyengén mutatkozik benne; itt-ott túlcsap benne a szentimentalizmus; — forgószeles elsodró erejével nem ragad meg talán bennünket, de a forgószeles viharok szeméjéből nem szór ránk semmit.

Élceknek, vígjátéktárgyaknak, elmés mondásoknak az a fajtája, melyekben a kontinens nem egy népe oly kiapadhatatlan forrását látja a képzeletcsiklandó pikantériának, az az angol lélekre, erre a természet nagy szeretete folytán szinte ősemberinek megmaradt pszichére nem tesz sok hatást; — becsületes acélkék szemével az angol publikum olyanformán néz az ilyen szellemi táplálék nyújtójára, mintha azt kérdezné: „Well; and then?“ „Nos és azután? Hisz ezt mind tudjuk; hát mi ebben a tréfa és a pikantéria?“

Ebben az angol lélek egy szála szinte Shakespeare-rel függ össze. Tragédiáiban, ahol Shakespeare leginkább ő maga, tudjuk, hogy az elementáris, ősemberi lélek hőforrása úgy buzog ki belőle, hogy az élet dolgairól primordiális vakmerőséggel beszél, de azért mondja meg bárki, érezte-e valaha úgy, mintha Shakespeare az érzékingerlést kereste volna? Azaz ha valaki érezte, inkább ne mondja meg, mert dicsekedni valója nem igen van vele.

Az, hogy miben talál és miben nem talál tréfát az angol lélek, ez visz át bennünket egyik leg-sarkalatosabb sajátságukra: az angol humorra. Ez nemcsak minőségére nézve más, mint a francia „esprit gaulois“ vagy a német „Mutterwitz“, hanem más abban is, hogy nem bizonyos külső esemény

révén pillanatnyi ütés kicsiholta szikra, hanem inkább állandó életfelfogás, természetből eredő világnézet.

Megnyilvánul az élet mulatságaiban, ahol a le-
veretést jó kedéllyel, a győzelmet póz nélkül és
önmérséklettel kell viselni; de megnyilvánul az
élet munkájában is és ott ez a humor képesíti
az angolt a nemzeti mottóvá vált *tryagainre*.
Próbáld meg újra! És lám, ennek a *tenacitynek*,
az erőfeszítésben való „nem engedésnek“ ez a
hatalmas sajátsága tette azt, hogy sok olyan ered-
ményt értek el, amelyeknek nagyságához sok más
nemzet gyakori irigysége lehet csak a mértékünk.
Ez az irigység adta sok élclaprajzolónak a kezébe
az írót, amikor elméskedve oly sokszor bulldog-
nak rajzolják le az angolt.

Aki ezzel *sérteni* akar, az bizonyára sohasem
volt elég szerencsés ahhoz, hogy személyes jó
ismerőse legyen a — bulldogok között. Mert aki
tud dicsekedni ilyen ismeretséggel, az tudja, hogy
a bulldog a legszebb jellemű és az embernek becsülő
szeretetét legjobban megérdemlő kutyafajták egyike.
A kötelességérzet fanatikusa, a nehézségekkel,
munka közben neki jutott szenvedéssel mit sem tör-
ődő, a maga szunnyadó erejének nyugodt tudatában
megindítóan jó természetű, ahhoz, akihez kötelékek
csatolják, meglepően gyengéd, támadó csak akkor,
ha azt fenyegeti baj, amihez egyszerű, átlátszó lelké-
vel ragaszkodik, de ha valaki jog nélkül közeledik,
akkor a bulldog azt, amihez őt jogok és kötelességek
csatolják, védeni fogja minden poklonon keresztül.

Mintha csak az angol humorra gondolt volna Scherer, mikor azt mondta: „Az élet bajait nem szenvedélyesen panaszolni, nem az ég és föld ellen fellázadva dühöngeni miattuk, hanem a mélyen megindult, de önérzetét megtartó egyén lelki egyensúlyával a mérget nyújtó világot nem megtámadni, hanem vagy kinevetni, vagy fel sem venni: ez az emberi gyengeség ereje, a szenvedés magasztos megtorlása, a tűrés fensége, a kedély dacos játéka.“

Azt a könnyezve mosolygó és mosolyogva könnyező angol humort különben, amely nélkül a valóságban is, az irodalomban is, egy egész világ lelki élete lenne szegényebb, mit részletezzük tovább, mikor *egy* egyéniség tisztán őrzi és világosan kitárja azt mind az idők végezetéig, az, akinek gondolkodása az angol lélek márványba vésett képe: Dickens.

Humorán néha úgy nevetünk, mint a játszószoba primitív bohóságain kacagó gyerek; néha úgy, mint a maga pajzán, animális vidámságával nem bíró fiatalság; néha, mint az élet napközi munkaóráit élő ember, kinek egy percnyi váratlan felvidulás csak annál jobban esik, mert az élet úgyis komoly; néha meg úgy, mint a kandallónál karszékben ülő aggastyán, akinél már az ég peremén álló nap csak visszanézni tud és visszanéztében megnyhító, aranyos fátyolt vet mindenre.

De akármelyik módon nevettegetett meg bennünket Dickens: azt, hogy neveltünk, egy pillanatig sem szégyeneljük soha.

Aki nekünk valaha is azt mondja az elavult közhelyekkel, hogy az angolban nincs melegség, lelkesedés, vígság, költői lendület; az elfeledte azt, hogy az angol ember egyszerű, tornyok és oszlopsorok, stuccocifrázat és aranyciráda nélkül való házának ezer szépsége, vonzó vonása mind belül van, kertjének leggazdagabb flórája nem a ház előtt, hanem a ház mögött és hogy házatájának igazi központja nem valami utcára néző könyöklő, hanem a tűzhely tiszta, meleg ragyogása.

Akit John Bull beereszt abba a házba, kertbe, ahhoz a tűzhelyhez, az sohasem kétli többé azok kincseit, derűjét, melegét; de aki mindezt nem fedezhette fel, mert nem eresztették a küszöbnél beljebb, az ne feledje el, hogy a természetet nagyon szerető, nagyon értő s a természettel nagy közöségben élő embereknek emberismerő ösztöne szinte félelmes: — ha az érkezőt nem eresztik magukhoz közelebb, az érkező egy kicsit mindig magára is vessen érte.

Az angol leány

Akár kastélyban, akár cottageban történik, akár a fehér főkötős, ezüstszürke egyenruhás head-nurse cselekszi, akár a cselédet nem tartó, dolgos édesanya, az bizonyos, hogy az otthon mivoltával arányban mindig nagy a gond arra, hogy a baby ápolása ne csak az egészség, tisztaság parancsainak tegyen eleget, hanem, kivált ha leány, akkor a gondozás már jóformán a bölcsőben a szépségápolás legyen. Ne gondoljunk azonban holmi kínai lábnyomorításra; — sőt ellenkezőleg a „Health is beauty“ (az egészség szépség) elve van itt is jelen; csak hogy az olyan gondozáshoz, ami fiúnak, leánynak egyaránt kijár, hozzájárul különös mértékben a leánynál az a kérdés, mitől lesz a haj gazdag, tömött, fényes és mitől lesz az arcbőr olyan, mint a vadrózsa szirma.

Már azután, hogy ez a gond teszi-e, vagy az átöröklött faji sajátság, de az bizonyos, hogy angol leánygyereket rossz arcbőrrel, satnya növésű hajjal alig látni. Hát hiszen az átöröklésnek is van része benne, de viszont talán átörökleni is csak úgy lehet mindezt, ha minden egyes egyén gyerek-

koránál ott űrködik a gond az ilyen dolgokra: születésétől fogva a leánygyerek fejét nem éri hajnyíró olló soha — micsoda borzalommal nézné az angol anya a kontinensnek néha még nyolc-kilenc éves leánykáit is, fiúszra nyírott fejükkel! Olló nem, — de kefe annál inkább. Mikor a kis leány számolni tanul, egytől ötvenig, utóbb százig is úgy számol, hogy minden szám egy-egy kefehúzást jelent mialatt a haját gondozzák.

Az arcbőr meg! Nincs az igazhitű muzulmánknak olyan elhagyhatatlan rituális mosakodása, mint amilyen az angol gyerekszobák minden áldott este meglevő fürdése, akár egy, akár tizenegy éves a gyermek. De mivel az angol anya jól tudja, hogy az arcszín — the complexion (akár csupa nagy kezdőbetűvel is írhatnám, olyan fontos dolga ez az életnek!) szépségéért különleg lehet a legkevesebbet tenni, belsőleg pedig a legtöbbet, hát évekig nem is álmodnak arról, hogy a gyermek húst egyék. Kávét és bort: — ezt az utóbbit már ki sem merem mondani, annyira nem kap még az iskolás gyerek sem: — a nursery tea — gyerekszobabeli tea pedig? Nos az meg lehetős százalékszámítási ügyességet kíván, hogy kimondhassuk, mennyi a tea abban a tejből és meleg vízből összealkotott italban, amin az angol gyerek felnő.

De mivel amellet tetemes mennyiségű tejen, vajon, gyümölcsön és pecsenyeleves-zöldségen is nő föl, ezt a fölnövést átlag igen szerencsésen és igen alaposan megcselekszi és a tíz-tizenkét éves angol leány sokszor akkora, (hosszmértékkel mérve) mint a kontinens tizennégy, tizenhat éves leányai.

De, ismétlem, csak hosszmértékkel mérve nagy leány; másként tizennégy-tizenöt éves korában is nagy gyerek még, akinek a *romping*, a hancurozás még a mulatsága, nem pedig a bakfis-zsúr vagy a korzón való feszítés. Ez a leány a szabad iskolai délutánokon nem magassarkú lakkcipőt, parádés kalapot vesz föl, hanem sarkatlan tennisz- vagy hockey-cipőt, kötött Tam o' Shanter sapkát, azután ki a *girls' club*-bal, vagy a *school team*-mel (iskolai csapattal) az iskola bérelt játszóterére. Ha valaki úgy tizennégy éves korában már a szemét forgatná, ábrándoznék, titokteljes kezdőbetűket irkálna a padjára, könyveibe, a többi rögtön kimondaná rá az iskolák végítéleti szavát: *Soppy!* Oh, ha ezt én egy szóban vissza tudnám adni. Az ám, de mikor benne van ez mind, hogy: nevetséges, ostoba, rosszízlésű, izetlen, nyavalygós, érzelgős, unalmas. Az angol leány annyival később érik, hogy a tizennégy éves leány csak akkor olyan, amilyennek lennie kell, ha játékos, víg, jó evő, jó alvó és — gyerek.

Hanem viszont a szépsége: — *her good looks* — egyáltalán nem olyan téma, amiről nem szólnak előtte. Kontinentális intézetek vezetőitől tudom, hogy például egy kitünő német intézetben, ahol a katonai államhoz méltó egyenruhaszerűséggel a leányok haja mind tükörsímára volt hátrakefélve, azután diónagyságú, kőkemény konttyá csavarva, addig a két „új leány“, a két angol növendék úgy jött le a hálóteremből, hogy bronzbarna meg arany-
szőke nagy hajuk nyitottan, hullámos tömegben hullt le a hátuk közepéig, jobbról-balról a halán-

téknál egy-egy csomó elől függve le az arc kerete gyanánt. A rendszer és módszer szent nevében a nevelőnő persze rögtön „Vorschriftosra“ akarta őket fésülni, de a leányok teljes nyugalommal mondták, hogy: „a mama határozottan meghagyta, hogy a hajamat nyitva hordjam és ne rontsam el a szépségét“, meg hogy „nekem mindig előre kell fésülnöm ezt a két fürtöt, mert így illik jobban“. Egy francia iskola kissé erősen sózott és fűszerezett ételeit megkóstolva pedig az angol leány, aki az arcszín legnagyobb szépítőszeréhez, a fűszertelen angol főzéshez volt szokva, meg is kérte az igazgatónőt, nem kaphatna-e egyszerűbben főzött ételt „mert nem szabad az arcszínemet tönkretennem“.

És az egész típusnak ez a három dolog is csakugyan a főszépsége: a haj, az arcszín, meg az alak, sokkal inkább mint a vonások. És az iskolai nevelés nem is képmutatóskodik abban, hogy a leányok előtt ennek a három előnynek az ápolását fontos dolog gyanánt tünteti föl. Nem csoda, ha az átlagos angol leány, a közép és felsőbb osztályok leánya, úgy tizenhét-tizennyolc éves korában, mint ruganyos egészségű, viruló leány kerül haza a „high school“-ból.

Ki van képezve testileg az nagyon jól; a tudását illetőleg azonban... Nos, ne vádoljuk érte őt magát, hanem inkább az angol nevelési rendszert, amely az angol leány tanulását távolról sem tudta olyan sikerre vinni, mint a fiúkéét.

Miért? Angliában a technikai oktatás, a reál-tárgyak tanulása az erős oldala a nevelésnek: —

a humanisztikus tárgyaké a gyöngé, már legalább a középiskolákban. A leánynak inkább az utóbbira volna szüksége és így ami *kellene* neki, abból a gyöngébbet kapja; — amit jobb minőségben kap: az *nem* az, amire utóbb sok szüksége lesz. Nagy baj például a felsőbb leányiskolákban a latin nyelvnek és sok helyen a görögnek is az a *fetis*-szerű tisztelete, mely sok pedagógusban még ma is megvan. Az elv támogatója az, hogy az angol nyelvben annyi a latin elem s még a görög is, hogy ezek ismerete nélkül a maguk nyelvét sem érthetik át teljesen.

A baj csak az, hogy odáig igen-igen parányi percentjét vezet el a leányoknak a tanítás, ahol a klasszikus nyelvekben az *élvezet* kezdődne: amin keresztül mennek, az csak a *gyötrelem*.

Nos és éreznek is azután a latin és a görög nyelv iránt ehhez képest!

Ahol igen sok, másképp nagyon értelmes nőtől azt hallja az ember, hogy: gyűlöltük az iskolában a nyelveket, a történelmet meg az irodalmat: — ott nem nehéz kitalálni, hogy a növekvő leány legértékesebb lelki sajátságai közül néhány, amelyek a jövő nő kialakulására igen fontosak: a képzelet, a rokonszenvezni, másokat megérteni tudás, az emóciók, parlagon voltak hagyva.

Szóval, amilyen jól kiképezik azt a leányt, aki bizonyos határozott pálya kedvéért tanul, éppen olyan sok a gyöngé oldala annak a nevelésnek, mely a leányt csak harmonikusan kiképzett tehetség, művelt nővé *kellene*, hogy tegye. Ebben a

kontinens iskolái sokkal jobbak s Angliában csak most kezdenek javulni.

Egyik gyökere ebben a nevelési tévedésben rejlik annak, hogy az iskolából kikerült angol leány gyakran fölötte önző. Bevégezte azokat az éveket, amelynek folyamán már is igen sok történt érte és — nos, most úgy érzi, hogy olyan évek küszöbén áll, amelyekben még többnek kell majd érte történnie.

Az angol nyelv az én szót, az *I*-t elfogadottan nagy betűvel írja, de az iskolából kimaradt leány naggyal és pirossal írja gondolatban, mint ahogyan régi kodexek ornamentális betűi voltak írva a fekete szövegben. A nagy egészségkultusszal járó sportjátékszenvedély nagy áldása az angol nőnek azért, mert megszerzi számára a kerek világ egyik legjobb, legellenállóbb, erőfeszítésekre leginkább képes fizikumát; de sokak szemében azután akkora fontosságra is emelkedik, hogy sok leány azt hiszi, hogy ha a sok szabad levegővel, sporttal s az ettől elválthatatlan sok fürdéssel magát tökéletes kondícióban tartja, ezzel már mintegy valami nagy kötelességet teljesített.

Az ám, hanem hiszen ne volna csak az az egészségre oly hasznos hockey, tennisz, csónakázás, meg kirándulás egyszersmind mulatságos is, hanem lenne mindössze olyanféle „ideális testgyakorlat“, amelyen gyanánt az orvosok az angol leánynak is, mint mindenki másnak, már évek óta ajánlgatják a házimunkát a maga, minden izmot harmonikusan, arányosan foglalkoztató hailadozásával. nvúitózásával

stb.; — nem állok jól, hogy Eileen vagy Gwendolen vagy Ivy vagy Lorna akkor is oly önmegtagadó kötelességérzettel végeznék-e, mint a teniszt, hockeyt.

Mert a háziasság, legalább is kontinentális értelemben, nem a legerősebb oldala az angol leánynak. Igaz, hogy azt a kérdést, hogy valaki házias-e vagy sem, a háztartás minősége dönti el; — ha a házban mindenki megteszi a magáét úgy, hogy a gépezet rendben megy és minden tiszta és szép, akkor valószínűleg kiki elég házias volt. És mivel az angol főzés sokkal egyszerűbb, a takarítási rendszer pedig sokkal észszerűbb, mint a kontinensen, csakugyan nem sok szüksége marad a leányra nézve annak, hogy „üss le tizenkét tojást stb... és keverd két teljes óráig“, valamint arra sem, hogy minden szobát minden nap fenekestül felforgassanak.

Különben *fiat justitia!* az angol társadalom ma már megint visszatérőben van a „domesticated girls“, a háziasan nevelt leányok intézménye felé. És noha az angol leány arra még ma sem kapható, hogy szempusztító figyelemmel és hátgörbitő hajladozással például rőfszámra hímezze a fehérneműs szekrénybe, konyhai tányérosra való csíkokat, vagy hogy még a tányér és pohártörülőkbe is monogrammot hímezzon (gyáripari országban él: bizony szebbet és olcsóbbat kap készen!) azért a kézimunkában is nagy újjáébredés kezdődik, aminek a kezdete Alexandra és Mary királynék befolyására vezethető vissza, akik mind a ketten szeretik is, értik is a kézimunkát.

Hanem viszont, ha a hímző- és varrótűtől meglehetősen sajnálja az idejét az angol leány, viszont azt sem lehet tagadni, hogy abban, ha valami társadalmi munkát kell végeznie, díjtalanul, jóakarattal, abban viszont nagylelkűbb sok más ország leányánál. És ez a nagylelkű áldozása az időnek éppen úgy megvan a nagy, csaknem félvármegyére terjedő birtokú főurak leányainál, mint a középosztályban. Elannyira általános, hogy néha nem is hinnénk, hogy az öltözködésért, multságokért élőhaló és a flirt-öt éppenséggel meg nem vető, szóval a „smart“ leányok közt is mennyi van, aki egészen komolyan dolgozik valami jótékonyági munkában. Hetenként egy-egy délután vagy este, egyszer csak felcseréli valamelyik díszesebb ruháját egy sokkal egyszerűbbel, (de azért csinossal, mert a szegény leányok, akik közé megy, nagyon szeretik a szépen öltözött *ladyt* maguk között) és azután megy valami gyári munkásleányoknak, bolti leányoknak, pincérnőknek fentartott klubba, valamelyik egyetemi settlementbe, esetleg a saját temploma vasárnapi iskolájába; és az utóbbiban tanítja a leányokat, az előbbieken karéneket énekel velük vagy táncolni tanítja őket, néha csak zongorázik nekik, hogy azok táncolhassanak vagy felolvas, míg azok dolgoznak. Arányban azzal, hogy a pénzből mi telik, elég sokat is áldoz rájuk; némelyik leány minden hónapban ad azoknak, akikről így beszél: „my girls“, valamint a klubszobájuk számára. Egyik hónapban talán egy három-négy shillinges fehér abroszt, azután ugyanannyiért tizenkét teás csészét meg egy

teás kannát; vagy pianinót bérel nekik a téli hónapokra, vagy bekölteti a maga társadalmi lapját s ezt adja nekik: szóval minden hónap hoz a leányoknak valami örömet.

Hogy ez, a jó körökből való elemeknek ez a többiekkel való elvegyülése milyen leírhatatlan háttással van az alsóbb osztályok modorára, ezt ékes-szólan mutatja minden olyan munkásleánynak vagy cselédnek a modora, aki ilyen egyesületben tölti a hét egy-egy estéjét.

És van a modor javulásánál sokkal nagyobb eredmény is. Lám Anglia talán éppen az az ország, ahol (sokféle, másutt meghányt-vetett oknál fogva) a vagyon a legegyszerűsebbül oszlik meg az osztályok közt és mégis, a szegény osztály aránylag távolról sem érez annyi ellenségeskedést a gazdagok iránt, mint másutt: még pedig azért nem, mert — ha ez csupán illuziókeltés is — a gazdag osztály ezer meg ezer tagja mozog közöttük barátságos érintkezésben. Nagy biztonsági szelep ez az intézmény sok revolucionárius és anarchisztikus érzelem feszítő erejével szemben. Elmondják panaszukat egy barátságos érintkezés közben és mivel az angol faj született arisztokrata-imádó, hányszor söprött már el sok lázongó elégedetlenséget az a pusztá tudat, hogy valamelyik előkelő úrikisasszony náluk volt, kezét fogott, beszélgetett velük. Elpárolgott, eloszlott a feszítő erő és a társadalom gépe működik tovább.

De noha a jómódú angol leány, valami becsületes kötelességérzetnél fogva, amely az egész nem-

zetet jellemzi, áldozza is idejének egy-egy részét hetenkint keleti London, vagyis a szegény London világának, azért az ő áhitatos és hívő tekintete (az a tekintet, amely a Mekka irányába, kelet felé néző igazhívő szemében fénylik) egyáltalán nem a Kelet, hanem nagyon is a *Nyugat* felé irányul, a West-end felé. Ott van minden, ami a londoni leány életét széppé teszi: a boltok, melyeknek óriási tükörüvegei előtt, éppen úgy, mint a mézre éhes darazsak a mézes üveg külső oldalán, tolongnak, zsonganak, rajzanak a leányok: — hogy vagy emlékezetükbe, vagy jegyzőkönyvbe lerajzoljanak hirtelen egy-egy modlldarabot, amit azután néha „their little dressmaker“ az ő magyarázatuk után olyan meglepően utánoz, hogy a nagy boltok már kezdik is az igazi modelleket távoltartani a kirakatokból. Azután a westendbeli Mekkában vannak a színházak is, ahova a darabon kívül legfőképpen azért kíváncsoznak a leányok, mert nem egyszer egy-egy *barátjuktól* jön a meghívás, mikor azután a fiatal ember, apai, anyai engedelemmel, de egyáltalán nem apai, anyai kísérettel színházba viszi a leányt. Ha ez a meghívás a *dress circle*-re szól, vagyis az estélyi ruhás részére a színháznak: — nos akkor a boldogsághoz már alig hiányzik valami: — először is, mert ki lehet öltözni, másodszor, mert az ember ott van „among the nicest people“ a legjobb körben és harmadszor, mert látzik, hogy a leány barátja nem sajnálta az áldozatot, amit ilyenkor nemcsak a jegy jóval drágább volta, hanem az estélyi ruha folytán kötelessé vált kocsis jelez.

A Westendben vannak azután az urak klubjai is és ha egy leány megismerkedhetik valakivel, a hozzáértő leány és szülei előtt már az is nagyon sokat elárul a fiút illetőleg, hogy „which is his club“, — melyik a klubja. — És végre ugyancsak a Westendben vannak azok a vendéglők is, ahova meghívást kapni lunchre, szintén valami fiatal ember „baráttól“: — olyan élvezetes, olyan dicsőséges és olyan — sokat ígérő! Mert hogy egy jó társaságbeli fiatal ember valami igazán elegáns helyre vigyen lunchre egy leányt, arra attól kezdve, hogy a leány „well dressed“ jól öltözött legyen, egészen addig, hogy az ismerősök előtt el lehessen mondani, kikhez tartozik: — rendben kell lennie minden körülménynek.

Más országban talán akkor „néznének össze“ vagy mosolyognának az ismerősök, ha egy leányt ebédelni vinne egy fiatal ember ismerőse. Londonban meg éppen erről tudják, hogy „oh, she is all right!“ oh, ott rendben van minden.

Tagadhatatlan, hogy az angol leány nagyon is rajta van azon, „to have a good time,“ hogy kimulassa magát, amikor csak lehet. Értsük meg, miért ragaszkodik az önzésig ahhoz, hogy a szülei a világba lépésekor jól öltöztessék, vigyék ide oda; — miért igyekszik sokszor a ravaszságig is azon, hogy minél több olyan családdal ismerkedjék meg „who entertain“, akiknél van vendéglátás; — és akiktől meghívás érkezhetik a nyár, az ősz néhány napjára; — és miért van baráti lábbon egyszerre több fiúval is? Az angol leánynak nem könnyű

érvényesülnie, révbe érnie. Egy millióval több Angliában a nő, mint a férfi. A tengerészet, a gyarmathadseregek, az indiai hivatalok, a gyarmatokon való „szerencsepróbálás“ mind ezrével viszik ki a fiatal férfiakat Angliából; — csoda-e, ha ebben a nagy versenyben, ami ennek folytán keletkezik, az angol társaság leánya néha merészebbé válik, mint különben lenne. A sok „flirt“-nek részben ez a helyzet is a magyarázója.

Noha a flirt sokszor akkor is virul a szalonban, mikor nincs hozzá a házassági szándéknak semmi köze. Az angol leánynak a flirt is arra való „to have a good time“. Igen, a szalonban virul, szalonnövény, mint az olyanok, amelyek sem nagyon forró napot nem kívánnak, de a hideg levegő megpróbáltatását sem állják ki. A flirtölő leány sem kívánja az igazi, életre-halálra szóló szenvedély forró napját: — nem kívánja, hogy nagyon komolyan vegyék, mert ő sem veszi a dolgot komolyan, de ha a másik fél hideg, a flirt is elenyészik magától nagyobb küzdelem nélkül. A flirt nem egy a kacérsággal. Míg az igazi, a rossz szándékú kacérság olyan ígérvényt állít ki, amelyről előre tudja, hogy nem fogja beváltani, addig a flirtelőt nem lehetne bepörölni a szerelmi törvényszék előtt, mert hiszen semmit sem ígért. Ingerel, de nem ígér. És míg a kiszámítottan kacér leányból, aki nem azért kacérkodik, hogy mulasson, hanem azért, hogy diadalmaskodjék: — jóformán sohasem lesz igazán jó feleség, a flirtből (mert ez a szó magát a leányt is jelenti) igen gyakran egészen megbízható, jó

asszony válik. A kacér leány azért indul vadászatra, hogy leterítse a vadat és rátehesse a lábát, azután akár ott is hagyja: — a flirt vagy azért, mert a vadászatnak minden apró járuléka, a kúrtszó, meg a vadászreggeli, meg minden egyéb mulattatja, még ha semmi eredményre sem visz is az egész; — vágy pedig, ha egy kicsit céltudatosabb a flirt, akkor kiszemel *egy* vadat, azt azután, ha leterítette, haza is viszi, de másikra azután egész életén át nem les többé.

De ahol a társadalmi élet oly leirhatatlan sok rétegű, mint Angliában, hogyan lehetne a leányokat úgy jellemezni, hogy csupán arról a társaságról szóljon az ember, ahol a nagy leány kora azzal kezdődik, hogy belép a bálterembe és azzal végződik, hogy kilép belőle. Hát akinek erre az életre nincs pénze vagy kedve, vagy akinek az ambíciója nem az, hogy a neve a „jelenvoltak“ között kerüljön nyomdafesték alá, hanem úgy, mint olyané, aki „tesz“ valamit, mint ők mondják.

És bizony, mivel Angliában a menyasszonyi koszorút nem könnyen fonják mindenkinek, hát annál többen néznek körül a babérkoszorú után. Nem csak úgy értem, hogy könyvet írnak, képet festenek, szobrot faragnak, dicsőséget remélve, hanem megszerzik az egyetemen a babérkoszorús, *baccalaureus* címet, amelynek rövidített jele a *B. A.* vagy a *B. Sc.*, aszerint, hogy *Bachelor of Artst*, a humanista tárgyak koszorúsát, vagy *Bachelor of Sciencet*, a természettudományokét jelenti-e.

Ennek a révén azután százféle jó pálya nyílik

meg előttük: nemcsak a tanítónői, tanárnői, fel egészen a női egyetemek katedrájáig, hanem lehet a leány könyvtáros, klub-titkár, újságíró, (olyan komolyan, hogy akár hadi tudósítónak is mehet) nagy kiadó cégek irodalmi bírálója, vegyészeti gyárak, fizikai laboratóriumok hivatalnoka.

Hanem furcsán alakítja, módosítja a használat a szavakat. A baccalaureusból csinált *bachelor* az angolban eredetileg legényembert jelent. Nos és az angol leány ma nemcsak abban lett egyenlővé a férfival, hogy *bachelor* abban az egyik értelemben lehet, hogy a babérkoszorús címet megszerzi, hanem úgy is, hogy ma már az angol világ megalkotta a *bachelor-girl*, a... hogy is mondjam? — a *garçon-leány* típusát.

Se ne ijedjünk meg tőle, se ne mosolyogjunk rajta. Ez nem torz típus, csak a természetrajzból ismert, érdekes *alkalmazkodás* törvényének megnyilatkozása. Az új életkörülmények új típusokat teremtenek.

Ime, a leány jó iskolákat végzett, van lelki élete, van ízlése több, mintsem hogy az talán valami nagyon egyszerű otthoni viszonyok közt kielégítést nyerjen: — pénz otthon talán reá, a leányra nincs elég, hogy minden igényének megfeleljen az élet: — de neki viszont képessége van elég arra, hogy bizonyos összeget hozzászerezzen a meglevőhöz az élete szebbé tételére. Van ismerős köre, de szüleitől nem kívánhatja, hogy azok a maguk köréhez azokat is mind hozzá fogadják, viszont férjhez még nem ment a leány, hogy férje otthonában fogad-

hassa őket: — lesz tehát belőle *bachelor girl*, maga kis garçonlakásával, a maga garçonos vendéglátásával, munkabeli függetlenségével: — és azt nem lehet tagadni, hogy ezekben a bachelor girl otthonokban sokszor rendkívül kellemes, kedélyes, intellektuális és hasznos kört lel az ember és olyan kifogástalant, hogy az ilyen bachelor girl eleme megvan a legnagyobb úri családoknak is. És néha ebből a bachelor-otthonból, ahova érdekes ismerősöket gyűjt, jobban megy férjhez érettebb ésszel, mint ha a bálteremből ment volna.

Nagyon szép az, ha erre a sorstól véletlenül jól kereső férjjel, gondtalan élettél, kényelmes otthonnal megáldott matrónák azt mondják: „Azért ez még sem az igazi! Mégis csak boldogabb lenne az a leány, ha... stb.“ szóval az az oly tiszteskorú nóta, amely mellett a „Latiatuc feyleym zumtukhel“ is kábeltelegramm-hír számba megy az új voltát illetőleg.

Hát, láttam én egyszer egy szélnek, hidegnek kitett kőfalon, két kő közé szorulva egy rózsatövet. Talán kényelmesebb lett volna annak is ápolt kertben, védő sövény mellett élni, de végre is a valóság az volt, hogy a sors oda vetette a kőfalra. Ha ott is megélt és még vidám is volt, azért csak a vitalitását lehetett bámulni. És a világnak egy máskülönben puszta sarka szebbé vált az ő derűs otléte folytán.

A bachelor girl, ha kénytelenségéből vállalja ezt a helyzetet, nekem a legtöbb esetben szimpátikus már azért is, mert egyik legszebb nemzeti vonásuknak, a női bátorságnak megnyilatkozása.

Bátorságot mondok, nem kellemetlen, nőietlen keménységet, mint a férfiaskodó asszonyé, nem támadó jellegű vakmerő viselkedést, olyant, amilyen ma a militant suffragette-ek tetteiben kulminál, amelyről máig sem tudtam eldönteni, hogy az a rombolási düh szívtelenségnek vagy esztelenségnek nagyobb-e, nem, hanem azt a nemzeti, faji bátorságát az angol leánynak, amely talán a valódi veszedelemmel szembe nem kerülő fiatal arisztokrata leányt csak mesteri lovaglóvá, hidegvérű gátugratóvá, Afrika-utazóvá teszi, de amely az Údv Hadseregének egyszerű fiatal leányát remegés nélkül viszi éjnek idején a legrosszabb hírű londoni utcákon keresztül, hogy valakin segíthessen és amely bátorság a Fry Erzsébeteket a börtön borzalmi közé, a Nightingale Florence-eket a harctéri kórházakba küldi, anélkül, hogy bárminek a tudata, átélése s az ehhez kívánt bátorság nőietlenné tenné őket.

Elsápadni elfelejthetnek, de elpirulni nem.

Az a bátorság megvan az angol leányban, amelyet Shakespeare is olyan divinációval talált meg bennük, hogy rámutasson erre a bátorságra két legangolabb angol leányában, Cordeliában és Imogenben.

Ha az évek úgy forognak le, hogy a leány már tudja, hogy az egész életét egyedül éli át, ebbe a fázisba talán sehol sem könnyebb, sehol sem simább az átsiklás mint Angliában. Társadalmi helyzetre, tekintélyre nézve a férjes vagy hajadon nő seholsem oly egyenrangú mint itt. Az élc témák

mindmegannyi határkövek az emberi lélek evolúciójának útján. Mint ahogy legelsőnek talán az emberi nyomorékságot, testi hibákat kellett az emberiségnek, mint legbarbárabb élc-témát elhagynia, úgy maradt el azután ez is, az is és a régi műveltség nemesi levelével dicsekvő Anglia az „öreg kisasszony“, az „aggszüz“ élceket szintén maga mögött hagyta már, egy igen, de igen primitív kor maradványaiként.

És valami nagyon tiszta, becsületes, egészséges lehet ott a társadalom levegőjében: — valami nagyon úrias, férfias és emberies a férfiakban: — de mielőbb valami eredendően jó és értékes már a hancurozó angol „flapper“-ben és a flirtoló society girl-ben is, ha házasság nélkül öreg kort érve, sokan az utóbbiak közül ott lelhetik magukat Anglia legtiszteltebb és legfontosabb szerepet játszó alakjai között, mert hogy ez megtörténhessék, arra a társadalom mivoltában rejlik a *lehelőség*, a férfiak mivoltában a *garancia* és a nő mivoltában a *tartalom*.

Az angol asszony

A felelősségek világában mégis csak igen sajátos törvénye uralkodik a gravitációnak. Minél nagyobb súllyal nyugszik rajtunk a felelősség, az nem hogy annál jobban lenyomna, hanem annál jobban fölemel. Az angol leány a házi kötelességekben nem egyszer lanyha, a tudásában felületes, a hajlamaiban igen mulatni vágyó; — és mégis, mire öt-hat éves asszony lesz belőle, akkor az a körülmény, hogy *nem* állja meg a helyét, nem hogy szabály volna, hanem kivétel, igen, igen nagy kivétel. A házának kitűnő rendben tartója lesz belőle, (noha valami egészen más, mint a kontinens örökké sütő-főző „jó háziasszonya“, de a maga világába beleillő, tehát helyén való species) jó feleség, jó anya; a férje társadalmi állásának jó támasza, noha nem olyan aktív módon, mint a francia asszony, aki igazi camarade, érdektárs, üzlettárs egy személyben; — az angol asszony — hacsak maga is nincs külön kenyérkereső pályán, inkább benn a házban segíti a család érdekeit.

Némely leány egyenest megfordítja a természet-

rajz rendjét és miután előbb, leánykorában leélte a maga mulatós pillangó-életét, asszonykorában gubózza be magát.

De mivel ez megint túlzás, ha így történik, azért ez sem lehet sem a természetes, sem a tökéletes folyamat. Hanem hogy Angliában sok nagyon világiasnak látszó leányból lesz jó otthoni asszony, annak rá lehet jönni a filozófiájára. Talán abban a leánykori, nyughatatlan ide-oda járásban, mindenütt ott levésben is benne van a leánynál annak a vágnak és reménynek a csirája, hogy így hamarabb megleli azt „*who gives her a home*“, aki ott-hont ad neki. Hogy ez a kifejezés ily elfogadottá vált a társadalmi nyelvben, az maga mutatja, mennyire uralkodó fontosságú gondolat az, hogy valakinek otthona legyen.

Vajjon azért olyan nagy-e erre a vágy Angliában, mivel az angol otthon, ha csak közepes vagyonú is, a legeszményibben kedves otthonok közé tartozik? Vagy azért olyan kedves, mert a nő minden vágya, gondja alkotja meg? Valószínűleg kölcsönhatás az, amiről itt szó van.

...Megtörtént tehát. Charlie, Jack, Richard vagy Frank *szólt*. Megkérte a leányt. No, alkalma, az volt reá, mert a fiatalok néha két évig is barátságban vannak, járnak együtt a tennis-klubba, színházba, sétára, vagy helyyel-közzel valami közös társadalmi munka végzésére munkás-klubba, énekarba stb. Ketten, egyedül. Ez az együttlét (a megismerkedés eszköze) annyira nem kötelező ígélet még a házasságra, hogy mennél lejjebb megyünk a

társadalmi osztályoknál, ez az *együtt kijárás* annál is inkább elfogadott intézmény; pl. a cselédleányok, gyári leányok legkifogástalanabbja, aki a modoránál fogva sokszor beleillenék egészen jó középosztályú körbe is; — a legnagyobb nyíltsággal beszél a „my young man“-ről (még az elszegődés-kor is) s hozzá teszi: „Eljegyezve még nem vagyunk, csak együtt járunk ki“.

És ezt éppen az ilyen sorsú leánynál meg is kell értenünk. Ideje nincs ismerkedésre és szórakozásra máskor, mint abban a pár szabad órában; — ha szolgálatban van, máshol nem is igen láthatja a *barátját*, mint séta közben. Ezt tehát el kell fogaani.

A közép- és felső osztályok leányainak, persze, távolról sincs erre ennyi szükségük s ott éppen ezért sokkal rövidebb ideig tart ez a peripatétikus duett.

Megtörténik a megkérés.

Férjhez nem ment nő több van Angliában aránylag, mint másutt, de aggregényül maradt férfi sokkal kevesebb és ez nemcsak azzal az aritmetikai dologgal magyarázható, hogy nő több lévén, jut feleség mindenkinek, hanem mert az angolszász faj férfiában él az az öserejű és östisztaságú fel-fogás, hogy a családhoz tartozás nem gátja, elnyomója, hanem kifejlesztője az ő munkára való képességének és erejének; az ő „egyéni tökéletesedésének“ mint ők mondják. És mikor ezt emlitem, a nemzet gerincét tevő középosztályra gondolok, amely Angliában fontosabb, életerősebb, mint

bárhol, még pedig bizonyára nem függetlenül attól a ténytől, hogy a „*settling down*“, a megtelepedés (amit a magyar paraszt kedves, komoly tréfával a becsületes emberek sorába való belépésnek nevez) az ország ezer meg ezer társaságba járó, víg, mulatós, nyalka fiának éppen úgy vágya, mint a szintén vigszágot kedvelő leányoknak.

...A menyasszony készül tehát az esküvőre. Néha két esztendeig, néha hat hétig. Bele kell nyugodni mindegyikbe, mert a vőlegény néha csak két év múlva jöhet meg a világbirodalom valamelyik távoli sarkából, vagy esetleg hat hét múlva már indulni akar oda — feleségestül.

A kelengye elkészítése voltaképpen a leányos háznak egyedüli gondja, mert a házat a vőlegény bútorozza be. Az izlést hozzáadja a menyasszony is, de a pénzt csak a vőlegény. És még az a kelengyekészítés is hova zsugorodik a kontinentális méretekhez képest; a német leány selyemfehér, súlyos, értékes vászonkelengyéje, meg a francia leány csipkés, batiszt holmijának tizenkétszer tizenkettőre menő száma mellett.

Hogy az angol asszony nagyon sokat, nagyon díszeset meg nagyon vásznasat vagy batisztosat ne vigyen kelengyéből, arra három hatalom bírja rá: a ház, a mosóintézet meg a klíma. A ház azaz, hogy a középosztálybeli ház emeleti szobái, tehát ahol szabad szekrénynek lenni, nem hagy annyi helyet, a fali szekrényeknek pedig nem ad akkora méretet, mint a régi, kontinentális szekrényóriások helye és mérete volt. A kelengye díszes

minőségének korlátozásáról pedig gondoskodik az angol mosóintézet, amely a franciás, csipkés pókhálókat vagy bádoggá keményíti, vagy rostává szaggatja; és végre, hogy se hideg vászonból, se vékony batisztból túl sok ne legyen, azt elintézi az angol klíma, az a szeszélyes, az a szelet, napot, ködöt, záport egy hét alatt háromszor váltogató angol klíma, melynek kiállításához mindennél jobban a *gyapjú* szükséges, hogy ne azt a fajta türelmet említsem, amely szintén a gyapjút adó derék és szimpátikus állat közmondásos sajátsága.

Eljön az esküvő napja.

Anglia társadalmi életének sok más között sajátos vonása ez is: A legmagasabb körök, a legvagyonosabb osztályok világában lábrakapott divat, legyen az malomkerék vagy makkcsésze nagyságú kalap, drótvázás frizura, strucctoll — tüstént leterjed a középosztályon át a gyármunkás, a bolti és a cselédleányig és ezeknek, ha még oly selejtes kivitelben is, de jellegre, körvonalra nézve, úgy a hogy hasonlóan rögtön kell hordaniok azt, amit pár hete a duchess meg a marchioness kezdett hordani.

Ezt az utánzási szenvedélyt, a divatcikkek, ipari dolgok világában már egymaga az is megmagyarázza, hogy a gyáripar nemcsak óriási mennyiségben, de bámulatosan sokféle kivitelben is termel mindent.

Messziről vagy szürkületben a legselejtesebbje is hasonlít úgy a hogy, a legjobbhoz; az East Endben a Mile End Road leánya tehát boldogan

veszi meg hitvány minőségben is, mert egy kicsit mégis olyan, mintha valami nagyúri nőé lenne.

Ez a titka annak, hogy Londonban közepesen, sőt meglehetősen jól is lehet öltözni kevés pénzből, de kivételes jól viszont csak igen nagy pénzből. Mert a kész holmi olcsó, de az egyéni jellegű jó öltözködést biztosító megrendelt munka drága.

Az ilyen osztálymásolás sohasem nagyon egészséges dolog; az ember csaknem azon kapja magát, hogy visszakívánó sóhajjal gondol a középkor *Kleiderordenjára*; — vagy legalább is szeretettel gondol a magyar, olasz, schwarzwaldi és bretagnei parasztleány ragaszkodására a maga osztályának viseletéhez s ez a ragaszkodás, mint gyönyörű jele áll az ember előtt azok méltóságának, akik apró külsőségek révén sem kapaszkodnak oda, ahova nem valók. Szemben áll ezzel az angol falvakban a legkisebb farmerek asszonynépe, aki persze *coat and skirt* kosztümbe, a divattal lépést tartó kalapba, boába, blúzba öltözködik. „Aber fragt mich nur nicht wie!“ mondanám talán, ha a világ egyik legszebb négyesoros strófájának utolsó soráért nem volna kár ide.

Igen, de a divatnak ez az egyenruhává válása, a díszesnek, választékosnak ez a selejtesben is elfogadása, hódoló hűséggel való utánzása az egy fokkal fölebb állóknak mindenben, ámde viszont némi neheztelés azért, ha az egy fokkal ő alattuk állók ugyanezt teszik: — ez a vonás, amiben, bár-hogy tagadjam, van egy eleme annak a *snobizmusnak*, amit Thackeray úgy meg tudott látni a maga

fajában; — ez a vonás az angoloknál a társadalmi szokások közt talán az esküvőnél nyilatkozik meg legjobban.

Kezdődött az esküvőkön az uszályvivő kis apródok jelenléte az olyan nagy családoknál, ahol az apródok jelmezeit a kastélybeli családi képtár valamelyik évszázados képéről másolhattak; — ma már persze apród viszi az uszályt ott is, ahol az „ancestral hall“-nak, az ősök csarnokának egyetlen képe a tegnapelőtt nemesített családfőé, sőt ott is, ahol az apródi ruha legfőlegb oly értelemben régi, hogy másodkézből vették. Történeti jellegű motívumokat, pl. jellemző színeket eleinte az olyan családok kezdtek az esküvői menetbe belevinni, akiknek híres címerállatait, az egyszarvút, a sárkányt, vadkant, griffet, oroszlánt az egész egyesült királyság ismerte. Ma már ezeknek a családoknak a sarkára tapos az is, ahol az egyedüli címerállat talán az a kecske, aminek a bőréből a papa cipőt varr; vagy az a yorkshire-i mangalica, amit a papa boltjában kolbásszá feldolgozva árulnak.

A nagyúr leányát, ha az esküvő megvolt s ő leveti a menyasszonyi ruhát, hogy a „going away dress“-t öltve föl, férje jószágára utazzék, ma már — cinizmus és lenézés nélkül legyen mondva — igazán vonásról-vonásra utánozza a külvárosi „kis köz“ cottage-eiből való menyasszony, akit „a mi sorunkrul való legény“ vévén feleségül, neki talán csak a negyedik szomszédba kell átköltöznie. De azért, ha csak emberi lehetőség van reá, kell fehér menyasszonyi ruha; — nem csak azért, hogy föl

lehesse venni, hanem azért is, hogy föl lehessen cserélni a „going away dress“-szel.

De hát végre ne feledjük: — az emberi lélek mindig szeret formákhoz ragaszkodni és az angol élet formái, melyek így kikristályozódtak, nemcsak régi, hanem szép voltuknál fogva is vonzó; nem csoda, ha vonzanak is. Azonkívül, ha igaz is, hogy a legnemesebb önérzet talán abban nyilatkozik meg, ha valaki soha, még kivételes napokon sem akar másnak látszani, mint ami; — viszont nem tudni, ha vajjon nem az angol alsóbb osztályok self-respect-je, a maguk megbecsülése lel-e kifejezésre abban, mikor az utánczás vágyával fordulnak azok szokásai felé, akit felsőbbtség tisztelő, nemzeti természetük olyan sokra tart.

De ha a különböző osztályokról beszélünk, a fiatal országnagy-férj birtoka, ahol a fiatal asszonyt a cselédség meg a bérlők úgy fogadják, mint valami hódoló hadsereg, éppen olyan messze van a jómódú középosztály asszonyának otthonától, mint a „kis köz“-beli menyasszony cottage-je; — és a nemzet nagy zömére az a középnagyságú otthon, az a középosztálybeli asszony a legjellemzőbb, az arról szólás tehát a legszükségesebb.

Mondjuk, hogy londoni ember a férje. Kormányhivatalnok, bankhivatalnok, mérnök, ügyvéd, tanár, kereskedő.

Házat találnak valamelyik *suburb*ban, azokban a gyönyörűen épült részeiben Londonnak, ahol minden ház előtt is, mögött is van egy kis kert.

És az ember azt érzi, hogy az angol nemzet

fölött örökös géniusz bizonyára áldást mond ezeknek a házaknak minden falára, a kis kerteknek minden bokrára; — mert az, hogy ezek az otthonok olyan *otthonok* igazán és nemcsak olyan, az ideiglenességet szinte kiabálva hirdető „szállások“, mint más nagy városokban a bércaszárnyáknak lakóversengéssel, zongora- és szőnyegpüfölő versennyel, házmesteri cerberokráciával áthatott lakásrendszere.

Az otthonukat szerető családok összességéből áll ki legbiztosabban a hazáját szerető nemzet és ezt az otthonszeretetet szóval ki nem fejezhető mértékben éleztik azok a kertes, külön házak. Egy nemzet multjából is, de jövőjéből is nagy és fényes lapokat értek meg olyankor, mikor egy ilyen jó módú *suburban* városrészen végigmenve szombat délutánon, vagy nyári alkonyatkor, azt látom, hogy az ügyvéd úr, az őrnagy úr, a tanár úr, a bíró úr sövényt nyes, füvet nyír, rózsát olt. Hogy, amint az évek múlnak, az egyiknek kertész, a másikkal inas kerül a háta mögé segíteni és hogy lassankint a kert is megnő valóságos parkká, azt nem meglepetve, hanem megértéssel látja meg az, aki éveken át tudta, hogy a család nem mindig a házon kívül, pénzszerűséggel próbálja megszerezni a maga örömeit.

Legyen is áldott az ilyen kertek minden virága, bokra; nem csak azok gyökereznek ott meg mélyen; — erős gyökerek csatolják ahhoz az otthonhoz a férjet, apát is, meg valamennyi családtagot. A kertben való munkálkodás a testi egészséget, a benne

való gyönyörködés és a természet megszeretése a lelki egyszűséget hozza meg. És megterem az angol középosztálynak legnagyobb kincse és legnagyobb ereje: a tiszta, szép és derült családi élet.

...De persze, az új pár kertjében sok még a tenni való és sok az új házban is.

Pedig sietni kell, mert vagy egy hónappal azután, hogy megtelepedtek, kezdődik a fiatal asszony társas életének megalapozása, kialakulása. Az a kérdés merül fel talán, hogy: „kiknél kell majd látogatást tennünk?” Oh dehogya! Ellenkezőleg. „Vajjon kik tesznek majd nálunk látogatást? „Mert Angliában mindig az újonnan megtelepedett család az, akiket a többiek keresnek fel először. Ha úgylis olyanok vannak a környéken, akikkel az új pár családja már előbb is ismeretségben állott; — pl. ha a megyei birtokos-családok, a „county families“ világában vagyunk, akkor körülbelül bizonyosra veheti az új pár, ki lesz a köre; de oh, ha egészen új környékben telepednek le! Micsoda kérdőjelderdő ágakodik akkor a fiatal asszony előtt! Ki jön el? Hányan? Ki lesz az első? Sietni fognak-e, hogy mutassák, mennyire óhajtják az ismeretséget, vagy húzzák-halasztják majd annak diszkrét jelzésére, hogy éppen csak azért jöttek, mert illik?

Abban van valami nagyon kedves, nagyon becsülésre méltó, mert nagyon *emberi* vonás, hogy az utca legközelebbi házaiból valók majdnem mindig tesznek látogatást az új szomszédnál. Értelme az, hogy ne kelljen egymásra olyan ismeriek is nem is

féle zavart, félszeg tekintettel sandítani és hogy ha esetleg valami baj volna a szomszédban, tudhassák az illetők, hogy segíteni kész emberek veszik körül. Melegszívű, szép és természetes ellensúlyozása ez annak a formalitásokhoz való ragaszkodásnak, amivel az angolok humorosan sokszor magukat vádolják, verset írva például arról a két angol gentlemanről, akiket a hajótörés egy puszta szigetre vet. Egyik a déli, másik az északi szigetcsúcson telepszik meg. A tenger árja az egyik csúcsra csupa osztrigát vet, a másikra csupa tengeri rákot. Bőven van mindkét féle, de a két ember egy kis változatosságért szívesen cserélne, de hát — nincsenek egymásnak bemutatva.

Nos, én nem félténém őket a konvenciókat romboló primitív viszonyok közt, mert az angol lélek alapvonása, a becsületes, jólelkű humanizmus megtalálja bizony az utat az egymáson való segítségre még a konvenciókkal tele civilizált világban is.

... A fiatal asszony előtte áll tehát társas köre megalakulásának.

Egy olasz közmondás azt mondja, sugárzó fényű emberi bölcsességgel: *Abbate pietà di chi ha fretta, chi aspetta e chi sospetta*. Legyetek könyörülettel az iránt, aki siet, aki vár és aki gyanakszik.

Hát akkor azután hogy ne érdemelné meg a könyörületünket az a fiatal angol *bride* (új asszony), aki mind a hármat egyszerre teszi. *Siet*; — nemcsak a ház utolsó díszítési részleteivel, hanem siet minden délután, hogy már fél négyre ő maga afternoon dressben, *the maid* pedig (mert ma már

nem illik Angliában *the servantról* beszélni) feketében, fehér főkötőben és kötényben legyen. Azután *vár*, — nem egy napon át néha hiába; — és ilyenkor azután *gyanakszik* is. „Én nem is hiszem, hogy ez vagy azné már egyáltalán eljőjön. Talán azért nem jön, mert a mi házunk kisebb; — talán azt látták, hogy nincs annyi cselédünk; — vagy kocsink nincs, vagy automobilunk; — vagy mert az ő apja, férje birtokos, vagy ezredes; — az enyém meg *stockbroker* vagy kereskedő... És ők a püspökékkal is összejárnak!...”

Mert oh, hindu brahminok, kszatriák, vayshák és szudrák! Ne képzelődjete, hogy a kasztrendszert egyedül ti monopolizáljátok! Nézzétek meg egy angol megye életét és gyógyuljatok ki ebből a képzelgésből.

... De végre is megalakul az ismeretségi kör; — akkor azután az új pár visszaadja a látogatást, mire a szomszédoktól meghívás érkezik és az új emberek tudni kezdik, hova tartoznak.

Az öltözéssel való mindennapi sietésről szólva szeretném a szedő urat megkérni, hogy nagy, erős betűkkel szedje, mikor azt írom, hogy az angol asszony, akár óriás *mansionnak*, akár parányi *cottagenak* az asszonya, az otthonában reggel öl estig, ha maga van is, ha dolgozik is, MINDIG RENDESEN VAN ÖLTÖZVE annyira, hogy kívülről jövő valakinek az érkezésére nincs ijedezés. Bizony nagy betűvel szedetem ezt azért is, mert ebben az egy tényben egész sereg nemzeti vonás jut kifejezésre. Először is megint a faji *self respect*, azaz

az önbecsülés. „Magamnak tartozom vele!“ Az *alaposság, reálisság, a „fenn az ernyő nincsen kas“*-nak vérbe oltott gyűlölése; — meg nem elégedés azzal, hogy csak a parádés ruha legyen szép, az otthoni meg akármilyen; — azután az *otthon szeretete és a házasságban az illúziók megóvására törekvés.*

És hogy valami nagyon köznapi okát adjam röviden annak, hogy az angol asszony, ha csak *egy* cseléddel látja is el a házat, mégis csinosan öltözve ül a reggelinek, azután egész délelőtt, munkaközben is meglátható, anélkül, hogy a váratlanul érkező ijedelmet szerezne csengetéskor az asszonynak; — ez utóbbi meglátásakor pedig saját magának; — nos, ennek az egyszerű oka az, hogy az angol asszony már megértette, hogy az *egészséges* és a *dolgozó* asszonynak legyen örökre tiltott ruhadarab az, aminek a neve is csupa nyárspolgári közönségesség: a *slafrok*.

Van „*dressing gown*“-ja az angol asszonynak is, de lám, ez a név ki is mondja, hogy ez csak az öltözködés idejére való, mint a *slafrok* csak a pihenésre. Aki beteges vagy pihenni akar, viselje, de a fűrgén, tisztán, takarosán és eredményesen dolgozó háziasszonynak nincs nagyobb ellensége, mint az a laza, húzódó, uszályos és sokszor trombitaujjú rettenetes ruhadarab. Ha jót állhatunk róla, hogy szalagjai, csipkéi a pamlagon pihenésben harmatfrissek maradnak, jó; — de ha éléskamrai látogatás, vagy más reggeli tennivaló közben a legkisebb baj is érheti; — jaj!

A jól berendezett angol úri ház asszonya a maga kerekaljú serge-, vagy posztó-szoknyájában, télen flanell-, nyáron zefir mosóblúzában elég csinos a reggeli asztal mellé is és mégis elég egyszerű, hogy reggeli után akár mindjárt munkához lásson. Akire igazán sok munka vár, annak pedig mosható az egész ruhája, amelynek testhez álló dereka és alja egy övre van varrva és hogy a két ilyen ruha közül az egyik vonul minden hétfőn a mosásba, olyan bizonyos, mint az egy halál.

Hány leány lett háziassá tisztán attól, mert valaki megtanította, hogy munkaközben nem kell a csinoságából semmit sem veszítenie.

Kerekszoknyásan, blúzosan van öltözve reggel az az asszony is, akinél a „munkához látás“ csak annyit jelent, hogy hivatja a „housekeeper“, a kulcsárnőt a „morning room“-ba, a reggeli órákban használt kisebb nappaliba és ott rendelkezik azután az egész személyzet dolga felől; — maga pedig leül, hogy meghívásokat elfogadó, visszautasító, vagy pedig meghívó leveleket írjon; — hogy a jövő heti, politikai jellegű ebédjére tapintatosan tervezze ki a gombostűre szúrt kis névzászlócskák segítségével a vendégek „ültetését“, (mert a vendég is olyan, mint a palánta; ha nem jól van ültetve, mindjárt lekókkad); — vagy hogy a mához két hétre jövő esti fogadás hideg buffetjéhez tervezetet válasszon a költségvetések közül, melyeket a nagy szállítók elküldtek.

De viszont reggel az ilyen háziasszonyhoz egészen hasonlóan van öltözve az is, akinek a személy-

zete számra nézve *egy* és aki tehát maga is részt vesz a házi munkában. Ez esetben a csinos reggeli ruha fölé ujjas kötény kerül és a ruhát nem éri egy porszem sem.

Szeretni a maga otthonát, az is érdem, de olyanná tenni, hogy a család többi tagjai is kénytelenek legyenek nagyon szeretni azt, ez még inkább érdem, mert ebben szeretet van az otthon és szeretet a családtagok iránt. És ez az, amiben az angol asszornak, az igazán jól vezetett angol ház asszonyának tanítványa lehet bárki. Talán éppen azért, mert a „háziasszonykodást“ nem viszi túlságba.

Egyik főtitka éppen az önmérséklet, amivel mindent végez. „Without a fuss.“ Vagyis lárma, izgatottság, sietés, mások hajkurászása, másokra pörölés nélkül; simán, halkán, zökkenés nélkül. Ahogy a legtokéletesebb gépek járnak. Így suhanni keresztül a napon, a vendéglátáson, a nagytakarításon, vagy a nagy vadászaton; — az egész életen: ez az angol asszony ideálja.

Két oka van erre. Az egyik talán kicsinyes, a másik föltétlenül nagy. Az első az, hogy „lady“-nek tartsák; már pedig az izgatott, a hangos, a kapkodó, a siető, az elkéső, a magából kikelt nő nem lehet lady. A második ok az, hogy az az otthon kezdettől fogva a béke, a jó érzés helye, az életharc réve, a honvágy szép álmképe legyen az asszony gyermekeire nézve.

És tíz eset közül kilencben az angol gyermek nagyon boldog is otthon.

Nemcsak az apró gyerek érzi ezt, aki talán sehol sem oly nagy örömmel üdvözölt kincs, mint az angol otthonban; — hanem forrón szereti azt az otthont a középiskolába küldött fiú, leány is és ezeknek a haza vágyakozása nem hal ki az egyetemi undergraduate szívéből sem; sőt mikor már az öt világrészben szanaszét szórt gyarmatok követelik is maguknak a fiút, mint a birodalom polgárát; — az indiai Civil Service nagyúri hivatalnokának, az elegáns, mulatós *crack regimentek* nyalka tisztjeinek, a Kanadában hazát teremtő, röögöt tördelő farmernek és az óceánokon ezer veszéllyel szembenező, bronzarcú és acélidegű tengerésznek ott a messzeségben, mind elfátyolosodik a szeme egy kicsit, ha ezt a két szót hallja: *home and mother*.

Megmérhetjük-e az angol asszony érdemét, ha erre gondolunk?

Otthont teremtő nagy érdemét még az sem rontja le, ha ezt a jó sajátságot néha túlságba viszi és beigazolja Voltairt, hogy sok kiváló embernek a hibái csak az erényeik túlzásaiból állnak. Talán e miatt nem éri el a francia nő színvonalát abban, hogy a férjének minden azt érdeklő témában hozzáértő, egyenrangúan beszélgetni tudó társa legyen. Ez a kisebb középosztályra szól kivált. Ha az ilyen körből való férj hazamegy este a hivatalból, mindenesetre igen jó rendben találja a házat, csinosan felöltözve a feleségét, tisztára fürdetve és elaltatva a gyerekeit, a kandalló előtt, megmelegítve a házicipőjét, de esetleg, ha valami

olyan hírrel tér haza, ami a városban érdekelte, felindította, megneveltette — azt a felesége meghallgatja ugyan a jó asszony „placide“ mosolygásával, nyájas arcával, — de egy „oh indeed?“-del körülbelül el is intézi.

Talán ez mondatta egyszer Jerome-mal (és Jerome minden inkább, mint cinikus, tehát itt sem sért): „Kedves jó asszonyom, ön, aki valóságos őrangyala a babynek ott fenn a gyerekszobában, ne feledje el, hogy viszont az ön felnőtt, nagy babyjének, a férjének is szüksége van ám az ön társaságára, mosolyára, érdeklődésére; ha hazajön, társalogjon vele, nevessen vele és ha kívánja, menjen el vele ide-oda és ne gondolja, hogy a világrend változatlan törvénye ilyen esetben az, hogy a baby magára rántja az égő lámpát, mialatt a cseléd elszökik egy szakaszvezetővel.“

Persze, hogy az angol asszony házi élete, „without a fuss“ símán, előkelő csendességgel menjen, abban őt is, mint bárkit, egy dolog segíti igen hathatósan: a pénz. És a pénzt szereti is ezért biztonságban látni, hogy az életnek ez a harmonikus szépsége ne romoljék elégedetlen cseléd, elégtelen ebéd, fizetetlen számlák révén.

Temperamentuma, kedvtelése, még külseje is arra utalják, hogy a család gyarapodása, a „getting on“ legyen életének koronázó eredménye. Nemcsak pénzben, de tekintélyben, férje és gyermekei előmenetelében is. Ő maga nem *hajtja* a családi diadalszekeret, mint az amerikai asszony, nem is *ragadja* a francia asszony ideges, aktív

erejével, hanem *tolja*, a háttérben maradó, nem exponált, de tudatos munkával.

De ne higyjük, hogy ahol a pénz a legtöbb, ott fejleszti ki az élet az angol asszony legszebb sajátosságait. Nem a mennyiség a fő, hanem az élet körülményeivel arányban állás. *Ha* az a nagyjövedelmű birtokosné, mágnásasszony (peeress), akinek a háza igazán a komfort ideálját nyújtja a családnak is, a vendégnek is, véletlenül az a típus, akiben megvannak az angol asszony jó vonásai, akkor az ilyen nagyúri nő csakugyan fentartja azokat a szép hagyományokat, melyeket a régi angol-szász szó, a *lady* jelentett. Gondoskodót, kenyéradót mindenkire nézve, aki a legtávolabbról is a házanépéhez tartozik.

De ahol *nincs* meg véletlenül ez az elem, ott éppen a gazdag angol asszonyok közt látjuk legjobban, hogy az az unalomig ismert régiség, az a bizonyos hasonlat az asszony gyengéd repkény voltáról, aki odasimul az erős tölgyhöz, egy kicsit nagyon is igaz lesz természetrajzilag, mert a kedves repkény amolyan élősd, amely kiszívja a tölgy erejét. Maga gyarapszik, de a tölgy néha elsorvad.

A maga mulatságát, fényűzését, szépségápolását mindenekfölé helyező „society woman“, aki büszkén hangoztatja, hogy a bridge nyereségeiből mindig gyémántot vesz; — aki a gyerekszobától, betegszobától, mindenféle gondtól gondosan távol marad, nehogy valami „worried look“ és „drawn expression“, aggodalmas tekintet, meghúzódtott vonás lapozzék az arcára; — aki a férje állását,

vagyonát nem használja fel a család, hanem kihasználja a maga számára, ez az asszony, mi tagadás, igen ellenszenves alakja az angol világnak. Kivált mivel a társadalmi emelkedésnek azt a faját is üzi, ami a létrára mászónak a kapaszkodására emlékeztet, aki az elérni kívánt fokot szinte görcsös kézzel kulcsolja át, de a meghágott fokot lábbal tiporja.

De viszont ki ne tudná, hogy ez nem nemzeti típus! A pénzimádás, a semmittevés, a kötelességek kerülése, az élvezethajhászás és a hiúság ezt a típust megtermi bármelyik országban.

A talajok jellemző növényei a becses növények: a búza, a tölgy, a narancs, a datolyapálma; — de a gyomról nem következtetünk az országra. A gyom mindenütt megterem.

Pedig mikor az ilyen jellegű tagja az angol társadalomnak azt hiszi, hogy már oly polcra jutott, hogy senkivel sem törődik, azt teszi amit akar, akkor nem tudja, hogy ellenkezőleg, az az aggodalmas kerülése a szegényebb, egyszerűbb ismerősöknek s az épp oly aggodalmas megszerzése bútorban, ruhában, borokban, cselédekben annak, ami legköltésesebb, voltaképpen csupa rablánc-csörgetés: annak a rabláncnak a csörgetése, melyet ez a gondolat rak az angol asszony lelkére nagyobb súllyal, mint talán bárki máséra: „Meg kell tennem, mert különben mit mond a világ? „*What will Mrs. Grundy say?*“ Mit mond majd Grundyné asszony? mint az ő nemzeti közmondássá vált idézetük tartja.

Mrs. Grundy! A könyörtelenné csontosodott megszokások, előítéletek, konvenciók főpapnöje, — szóval: a világ.

„Ez így szokás!” — „Ezt mindenki így teszi!” Hol van az angol társaságnak ettől a mondásától szigorúságra nézve Lykurgos minden törvénye? Ez tette a régi szabású angol asszonyt olyan elevenek és holtak fölött ítélő bíróné, olyanná, aki előtt vétkes merészség volt az, ha valaki egy hajszálnyival másképpen tett valamit, mint ő.

De szerencsére, Mrs. Grundy már nagyon elaggott; az ereje meggyöngült már nagyon. Ő még a Waterloo korabeli prestige napjaiból való volt, amikor a saját nagyságuk ragyogó napja úgy elvakította az angolokat, hogy annak a napnak bámulása után sötét foltot láttak, bárhova pillantottak, mint ahogy mindnyájunk szemével történik a napba nézés után.

Teljesen angol! Ez a szó, akár arcjellegre, ételre, politikai intézményre, társadalmi szokásra, bútorra mondták, azt jelentette a Mrs. Grundy szemében, hogy *tökéletes*, sőt mi több, az *egyetlen* tökéletes dolog; — az ettől való eltérés csak rossz útra térést jelenthetett.

De végre is, mi volt a szimpátia hiányának magyarázata a régi szabású angol asszonyban? Az, ami legtöbbször szokott lenni: a tudás hiánya. A legutóbbi egy-két évtized alatt azonban csodálatosan sokat haladt tudásban és így szimpátiában is, mert emelkedésének legszebb eredménye az, ami a nap emelkedéseé: a melegség gyarapodása. Ma

már van az angol asszonyoknak szimpátiája, meg-
 értése más egyének, más osztályok, más nemzetek
 iránt is: hisz mennél magasabban állunk, annál
 tágabb szemhatárt tudunk belátni. És mivel ma az
 angol világbirodalom is ezen a kiszélesedett alapon
 épül tovább, az angol asszonyok java ma is lépést
 tart a férfikkal a világbirodalom építésében.

Az angol fiú

„A természet birodalma áll ásványokból, azután aranyból, ezüstből és rézből, növényekből, gyeptől és gyümölcsfákból, állatok, kutyák és lovakból, gondolkozó, érző, szabadakaratú értelmes emberi lényekből és fiukból.“

Ez a sok becses felvilágosítást rejtő dokumentum először mint egy angol fiúiskola írásbeli vizsgálatának fogalmazványa lett a világ közkincsévé. Nyilvánossá tétele után úgy mondják, igényt támasztott reá a Természetrizsi Társulat is, mint az osztályozás meglepő voltánál fogva teljesen új irányt megnyitó iratra: — ezt azonban megtámadta a nevelésügy főhatósága, magának követelven a dokumentumot, úgy tudom nem annyira a közszemlére kitevés, mint inkább a közszemle elől eltevéés szándékával: — a diadal azonban, jogosan, szájhagyomány szerint a pszichológiai társulaté lett és az őrizi az iratot, mint amely a lélektanra, már mint az angol fiú lélektanára becses és kétségbevonhatatlan igazságú feltárásokat tesz.

Mert ha az ásvány pl. a természet legalsóbb-

rendű országa, úgy az angol fiú szemében az arany, ezüst és réz semmiesetre sem tartozik az utolsó osztályba: — már csak azért sem, mert az ásvány „helyét nem változtathatja“. Ez eleve kizárja a három említett anyag idetartozását, melyek éppen helyük rendkívül könnyen való változtatásáról ismeretesek, kivéve talán azt az időszakot, míg az említett három érc lelethelye az atyai zseb. Ha azonban egyszer onnan kimozdítva, a fiúi zsebbe kerül, más sajátságokat mutat. Először ott rendezsen idegen kőzetek és fémek közé van beágyazva, pl. gyakran van együtt parittyakövek, gyümölcsleverő kavicsokkal, grafittörmelékkal, szög, csavar és késpenge alakban megjelenő acél, végre golyó és serét alakban mutatkozó ólommal. Ilyenkor az arany, ezüst és réz helyét már igen gyorsan változtatja; — legközelebbi lelethelye gyanánt ilyenkor rendezsen e játékot, süteményt és sportcikkeket áruló boltok és a versenyek jegypénztárai említetők.

Azután a növényvilág. Hogy a növénynek nincs mozgással egybekötött élete! Nos, akkor a gyep csakugyan nem növény, mert mi mutat több mozgalmat és életet, mint a gyep, akár labdát rúg, cricketpóznát véd, vagy lovat futtat rajta az ember. A gyümölcs ismét nem növény, ami szabad akaratból helyét el nem hagyhatja, mert a szomszédos vagy iskolai kertekben gyümölcssevésen ért rüük tanúsága szerint a gyümölcs változatlanul mindig „magától esett le“.

Hogy a ló és kutya az állatvilágnál eggyel fölebb

álló fokot jelez, ez az állítás nekem magamnak is oly szimpátikus, hogy nem terjeszkedem mentegető magyarázatra s legfőlebb Buffonra utalok, aki ezzel az állítással szemben szintén nem helyezkedik a merev tagadás álláspontjára. Végre pedig ami azt a szerény és őnismerő bevallást illeti, hogy a *fiúk* nem egészen azonosak mindig azokkal, akik *gondolkodó és értelmes* lények néven definiálhatók, azt, az idézett sorokat tekintetbevéve, csak dicsérhetjük.

De viszont ez az utolsó megkülönböztetés, hogy az emberek és a fiúk egészen más osztályba tartoznak, átvisz bennünket az angol fiú természetrajzának egy igen sarkalatos vonására is, ami egymaga egyszerre kedvessé teszi előttünk az emberiségnek ezt az alosztályát: az angol fiút. Mert a fővonás csakugyan az, hogy az angol fiú nem zsebkiadású fiatal ember vagy férfi annak igényeivel, ízlésével, szokásaival, nem olyan kora érett kis ember, akin a „*scientes bonum et malum*“ proféciája már kora gyermekkorban beigazolódik, hanem az „*eritis sicut Deus*“ annál kevésbé, sőt ellenkezőleg éppen a *bonum et malum* korán jött tudásánál fogva sokkal inkább *sicut simia*, hogy magyarul valahogy ki ne találjam mondani.

Az angol *gyermekből* a semleges „*the child*“-ból, amelynek a személyes névmása *it*, mint a német *es*, igen *hamar* lesz *fiú*, de fiúnak azután sokáig megmarad s *nem* lesz rögtön fiatalember.

És én nem tudom, hogy e két dolog közül melyiket szeretem és becsülöm benne jobban.

Mivel tehát az 5 fiúkora határozott epocha az életében, ki is fejtí a jellemző vonásokat ez idő alatt.

A fiúkor megkezdése a gyerekszobában, ha véletlenül vannak leánytestvérek is, tagadhatatlanul valami fölényes és pártfogói lesajnálásával kezdődik a leányoknak. Szeretném azt mondani, hogy ez a szánakozás sajtáságos módon tele van udvarias, pártfogó jóakarattal is, de *tele* nem lehet az, ami feneketlen, már pedig a fiú lesajnáló érzése csakugyan az. Lesajnáló. Igen, ez a kellő szó. Nem lenézés, csak valami szánakozó érzés azok fölött, akiket a természet mindentől megfosztott, ami az életben szép és elérni érdemes és... eh, egyszóval ami *awfully jolly*. No mert e nélkül a szó nélkül a fiú szókinccse nem teljes. És hogy ennek a szónak értelme többoldalú a legkomplikáltabb sokszögnél és nyújthatóbb a legjobb gumipuskánál, arra elég azt tudnunk, hogy *awfully jolly* lehet az embernek, az az a fiúnak a kipróbált pajtása, az új zsebkése, a karácsony szünideje, a kutyája, uzsonnája és a footballhősök közül való bálványja.

De hát miért is olyan szánalmas alakja a gyerekszobának a leány, akár *sis* (sister), akár más?

Hát szegény, mikor nem tanulhat boxolni, nem kap crickethez való labdaütőt, lábszárvédőt, nem nem kap footballt, — a haja vagy kibomlik, vagy összekuszálódik, következésképp a legérdekesebb búvóhelyekről számúzve van; — és még ha az egyetemig fölvergődik is a boldogtalan és lesz

belőle Cambridgeben Newnham-girl vagy Girton-girl, ott is legfőlebb csak *tanulhat*. Pedig hát, hogy Cambridgeben Oxfordban véletlenül tanulnak is, arról már nem lehet tenni, de hogy ott a csónakverseny a fő, azt már a gyerekszobában is minden valamire való fiú tudja.

Azután mikor az kerül szóba, hogy [kiből mi lesz! Hát érdemes a leánynak erről szólnia, mikor sem Jack Tar, sem Tommy Atkins nem lehet belőle, sem tengerész, sem katona. No meg persze jockey sem. A jó Isten tudja, hogy viseli el szegény az életét?

No, de legalább ami kicsit megtehet érte az ember, hát tegye meg.

És itt vegyül bele az angol fiú kedves udvariasága a leánytestvérei iránt. Ha már szegények úgyvis annyi mindentől meg vannak fosztva, legalább „mi férfiak” — gondolja az ökölnyi, hét éves gentleman is — tegyük meg értük a magunkét. Ma is látom az én szakasztott ilyen korú barátomat, Normant, mikor azt látva, hogy a cseresznyefáról teleszedett kalappal leérkező tíz éves pajtása egyenesen enni kezdte a cseresznyét, anélkül, hogy a leányokat megkínálná, odaugrott eléje, mint egy viadalra kész harcias, de törpe kis Bantam-kakas és kirántotta a kalapot a kezéből ezzel a szóval: „Denny, you are a *cad!*” Hogy mi az a *cad*? Minden ami a gentleman *nem*. Kötelességérzet nélkül való, tapintatlan, udvariatlan, önző, közönséges.

Hát azt csak lehet tudni, hogy ha már a szegény leányok a fára mászás boldogságától meg van-

nak fosztva, legalább a cseresznyét né mind az egye el előlük, aki előtt a mászás is, a szedés is lehetséges.

És ahogy Norman azt a *cad*-et odavágta a másiknak, volt olyan méltóságos tagja a maga kis tengerészruhájában az angol társadalomnak, mint akár apja, a *commodore*...

Hosszú, hosszú évek során át leszűrődött, átöröklődött meggyőződés az az angol családokban, hogy a jövedelem beosztásának egyik első és fontos tétele: a fiú vagy a fiúk nevelése; — azoknak elküldése valamelyik nagy és hírneves iskolába, az Eton, Harrow, Rugby, Winchester fajtájúak közül, ahol férfivá és úriemberré nevelik őket s ahonnan azután mehet tovább valami előkelő szakiskolába tengerész- vagy katonatisztnak, vagy mehet az éppen olyan nagyúri légkörű Oxfordba, vagy Cambridgebe egyetemre; — de persze azok az évek, melyeket a fiú ebben a költséges világban él át, az ő fiatal éveit mindenesetre megtöltik gyönyörű benyomásokkal és tartalommal, de a család nevelésügyi költségvetését sokszor meglehetősen kiürítik, ha nagy vagyonról nincs szó és ez a körülmény magyaráz meg sokat az angol családok leányainak sorsából is. Hány, de hány leánynak kell félreállnia; — megelégednie redukált nevelési előnyökkel, ha mindnyájukra nem telik nagyon bőven; — mert „it is essential that the boy should get a good classical education“.

Hogy jó klasszikus nevelést kapjon! Ez a kifejezés ellenállhatatlanul úgy üti meg a fülét mind-

nyájunknak, mint a *Hiúság Vásárának* jól ismert sora. Hogy rávilágít Thackeray ott az angol családok hitvallásszerű meggyőződésére, mikor még a bárdolatlan, a helyesírást sem tudó, kártyás, eladó-sodott és ezredes korában is inkább káplárnak illő *Rawdon Crawley* ezredes is azt mondja a fiának: „Fogd marokra a dolgot, Rawdon, — nincs a világon semmi, ami a jó klasszikus neveléssel fölérne“.

Elérkezik hát a nap, mikor a gyerek búcsút mond a nursery meg a kert gondtalan életének és lesz belőle iskolás fiú. Ha csak lehet, minden család bennlakónak szereti beadni, de még ahol ez nem illik is bele a család életének beosztásába, legalább egész napra az iskolába van adva a fiú: ott van reggeltől estig.

Hogy miért? Az angol fiú nevelésének a sarkalatos tétele az, hogy a fődolog, a „book learning“-nél sokkal fontosabb dolog a *jellemnevelés*. És nem lehet tagadni, hogy a fiú jelleme sokkal jobban kiképződik az iskolában, a társakkal való együttélés meg a férfifelügyelet hatása alatt, mint hogyha a nap egy jó részét is otthon töltené, ahol az apa reggeltől estig rendszeren nem látható: este, mire láthatnák egymást, a fiúnál már eljött a lefekvés ideje.

Az iskolában kő kövel ütődik össze, lecsiszolják, leütik egymás éleit. Az igaz, hogy néha egy-egy nagyobb összeütődés egyik-másik elemmel talán éppen ellenkezőleg élessé tesz bizonyos vonásokat, de éppen úgy, mint a köveknél, ez nem sokáig

marad így; a bántó csúcsok, élek lekopnak újra és az életben a kövek használhatóan helyezkednek el. Erre az elhelyezkedésre készülve alakul lassan, száz meg száz kisebb-nagyobb (gyakran inkább nagyobb, mint kisebb) ütődés folytán az angol iskolás fiú.

Az angol iskolás fiú! Ha van e gyűjtőfogalom minden alfajának, a pajkos, a hetvenkedő, a zsarnokoskodó, a bátor, a jólelkű, az igazságot, a *fair play*-t mindenek fölött becsülő fiúnak egyetlen egy, márványba vésett, plasztikus szoborcsoportja, az bizonyára a Thackeray hatalmas rajza arról az iskoláról, amelyben a „Dobbin gyerek“ tanul, meg a kis Osborne György. A kasztrendszeres angol világ fia, hiába, hogy, hogy nem, mindig tudja apróra a másikról „what his people are“ kik a rokonsága; és íme, a gazdag fűszeres fiának, a „Dobbin gyerek“-nek csak *Fügés* a neve előttük. Bálványuk Cuff *az úri gyerek*, akiért ponny-ló jön el vasárnap, inassal; Cuff, aki még a tanárokkal is szembe mer szállni; Cuff, akinek még a római orra is mutatja, hogy gentleman.

Az ám, de Cuffra is az a hatása az iskola tömjénezésének, ami tíz közül kilencre lenne, lesz belőle az angol iskolás fiú egyik kellemetlen fajtája, a *bully*. Vagyis a zsarnokoskodó, követelő, erőszakos terrorista, aki vagy engedelmességet nyer, vagy — üt. A *bully* megtermésének oka különösen a Thackeray korabeli nevelési rendszerben rejlik, noha részleges magyarázata még most is meglelhető az iskolákban s erről szeretnék is

még hozzátenni egyetmást; de Cuff és a társai úgy lüktetnek az élettől, hogy azokat nem várokozathatom addig, ki kell eresztenem őket a porondra.

A porondra csakugyan, mert mint *minden* angol iskolás fiú, ezek is mihamarabb ott állnak az iskolaudvar küzdő homokján. Dobbin Vilmos, akinek a lelkében, mint minden angol fiúéban, van egy nagyon meleg szöglet, az „otthon“ meg az édesanyja számára, levelet ír haza. Igen, de szembe kerül vele Cuffban a fiú egy másik vonása. a *meggondolatlanságból való kíméletlenség* (ami a gyereknél az állatkinzásnak is oly sokszor magyarázata) és Cuff, elkapva a levelet, csúfolódni kezd. Dobbin odavágja neki az angol fiú legnagyobb sértését: „*Gentleman* nem olvassa el másnak a levelét engedelem nélkül“. És ezt a fűszeres fia mondja a birtokos gentry úr fiának! Kitör a gyűlölködés, de azért az alapjában áldott lelkű Dobbinnál még is csak akkor kerül kenyér- (és csont-) törésre a dolog, mikor látja, hogy Cuff a magánál sokkal kisebb Osborne Györgyöt terrorizálja. Erre azután már ki kell állni a boxolásra! És hogy elleste Thackeray a valóságból még azt is, hogy noha a kis Osborne tudja, ki az ő vétkes támadója és ki a nagylelkű védője, az igazság az, hogy — egy kis vérbeli angol társadalmi snobsággal, bizony — szégyenli, hogy a „Fügés“ állt ki érte.

De hát megkezdődik a küzdelem: a csöndes, a magába vonuló Dobbin, aki talán éppen azért

nem patvarkodott mindig, mert tudatában volt a maga szunnyadó nagy erejének, íme, az angol küzdőnek nem szalmatűz lobbanásával, hanem tölgyfahasáb izzásával folytatja a box-párbaj hosszú küzdelmét, egyre növe, egyre dicsőbbé válva a bátorságot fanatikusan imádó angol fiúk szemében és Dobbin iszonyúan ellátja a régi bálványt, Cuffot. Ennek a szép, előkelő római orrából patakszik a vér, de — micsoda meglátás ez ismét! — mikor a tanár odasietve, kérdőre akarja vonni a győztes Dobbint, Cuff, még tántorogva az ütéstől, először is ezt mondja: „Én voltam a hibás, sir, nem a Fügés — akarom mondani, nem a Dobbin. Bántottam egyet a kisebb fiúk közül és megérdemeltem, amit kaptam“.

Ezzel a kiengesztelő sorral végződik ez a márványba vésett jelenet és szeretjük Cuffot is, szeretjük persze az arany szívű Dobbint és szeretjük a többi fiúkat is mind azért, hogy az igazán *jónak* önkéntelen tisztelete ott szunnyad mindnyájuk szívében, mert íme egyszerre szeretet és becsülés ragyog rá Dobbinra mindenhol az iskolás élet egész hátralevő részén át.

Mondtam valamit arról, hogy a régi, a Dickens és Thackeray korabeli iskolai élet szinte nevelte a bullyt, mert minden „új fiú“ rendszeresen szögája lett egy-egy nagyobbaknak. Ez bizonyos mértékben, mint engedelmességre, fegyelemre szoktató dolog nagyon jó volt, de persze igazán jó csak akkor lehetne, ha valakiben már gyerekkorban meg lenne a hatalom mérséklettel, visszaélés nélkül való hasz-

nálatának adománya! De mikor ez a királyok közt is csak a kivételesek közt van meg, mihelyt a hatalom gyakorlása ellenőrizetlen!

Ezt a rendszert tehát elejtették és noha tagadhatatlan, az angol iskolás fiú ereje tudatában ma is nagyon hajlik még a hatalmaskodásra, viszont ennek a hibának nagy és alig túlbecsülhető ellenszere akadt a *sportjátékok* egyre növekedő szerepében.

Hogy miért? Mert a játszótéren minden inkorrektség, minden jogtalanul felhasznált előny, minden leggyöngébb árnya a... kimondani is alig merem... csalni akarásnak oly iszonyú szigorú bírálás alá esik, hogy a *fair play*, ami ennek mind éppen az ellenkezője, egészen átment az angol fiú vérébe és a *fair playt* kénytelen átvinni az élet minden más dolgába is, ha azt nem akarja, hogy „*bounder*“-nek tartsák. Ami megint éppen az antipodese a *gentlemannek*.

A sportjátékok tanították meg az angol fiút még egy gyönyörű vonásra: hogy *tudjon leveretést harag nélkül elviselni*. És ez megint átmegy az élet más dolgaiba is: ez teszi, hogy tud önuralkodással, udvariasan viselkedni a szerencsés ellenféllel szemben, pl. a hivatalos életben is és oda, az iskolai játszóterek talajába nyúlik bele a gyökere a parlamenti élet imponáló, úri méltóságának is, ahol *unfair* személyeskedések gyakorlásával igen hamar kizárja magát valaki az úri emberek sorából.

A leveretés szépen való elviselésével szinte együtt jár a kiválóság előtt való hódolás. Az angol fiú

született „hero-worshipper“, hőstisztelő, ha ez eleinte csak úgy kezdődik is, mint annál a kis fiúnál, aki nagy lelkesedéssel beszélt valami Cobden nevű társáról, mint kitűnő kapuvédőről. „Azután mondd csak, — kérdezte az atyja — valami rokona ez a ti Cobdentek a nagy Cobdennek?“ „Nem, édes apám, hiszen ő maga a nagy Cobden.“ Ha ez nem hőskultusz, akkor semmi sem az.

Ha a fiúk zsarnokoskodása megszűnt is, azért viszont az *ellenőrzött* fegyelem gyakorlása, a fiúk közt fölmerülő *ügyek* elintézésének hatalma viszont ma is nagy mértékben a maguk kezében van. És ez jól van így. Mert lám, tegyük fel, hogy valami *kényes* ügy, verekedési, zsebpénz- vagy játékügy stb. forog szóban, valószínű, hogy az igazságot tenni akaró *tanár* annak nem hallaná meg minden részletét, míg a felügyelő *fiú* meghallja. Azután pl. ha a tanár követne el némi igazságtalanságot: nos, végre is mi megtorlás maradna a fiúk részére? Lappangó elégedetlenség talán igen, ami mondhatatlant ront az iskola egész légkörén, de orvoslást nem igen szerezhetnek.

Hanem hiszen próbálna csak az igazságot tevő *fiú* igazságtalan lenni! Ezek az iskolai kis törvényhozó Lykurgosok — Lykurgosok valóban: mert a legszigorúbb spártai törvény őket is kötelezi.

Minden fajta iskolában, az egészen egyszerűekben is azt mondhatja el a tanító méltán a fiúkról: „They are put on their honor“. A maguk becsületére bízzák őket. És hogy ez micsoda óriási etikai erő, arra éppen az egyszerűbb osztályok fiainak

életéből mutathatni néha a leggyönyörűbb példákat. Ez a nevelés teszi a szegény otthonban, korai munkában felnövő fiút olyat szavahihetővé, felelősséget viselni tudóvá. Vagy kételkedhetünk-e a fiú becsületére való utalásnak nagy nevelő erejében, ha eszünkbe jut Copperfieldnek az a lapja, mikor a százszor megalázott, megvádolt, megbélyegzett kis Dávid, akiben már szinte az önbecsülés is haldoklik, egyszerre ahhoz az „egész ember“-hez, dr. Stranghoz kerül és ez egyszerre magához emeli a fiút, azt kérdezve tőle: „Becsületszavadra?” És erre abban a letiprott lélekben egyszerre felszökik az önérzet, az önmagában való hit és úgy feleli, mint aki most olyan hitvallást nyert, amelyhez tudja, hogy hű lesz mindhalálig: „Becsületszavamra, uram!”

A fiúknak a benlakó iskolában: maguk közt való felnövése, igaz egy kicsit megtermi a „shyness“-t bennük, a mások előtt való, a felnőttek, vagy a leányok, vagy az új ismerősök előtt való félénkséget, zavarba jövő, fiús félszogséget.

De itt megint visszaszállok gondolatban azokra a nagyon is kész kis zsebkiadású boulevard-gavalérokra, akik az angol fiúval ellenkezőleg, bezzeg a félénkség minden árnya nélkül mozognak, társalognak, hencegnek és udvarolnak már tizennégytizenöt éves korukban. És eszembe jut, amint Schopenhauer az ő könyörtelenül mélyrelátó szemével itél az ilyenek fölött és azt mondja, hogy fiúban *soha* nem jó jel az, ha elfogódást nem érez, új viszonyok, új emberek között és ha nagyon is

könnyen, minden megilletődés nélkül találja bele magát mindenbe. Röviden, de nagy súllyal csak azt teszi hozzá: *Es zeigt auf Gemeinheit*. És hány-szor igazolta be ezt az élet azoknak a suhanc-, sőt fiúkorukban is már olyan nagyon felnőtt és bátor fiatalembereknek az elzüllésével!

Nem, az angol fiú arcán az a könnyen, nagyon könnyen megjelenő zavart pirosság, amelyet persze nagyon szégyel (s ami ennek folytán még szembe-ötlobben jelentkezik), legyen becses mindenki előtt, aki az emberi lelket ismeri, mert az a támadó ró-zsás pirosság azt jelenti, hogy abban a lélekben hajnal van még; harmattiszta hajnal.

De persze, bármilyen jól eltelik is az idő a paj-tások, meg a játékorák révén az iskolában, micsoda számolása az azért a perceknek, mikor az egy hónapi karácsonyi és hat heti nyári vakáció köze-ledik. Persze, tudja a fiú, hogy otthon mindazt, ami jótól csak elesett az iskolás hónapok alatt, azt a szünetben szinte ráhalmozzák. Csoda-e hát, ha az ő iskolai jargonja szerint (ad notam „mesés“ meg „rém“), amelynek két állandóságra homeri, erőteljességre shakespearei mellékneve van és ez a *jolly* meg a *beastly*, a használat alkotta értelem szerint *óriási* és *iszonyú*, bár szó szerint *nem* ezt jelenti: — csoda-e, mondom, ha a szünet meg-kezdése az angol fiúnak *beastly jolly*, az iskola megkezdődése pedig *jolly beastly*. Iszonyúan óriási és óriásilag iszonyú, noha ez a fordulás igen szín-telen és igen jámbor az eredetihez.

Magának a *book-learning*nek, a könyvből való

tanulásnak a kedvéért, az igazat megvallva, nem nagy fanatizmussal zárandokol vissza az iskolába. Tananyaga kevesebb, mint a német vagy francia fiúé, de amennyi van, az elég is neki: — az átlagos fiú nem különösen gyors és tüzesű, az ő elméje nem melegházi, *forced culturere* való palánta, inkább csöndes menetű növésű s azután künn az életben ennek szabad levegője, napja kell neki, hogy színesre, erőteljesre ériék.

Persze, hogy minden ország minden iskolájának megvan a maga jó, közepes meg rossz tanulója, úgy hogy feleletből, írásbeli dolgozatokból abszurdumokat idézni az én részemről is elítélendő *unfair* dolog lenne méltán minden angol fiú szemében, de arra mégis jellemző néhány ilyen „school howler“-nek nevezett fogalmazványbeli elszólás, hogy az életre való dolgokban sokszor egészen talpraesett, igen jóeszű angol fiú is miket mond néha olyan dolgokról, ami inkább theoretikus tanulás és távoleső az ő világától. Nézzük:

„A *vacuum* nagy, pusztá hely, ahol a pápa lakik.“

Az *interdiktum* olyan láz, ami a rossz csatornázástól ered. (Talán intermittens fever-re, váltólázra gondolt. De hát ki tudná azt?)

A szög olyan háromszög, amelynek csak két oldala van.

Algebrai jelzéseket akkor használunk, mikor nem tudjuk, miről beszélünk.

Az agg harcosokat más néven *vegetáriusoknak* nevezzük. A francia forradalom elítélteit *gelatine-*

nel végezték ki. Lóerőnek azt a távolságot nevezük, amennyire egy ló el tud vinni egy font vizet egy óra alatt. Ha a levegő száz percentnél több karbolsavat tartalmaz, ez ártalmas az egészségre. A gravitáció az a valami, ami ha nem volna, akkor elrepülnénk. *Refugiumnak* azt a helyet nevezték, ahova az olyan ember, akit megöltek, hirtelen felugorva bemenekülhetett. A kör olyan egyenes vonal, ami olyan kerekre van húzva, amilyenre csak lehet és a közepén pont van. A hosszúkarú szivattyú mechanikai előnye az, hogy valaki segíthet az embernek szivattyúzni. Mit jelent a *patriota* szó? Nagypát. Add Ill. Richard rövid jellemzését! Ill. Richard sántított a jobb vállára.

Különösen a történeti tények közül kettőnek, háromnak homályos ismerete és azután összekeverése ad ragyogó feleleteket: például emlékszik a fiú valakire a királyok közül, akinek a fia a tengerbe fult és az apa sohasem mosolygott többé. Ez játszik bele feleletébe, valamint a borba fojtott Clarence herceg sorsa is, mikor arra a kérdésre, ki volt Vilmos herceg, azt feleli: Vilmos herceg belefulladt egy hordó Madeiraborba és ezután sohasem nevetett többé. (Amiért nem lehet különösebben morózus kedéllyel vádolnunk.) Végre arra a kérdésre, ki volt a „fiatal pretendens“ (Stuart Károly); — belekeveredik a tudatába egy másik trónkövetelő sorsa, aki nem volt a király fia, csak melegítő serpenyőben csempészték a palotába és ennek segítségével azt a feleletet kombinálja: a fiatal pretendenst azért nevezzük

Így, mert azt pretendeálta, hogy ő a király fia, pedig sütőserpenyőben született.

Persze, *egy* efajta elme ellensúlya gyanánt, aki ilyeneket alkot, ott van megint az angol fiúiskolában *tíz* meglepően nyílteszű, értelmes, ha nem is ragyogó tehetségű fiú, hogy mennyire *ezeké* a nagyobb szám, azt eléggé bizonyítja az, hogy tízezrei az angol fiúnak már tizennégy-tizenöt éves korban egész napon át kenyeret keresnek, mint *office-boyok* miegyebek és ezek esti iskolákban végezve a tanulást, lesznek *emberekké* a szó legszébb értelmében; az életre fölfegyverzett, protekciót nem kereső, csupán magukban bízó, kedvteléseiket, igényeiket a szerzeményük szerint korlátozó, senki mástól pénzt ingyen nem váró, a maguk jövőjét önerejükből fölépítő *emberek*; a fönne idézett feleletek csak azt mutatják, hogy az angol fiúnak nem az absztrakt tudás, vagy a képzeletnek működése az erős oldala és éppen azért áldás neki, ha olyan körből kerül ki, ahol tehetsége legjobb elemeit *a pozitív, praktikus tudást, a dolgozni való képességet* munkába kell hívnia, mert így legjobb ereje nem marad parlagon. Míg azok, akik a fényes középiskolából a fényes egyetemi életbe anélkül mehetnek át, hogy lelküknek az a jobb eleme munkába kerüljön, vagyis a nagyon előkelő, vagyonos családok fiai, mi tagadás, néha azokból lesznek azok a noha szimpátikus, jó modorú, jó ízlésű, jó ruhájú Archiek és Freddyk, akiket azonban Dickens, a tudásukra nézve a Lord Frederick Vrysopht alakjában azzal *az egy*, nyújtva kimondott

álmos mondattal örökített meg, hogy: „Oh... Shakespeare? Oh ye-es, he was a cle-e-ver ma-an.“

De hát az ilyen ifjú megint nem az angol föld határaihoz kötött produktum; Párisban a Gontranok és Gastonok típusa ugyanígy gondolkozik; a magával eltelt német Junkernek a „Schillers Tell von Goethe“ csak azért „famoses Stück“, mint jól tudjuk, mert abban „man schoss auf Obst.“

De az bizonyos, hogy ma Angliában a fiú átlaga egyetemi ifjává serdülve sem nagyon irodalmi hajlamú. A görög Olympiádokon, a tornaversenyek hősei mellett az irodalmi sikerekért küzdőknek is fontak koszorút, de Anglia egyetemi ifjúsága ma nem nagyon veszélyeztetné a babérbokrok ágait, mert sajtóságotosan háttérbe szorult a komolyabb irodalmi hajlam még csak az értékesebb irodalom *méltatni tudásának* alakjában is, a művelésről nem is szólva. Nem lehetetlen, hogy ennek részben a szinte túlhajtott sportélet az oka. Ami energia van valakiben, az a sporttereken keres helyet és mikor a fizikailag hatalmasan kifáradt ember hazamegy, ezer meg ezer, különben értelmes, értékes ifjú bevallja, hogy: „I don't want to think“. Nem kívánok gondolkozni. Ez magyarázza meg az irodalomban a könnyű, felületes rövid lélekzetű elbeszélések, vagy a detektívhistóriák kedveltségét, a szindarabok és a zenedarabok közül is a könnyen, észbeli megerőltetés nélkül való fajtának túltengését és a társalgásban pedig azt, aminek a szalon-jargonban elfogadott neve a *chaff* (polyva) meg a *piffle*.

De ha egyetemet végzett angol fiatal embereket

a szalonban üresen hallunk társalogni, ne higyjük ám, hogy nem tudna másképp. Nem, most, vagy egy évtized óta valami különös, túlzott divatja van annak, hogy valaki ne hozzon bele a társalgásba sem súlyosabb, sem érzelmesebb témákat, mert az első dicsekvés, a másik érzelgés. Olyan lett a fordulatok, egyéni vonások nélkül való társalgás, mint amilyenné az öltözködési mód vált az urak közt akkor, mikor egyszerre, mint a divatja mult dolgok netovábbját vetették a sutba a derékba szabott szalonkabátot, fodros haját, hajlott karimájú cilindert és lett az egész alak egyenruhaszerűen egyforma és vonalzóval megrajzolható. A ruházatbeli divatért nem igen kár, de a társalgásbeli irtózás az egyéniség megnyilatkozásától ma határozott hibája az angol szalonnak

Azt persze azért nem lehet tagadni, hogy a fővonások, amire az egyetemi légkör az odáig jutott angol fiút szoktatja, nagyjában jók. A rezidenciális egyetemeknek, Oxfordnak és Cambridgenek varázsosan szép világa: a csaknem ezredéves gyönyörű tradíciók, az éppen oly úriás, mint poétikus szép, régi szobák, ahol a fiúk laknak; a nagy, közös ebédlőtermek archaikus méltósága, a sokszor világhírű nagy professzorokkal való érintkezés, azután az egymásközt való baráti élet azzal a tudattal, hogy sokszor az ország kétezeréves multjának legnagyobb családjai, a ma uralkodó királyi családnál régibb, nagyobb arisztokraták nagy számban vannak köztük: — csoda-e, ha mindez igazán gentlemanná avatja őket?

És a testi-lelki egészség ott is kíséri őket tovább, mert ugyan hogy állnák ki másképpen azt a spártai traininget, amire a sötétkékeknek (Oxford) a világoskékek (Cambridge) ellen való évenkinti csónakküzdélme kötelezi őket?

A testi fegyelmezésnek, kötelességtudásnak különben az angol fiúk közt is talán egyik legpompásabb típusa a *middy*, a midshipman, vagyis tengerészkadét. Ez a fiús tréfára és férfias erőfeszítésre, reggeltől estig való munkára és estétől reggelig való táncra egyaránt kész perfekt egészségű emberfia, akinek a gyerekarca még olyan síma és rózsás, a haja még olyan selymes, mintha a jól őrzött nurseryben az édesanyja keze csak most simított volna rajta végig, de aki azért a főlebbvalójától az acélkemény fegyelmet elviselni s az alantosai fölött az acélkemény fegyelmet gyakorolni úgy tudja, mintha harminc évvel lenne magánál öregebb. A legősibb törzsű országnagy-családok fiait nagyszámmal viszi a *middyk* közé az, hogy persze a cím és a birtok csak a legnagyobb fiúé és bizony nem egyszer csak arról sejti meg az ember, hogy ez vagy az a fiú valami igen nagy úrnak a fia a tengerészek közt, mert a noblesse oblige gyönyörű elvénél fogva még a többinél is kötelességtudóbb.

Mintha csak fiútársai közt ma is ott járna ihlető erő gyanánt az angol tengerészfiú örökéletűvé vált hős alakja, a kis Casabianca, a nagy admirális fia, aki atyjától az ütközetben azt a parancsot vevé, hogy a fődélzet egy pontjáról ne mozduljon,

míg atyja föl nem menti, ott maradt mikor a földézet már kigyúlt is és mivel az admirálist ezalatt valahol a hajó egy távoli pontján leterítette a golyó, a fiú ott halt meg, egy jajszó nélkül, ahova a kötelességtudás, a becsületérzés, az önuralom és szó tartás láncolta.

Kötelességtudás, becsületérzés, önuralom, szó tartás.

Ebben foglalhatni össze mindannak a javát, ami Britannia fiát fiúkorában kedvessé, férfikorában értékessé teszi. Ez az a négy sarokpillér, amin a *gentleman* fogalma fölépül. Ezek nélkül a legterebélyesebb családfa, a legduzzadtabb erszény és a legjobb szabó sem teheti az embert azzá.

Ezek teszik azt, ha az angol ember keze, hírneve, zászlója tiszta marad minden szennytől a City pénzvilágának műveletei közt, vagy a harctéren vagy a sarkok jégmezőin és az egyenlítő forró lehelletű bozótjai közt egyaránt.

De magasra nőni, erős törzsűvé válni csak az a fa képes, amelynek gyökerei erősen fogóznak a talajba és mikor az angol férfi mindezekben a küzdőtereken erejének legjobb tanújelét adja, akkor is az táplálja, hogy lelki életének gyökerei oda nyúlnak vissza a tiszta, meleg, erős angol családi életbe.

Az üzleti élet méltósága

Anglián nemrég riadt szó repült keresztül, melyből éles és elfogulatlan szemlélődés, önbírálat és önmagukkal való elégedetlenség hangzik ki. A riadt szó veleje körülbelül abba foglalható össze, hogy egy idő óta az üzleti élet méltósága, mintha nem látszanék olyan nagynak sokak szemében, mint azelőtt és mintha nem elég, igazán kiváló tehetségű fiatal ember lépne üzleti, kenyérpályára, hanem e helyett inkább a teoretikus, vagy a kormányhivatali pályákat választják.

Az ember hallja ezt a felriadást; hallja, hogy még olyan emberek is, mint például *Sadler* professzor, a Leeds-ben levő egyetem principálisa (tehát *nem* üzleti, hanem tudományos pályán levő ember), nagy kárhooztatással szól erről az egészségtelen irányról; — hallja sok más, vezető angol embernek kemény, bíráló szavát: és mikor mindezt végighallgatta, akkor az az érzés, amely ennek nyomán Anglia iránt támad, nem a lekicsinylés, hanem a komoly nagyrabecsülés érzése. Mert hiába, örökéletű marad az a régi igazság, hogy: „a saját

magukkal való elégedetlenség az első lépés a haladás felé". Anglia, ha csakugyan tévedett ebben az irányban, akkor helyre is fogja zökkenteni az egyensúlyt újra, bízhatunk benne! Sőt íme már most is azon munkálkodik, hogy fokozott munkásságra és jelentőségre emeljen egy olyan intézményt, amely a praktikus kenyérpályák lenézésének útját vágja. Ez az intézmény az, hogy az egyetemeken, minden egyetemi városban legyen egy tanács, amely a végzett ifjak nevét oly szempontból osztályozza, hogy a legtehetségesebbek, a legönállóbb gondolkozásúak, a legtöbb oldalú talentumok külön listán legyenek arra a célra, hogy ha valami jelentékeny, nagy üzletember alkalmas hivataltalnokot keres a maga százágú munkásságának egy-egy fontos ágához, az az üzletember odafordulhasson egyenesen az egyetemekhez. Brillións javadalmazású helyek kerülnek így betöltésre, helyén való tehát, hogy ezek brillións tehetségeknek jussanak. Mert hol van az az idő, amikor az üzleti pálya csak azt jelentette, hogy valaki egy boltasztalon keresztül árúkat ad el és értük pénzt söpör be egy fiókba?

És hol maradt a haladó idő mögött annak a gondolkozása, akinek a „kereskedő“ ma is csak ezt jelenti? Ma is, amikor igazán meg kell tanulnunk azt az igazságot, hogy a nagyra hivatott üzletember ma már jóformán minden egy személyben: vegyész, fizikus, mert ismeri az árúk elemzését, anyagbeli természetét; de szociológus is, mert tudja, hogy a társadalmi fejlődés miféle új

kívánalmakat támaszt; geográfus is, mert tudnia kell az idegen országok termelési, közlekedési, ipari, kereskedelmi viszonyait; és politikus is, mert nem lehet el anélkül, hogy ne ismerje mindazokat a rugókat a nemzetközi politikában, melyek mind egytől-egyig befolyásolhatják a termelést, a keresletet, kínálatot, árakat.

És mikor az ember elkezd az üzleti pályát ilyen szempontból mérlegelni, akkor eszébe jut, hogy lám, Anglia már ezen a mai, — más nemzet szemének alig észrevehető — kis tévedésen is komolyan megriad, mekkora megriadásra lett volna már oka régesrégen más országoknak, ahol például a Pató Pál úrral való családi hasonlatosságot fel-tüntető típusnál még csak nem rég is nem volt éppen ismeretlen az olyan apai fenyegetés, hogy: „Ha se eszed, se szorgalmad nincs elég és itt se, ott se tudod megállni a helyedet, én bizony nem nem nevelek belőled urat, hanem kereskedőnek adlak!”

(Sőt, hogy a fenyegetés annál elrettentőbben hangozzék, a stílszerű szó rendesen az volt, hogy bótosnak adlak.)

Nos, hogy azután az ilyen módon pellengérnek megtett kereskedői pálya iránt a fiúk szeretete és becsülése is arányban állott a kecsegtető képpel, az nem csoda.

Hogy azonban a kereskedelemnek kellenek-e az ilyen kimustrált családtagok, az ismét más kérdés, csakhogya ezt a kérdést ezideig nem igen vetették föl.

Mindezt azonban nem gúnyolódásból mondom: Igen gyöngé kis argumentum szokott lenni a magunk haladott voltának bizonyítására, ha olyanokra mutogatunk rá gúnyosan, akiket reájuk rakott láncok gátoltak a haladásban. A Pató Pál urak korának is megvoltak a maga súlyos láncai; a politikai helyzet, a decentralizált adminisztráció, meg az életerőt kiszívó militarizmus minden tehetséget, energiát lefoglalt; másra már igazán alig kerülhetett. Ne gúnyoljuk, hanem szánjuk őket!

De viszont, ha mi már az oldódó és lehulló láncok szerencsésebb korában élünk, azt csakugyan megtehetjük, hogy a régibb korszak leláncolt fiainak minden gúnyolása nélkül tovább haladjunk.

Anglia, a kereskedelmileg hatalmas, a vagyonos volta révén nemcsak materiálisan, de lelkileg is szép életre képesített Anglia új mozgalma minden országot elgondolkozásra kellene, hogy bírjon afelől, mily kölcsönösen emelőleg, kifejlesztőleg hatnak egymásra ezek a tényezők: az igazán képzett, értelmes családok jól nevelt fiai és a praktikus pályák. Az első belevinné a másodikba a már hazulról hozott tudás és széles szemhatár nagy előnyét, viszont a második, a pálya oly képességeket ébreszthetne föl és tehetne tudatossá az igazán kiváló családok fiainál, amely képességek talán minden más pályán letargiában maradnának.

Nagyértékű, irországi eredetű könyv kering most az angol piacon; szerzőjét még mindig a névtelenség takarja, de az, aki Pat álnév alatt ezt a köny-

vet megírta, nagy pártatlansággal és nagy, igazi, mert nem hízelt hazaszeretettel mondja szemébe a maga igen tehetséges, sok vitalitással megáldott, de álmodozó, uraskodni szerető és a praktikus munkától húzakodó ir-kelta fájának az ilyen dolgokat:

— Egyetemi hallgató koromban ismerkedtem meg egy német fiúval, aki Angliába az egyetemi élet kedvéért jött ugyan, de aki azért egész életét a gomboknak szentelte. Atyja gombgyáros volt és a fiát azért küldte az egyetemre, hogy igazán magas kiművelést nyerjen és ennek a révén jobb vezetője legyen a gombüzletnek is. A fiú angol egyetemet választott, hogy a nyelvet is, meg egy másik ország kereskedését is eltanulja és táguljon a szemhatára. Sokszor mutatott nekem egész halom, kemény papirosra varrt gombokat, száz, meg százfélét és valamennyiről tévedés nélkül meg tudta mondani, hol készült, Kínától Peruig ugyanolyan jól ismerte a különböző gyárakat, mint Berlinből Elberfeldig. Volt Londonban egy ügynökük, aki a gombjaikkal járt az üzletekbe és a fiú ezzel az emberrel állandó összeköttetést tartott fenn. A gomboknak köszönhette az egyetemi műveltség előnyét és ezért azt akarta, hogy ez az előny visszahasson a gombokra. Tudom, hogy a kelta hazámfia, ha ugyan elolvasta e sorokat eddig, most nevet az én németemen, meg a gombjain; — csak hogy az én németem ma magas műveltségű gentleman, aki óriási üzemű gyár élén áll, honfitársai százainak juttatva jól fizetett munkát, mi-

alatt az én kelta testvérem nevet ugyan rajta, de ő maga Amerikába való kivándorlásról gondolkodik, ahol talán majd ő is hajlandó lesz megfogni a boldogabb végén valami hasznos munkát, amelynek elvégzését otthon szégyenlené. Ugyan mit határoz az, hogy mi az eszköz, gomb, szarvasmarha, csizma, vagy gőzgép; miben dolgozik valaki; — a fő csak az, hogy annak révén nevelhessük a nemzeti vagyont, tágíthassuk az élet szemhatárát, ellene álljunk a hanyatlásnak, szegényedésnek és hozzáadjunk valamit a nemzeti élet-erőhöz.

Amely nemzetben ezek az állítások nem ébresztenek sikeres gondolatokat, azt sikeres jövőre sem ébresztheti semmi szózat.

Az úgynevezett úri pályák még ma is túlságos nagy varázst gyakorolnak sok olyanra, akit talán tehetsége, hajlama, egész egyénisége mind a praktikusabb, ipari, termelői, kereskedői pálya felé terelnének és akinek egyéb oka sincs talán arra, hogy valamelyik úri pálya gyengén fizetett, sőt sokáig tiszteletbeli, tehát sehogy sem fizetett munkása legyen, mint csupán az a bilincsnek is beillő családi hagyomány, hogy „egész családom úri pályákon van, én sem üthetek ki a családból“. — És ily módon hány tehetség marad kifejeletlenül

Angliában az egyetemek nagy, egyre növekvő, magába szívó erejéhez, valljuk meg, magyarázatul szolgál az is, hogy a sportok gyakorlására, ami Anglia mai életében oly nagy szerepet játszik, sehol sem nyílik szebb alkalom. És bizony sok, igen sok

jó család fiának, mikor az egyetemre beiratkozik, a pálya, amely a szeme előtt lebeg, a criket-pálya. Pedig eszükbe juthatna, hogy tartósabban érdekes, lebilincselő sport nem igen lehet annál, mikor valaki az igazi, a legnagyobb versenypályára, a dolgozó életbe lép ki és ott méri össze a maga legjobb képességeit másokéval.

És Anglia most ezt akarja megteremteni, szervezett, erős gyökerű intézmény gyanánt, hogy az egyetemeket és az üzleti világot összeköttetésbe hozza egymással. Azt akarják, hogy alakuljon valami központi iroda, melynek élén a tanács vagy bizottság nevelésügyi tekintélyekből és üzleti szakemberekből álljon. Ezek most, a terv kezdetén még maguk sem láthatják talán tisztán az összes lehetőségeket, de munkaközben száz új, meg új lehetőség tárulhatna fel előttük arra nézve, hogyan biztosíthassák és köthessék le az üzleti élet, a praktikus pályák számára a leginkább megfelelő elemet és hogyan terelhessék mintegy sok olyan ifjú lelket a neki való pálya felé, aki magában talán nem is ismerné fel, hogy mire termett és nagy siker helyett nagy csalódás várná az életben. A tanácsadó bizottság üzletemberei hétről-hétre rászánnának néhány órát arra, hogy az állást keresőkkel tárgyaljanak és őket irányítsák.

Manapság a hazafiság eszméjével sok elferdített alakban találkozunk. Van, akinek a hazafi még mindig csak az, aki a militarizmus rendületlen híve; — viszont van olyan is, aki valami vértelen, szín és melegség nélkül való világpolgári gondol-

kozással minden nemzeti érzést a lomtárba szeretne utalni; — ma, mikor ilyen végletekkel találkozunk, igazán jól esik azt látni Angliában, hogy mindennek az új eszmének, az egyetemi világ és az üzleti világ szerves összeköttetésének gyökerén egy nagy, erős, forró és tiszteletreméltó érzés rejlik az angol intéző-körök lelkében: a hazaszeretet.

Üzletembereik közül az angol világpiac királyai, milliomos gyárosok, termelők, valóságos kalmárhajórajok urai ugyanazt hangoztatják, amit az egyetemek tudósai: Anglia nagyságának, erejének egyik forrása mindig a kalmár-siker volt. Ezt a forrást nem szabad elhanyagolni és meg kell tartani nemcsak a maga gazdagon áradó voltában, de a maga tisztaságában is.

Tartós sikerre Angliában is, mint mindenütt, csak a becsülettel vezetett üzleti munkásság vihetett; beszélhetünk tehát, amennyit tetszik, úri pályákról, gentlemanhez illő foglalkozásról, rá kell jutnunk, hogy amennyi úri becsület, gentlemanlike érzés csak van valakiben, például szótartás, lelkiismeretesség, igazmondás, minden elfogadott értékért a teljes ellenérték megadására való készség: nos, ez mind, mind helyet talál az üzleti pályákon is.

Mennél több igazi értelemben vett nemes ember, előkelő ember kerül erre a pályára, annál nemeesebbé, előkelőbbé lesz a pálya egész légköre s következésképpen egyre alkalmasabb egy-egy újabb úri generáció küzdőtere gyanánt.

Eszembe jutnak a nagy angol üzletember-hazafiak: *Tate*, a cukorgyáros, akinek Anglia egyik,

milliókat érő nemzeti kincsét, a „Tate gallery“ képtárat köszöni; Lever, a szappangyáros, aki most vett meg egy régi hercegi palotát annak összes évszázados műkincseivel... magának? Nem. A nemzetnek. Cadbury, a csokoládégyáros, kertvárost alapított és leszorította a környéken a halálozási és betegségi percentet egészen meglepően; a varrótű- és cérnagyárosok neve elválaszthatatlan Anglia legáldásosabb kórházainak, árvaházainak alapításától.

Hogy valaki így tudjon *adni* a maga nemzetének, arra egyedül még a nagy vagyon sem elég; hazaszeretet és úri gondolkozás szintén kell hozzá; nem látszik tehát, mintha a „bótos“-sá degradálódás a leghazafiasabb, legúrabb családok legszentebb hagyományainak is megárthatna. És az új angol mozgalom szimpátikus már azért is, mert oly teljesen szabad és ment minden parvenü állásponttól. Csak a parvenü ember nézi le és igyekszik megtagadni azt az eszközt, amelynek segítségével magasra jutott. Angliában pedig ennek az új mozgalomnak egyik harcosa, Morgan mondja egy cikkében tiszteletreméltóan: „Az az üzletember, aki komolyan gondolkodik a maga foglalkozásáról és annak a nemzeti jóléthez való viszonyáról, szinte meg kell, hogy induljon arra a boldogító és büszke gondolatra, hogy ő és elődeinek munkássága nélkül nem volna angol világbirodalom. Angliát kereskedelmi ereje tette naggyá és a mai világbirodalom polgára nem tehet kevesebbet annál, mint hogy tisztán lássa annak a tényezőnek a méltóságát, amely hazáját naggyá tette.“

Shopping

Azokat a szótárakat, ahonnan e szó magyarázásául azt olvassuk ki mindössze, hogy *shop*, annyi mint bolt, *to shop* pedig bevásárolni, jaj de csak nagyon azelőtt írták, mielőtt a ma modern, nagy áruházai megalakultak. A régi boltokba igazán csak azzal az egy céllal mentek be, hogy vásároljanak, míg ezekbe az egy-egy egész világot rejtő store-okba olyan módon látogat be az angol asszony, hogy ha akarja, ennek a látogatásnak a tartama éppen úgy nyújtható a végtelenbe, mint a *shopping* szó értelme.

Hiszen ha olyan nagy indiszkréció nem lenne, hát persze hogy az angol asszonyok, leányok boltbajárását is a nemzeti mulatságok között kelene emlegetnem.

De mikor azt mindig, változatlanul megadó és gondterhelt sóhajjal illik és szokás mondani, hogy: „Ma egész délelőtt a boltokat kell majd járnom!” hát csak nézzük el nekik ezt a színlelést, mint a marienbadi légies pácienseknek elnézik azt a panaszkodást, hogy orvosi parancsra ennyi meg ennyi sört kell meginniük. És megadólag fogadják el a

keserű poharat, de voltaképpen igen sajnálnák, ha az „elmúlnék tőlük“.

Mikor tehát az angol nő bemegy a Westendbe, *for a day's shopping*, mikor a kezitáskájába berakja a zsebkendőt, jegyzőkönyvet, irónt, kölni vizet, kézitükröt, szarvasbőrt, mialatt különösen azt igyekszik megmutatni, hogy Shakespeare tanításai közül arra ugyancsak jól emlékszik, hogy: „Végy pénzt magadhoz“: — akkor ne sajnáljuk őket, mert a bálba járó unokától a galambősz nagymamáig minden angol nő boldog napnak megy ilyenkor elébe.

Hogy a legcsinosabbik *tailor-made* ruháját, a legjobban illő kalapját veszi föl, abban nagyon, de nagyon igaza van; grófi palota környezetéből sem rína ki jobban a hanyagul öltözött nő, mint ezeknek a fejedelmi fényű árúházaknak az összhangjából.

Megérkezik. Mivel tudja, hogy egyáltalán nem szükséges valami sokat költenie s mégis láthat mindent, kiválasztja a legszebb *shopping-centre*-ek egyikét és oda megy. A gyalogjáró előtt már hosszú sorban állnak a taxik, automobилоk, fogatok; a taxik találomra, a magánfogatok sötétzöld, egérszürke, őzsínű meg *pain brûlé*-ruhás inasai (mert ez a négy szín a legkedveltebb a bérruhák színéül már több év óta) a kereskedőház nagy portáléja alatt állva tartják bennlevő úrnőjük rengeteg prémkészletének (prémköpeny, stola, muff, kocsitakaró) azt a részét, amit az úrnő egy időre nélkülözhetőnek tart. Nem mintha a hideg miatt

hurcolná magával az angol nő azt az elhunyt egész menageriát, amit télen át hurcol; barna, fekete és jegesmedvéből, fókából, cobolyból, fehér-, kék, füst- és feketerókából, hermelinből, menyétből válogatva össze a gyűjteményét. Oh dehogy! De nem hiába, hogy a prém hordása még mindig a barbárság maradványa bennük; a mennyiségeivel és minőségével dicsekvés a mai divatos asszonynál körülbelül szintén azt mutatja, amit ázsiai őseink házassági adásvevési ceremóniájában a *marturina* intézménye, a felhalmozott állatbőrök közszemlére való kirakása mutatott: hogy ugyanis mennyit tudott adni a férj az asszonyért.

De a nagy árúházakba a gazdag osztály asszonyainál is még nagyobb számban sereglik a középosztálybeli nő, akinek sem inasa nincs, aki a prémet tartsa, sem prémje, amit az inas tartson. Sőt nagy, nagy, szinte a lélektan mélységeiig lenyúló okoknál fogva éppen a kisebb középosztály asszonya az, akinek a számára egy-egy ilyen shopping-day nagy boldogságot rejt. Miért? Mert ott annak révén, hogy az egyik *department*-ben két rőf szalagot, a másikban huszonöt krepp papiros-asztalkendőt és a harmadikban egy doboz fogport vesz, része lehet egy egész napon át mindabban a komfortban s a környezetbeli szépség mindazon örömében, ami csak mint ábránd él a lelkében, de nem mint valóság, a házában.

Odaér a küszöbre. A tükörüvegajtót aranysujtásos, bérruhás inas tárja ki előtte sarkig, a granátvörös, puha szőnyegen már siet elébe a

szalonkabátos, nagy díszbe öltözött *shop-walker*, akinek csak azt mondja a vásárló, hogy melyik osztályt akarja és ez mint valami királynőt kíséri a lifthez: — a felvonógépben ismét aransujtásos bérszolga várja a parancsát, hogy hányadik emeletre akar menni.

Míg a maga bőrövét, pár köteg himzőselyemét kiválasztja, már addig is alkalma volt végignézni az állványokon, asztalokon, szekrényekben a legújabb modellruhákat, selymeket, kalapokat; — azután, ha már nincs bevásárolni valója, akkor kezdődik még csak a nap igazi kiélvezése. Bemegy az olvasószobába: letelepszik egy olyan gobelinkelmével, brokáttal vagy bársonnyal bevont, süppedő karosszékre vagy pamlagra, amilyenről kis házuk berendezésének ideje óta mindig ábrándoztak a férjével együtt, de amelynek a megvételére az erszényük, befogadására meg a szobájuk nem volt elég nagy; letelepszik és kezébe veszi azt a pompás kiállítású folyóiratot, amelyért olyan jó lett volna az előfizetést már régen elküldeni; — igen, de mikor a pénz mindig másra kellett! A portás meg a liftes bérruhájához hasonló színekbe öltözött apródoknak gondja van rá, hogy a pamlag előtt álló, selyemfával berakott Sheraton-asztalra elég változatos halomban rakják le a folyóiratokat. Mikor azután a vásárló megelégteli az olvasást, azon veszi észre magát, hogy fél egyre jár. Ideje egy kicsit rendbe szednie az öltözékét, mielőtt a lunchterembe megy villásreggelire. Benéz az öltözőszobába. A spanyol mahagoni öltöző-

asztalokon egész arzenálja van a keféknek, fésűknek, hajsütő vasaknak, borszeszlámpáknak: — rizspor, kölni víz, finom szappan: varróeszközök. S ha segítségre van szüksége, az ügyes szobaleány úgy szolgálja ki, mint az a francia komorna, akinek az elképzeléséért magáért gyönyörködve olvasná végig újra a S. grófnőről vagy W. hercegnőről szóló regényt s gyönyörködve felejtene el, hogy neki Janet tegnap is a mosogatástól kellett elhívnia, hogy a blúzáat bekapcsoltassa.

Készen van a lunchre.

Az árúház óriási ebédlőterméből tompított, halk zene, beszédzsongás, virágillat és az ennél így egy óra tájt már semmivel sem kevésbé kellemes aromája száll ki a jól elkészített ételeknek. Az árúházak növekvő népszerűségének egyik titka az is, hogy a szép, hófehér terítékű kristályos, ezüstös, finom porcellános asztaloknál az ételek ára semmivel sem drágább, mint valami lármás, poros utca túltömött kis vendéglőjében lenne.

Ha kívánja a vevő, a fekete kávé már a tetőn levő üvegfalú pálmakertben szolgálják fel neki, de kávé nélkül is odamehet pihenni. Hányszor hívják meg barátnők egymást ilyen helyre villásreggelire, teázni, összefonódott kellemes érzésével annak, hogy elegáns vendégszeretetet gyakorolhatnak és mentve vannak minden háziasszonyi aggodalomtól, az olyan kudarcoktól, mikor a „noisette of beef“ nem sül ki, a „Mary“ gyakorlatlan volta ellenben igen, vagy mikor a Jorkshire pudding le- a háziasszony ellenben felsül.

Ha pedig véletlenül nincs vele a barátnői közül egy sem, sőt ha azokról a barátnőkről esetleg tudja, hogy azok még a régidivatú bevásárlási módot követik, minden árucikkért külön kis boltba való járással fogyasztva az idejüket, erejüket, akkor a nagy áruházakban való shoppingot élvező asszony szinte missziójának tartja, hogy benézve a gyönyörű és oly nyugalmas írószobába, odaüljön az egyik paliszander- vagy rózsafairóasztal elé és onnan küldjön a cég dombornyomású, finom merített papirosán írott leveleket valamelyik ilyen elmaradt barátnőnek.

Eszébe jut, hogy egy csomag kártyalapot ő is vehetne: besétál hát a „stationery department“-ba és lám, ennek egyik részében a „table stationery“ holmii (az ebédlőasztalhoz való papirosújdonságok) most vannak kiállítva és a legújabb pergammentpapirosból való, gyönyörű assiette-tokocskák, vizirózsaaalakra mintázott papiros fagyaltkelyhek árnyvirágokkal díszített üvegpapiros gyertyaernyők pusztá látásából úgy megtanulja a legügyesebb (és mégis egészen olcsó) díszítési módokat, mintha minden este valami nagy házban lett volna ebédre hivatalos.

Ha pedig talán kis fiát, kis leányát nem hagyhatta otthon, azért a gyermeket sem kifárasztania, sem unatkozásra kényszeríteni nem kell azzal, hogy osztályból-osztályba hurcolja, vagy „csendesesen ülést“ parancsoljon neki. Dehogy! Ha akarja, reggeltől lunchig vagy lunchtól teáig átadhatja a gyereket az áruház szépen öltözött, nyájas *nurse*jének és ez

magával viszi a játszószobába! Mit kell még ehhez hozzátennünk, ha tudjuk, hogy az árúháznak persze óriási játékszer-osztálya is van! Nem az a nehéz, arra bírni rá a gyereket, hogy bemenjen abba a játszószobába, hanem hogy kijöjjön onnan.

Nos, hanem azért úgy tea idején mégis csak kilehet hozni a gyereket! Mert míg otthon a teaasztalnál nem ismeretlen paragrafusa a codexnek az, amely a süteményre vonatkozólag abban tömörül össze, hogy: „Olyant eszel, amilyent kapsz“, addig az árúház gazdagon felszerelt, szép teázójában a felhangolt, nekilendült és meglehetősen nagystilű érzésekben ringatózó mama megengedi a választást, Winniere vagy Harryre bízva, hogy a csokoládésat, a mandulásat vagy a habosat akarja-e?

Néhányszor kell a kisebb középosztály asszonyának éreznie, hogy bizony szép volna, jó volna a maga tovább művelése céljából néhány jó hangversenyt meghallgatni, jó képeket látni, de hát mikor vannak közelebbi helyei is a pénznek. És lám, a nagy árúházakban mindennap halhat igazán jó zongorát, hegedűt, éneket, mert hiszen száz meg száz jó zenésznek van egész évre szóló szerződése az ilyen helyekkel. Időnként kép, szobor műtárgykiállítást láthat és mindezért nem fizet semmit azonkívül, amit a megvett tárgyakért fizetett le.

És lám, itt ennél a pontnál érint a nagy árúházak szerepe komolyabb célokat.

Ha csak az volna benne, hogy valaki pár órára vagy egy napra sokkal nagyobb úrnőnek képzelj

el magát, mint amilyen valaha volt, vagy valaha lesz, még azt is mondhatnánk az egészre, vajjon nem csupán a hamis helyzetek, képzelgések ápolására való-e az ilyen hely? De ez nem volna igazságos vád.

Az élet iránya feltartóztathatatlanul úgy halad, hogy környezetünkben minél több szépet valósítunk meg és mint ahogy ez okból nem szólhatunk hála nélkül az ipari haladásról, mely a csinos bútor, falkárpit, porcellán, üvegholmi olcsóbbodása révén a tetszetős környezetet s az ebből eredő mérhetetlen nagy lelki emelkedést még a szegényosztályra is elérhetővé tette, úgy a nagy áruházak is fontos izlésművelő, szépre tanító orgánummokká lettek a nagy tömeg számára.

Ne intézzük el egy-egy gúnyos mosolygással vagy egy fanyaran rosszaló tekintettel annak a kis, középosztálybeli asszonynak a dolgát, aki az élet ezer apró szépségét úgy élvezti ott a fejedelmi fényű raktárban! A képzelgése nem fog soká tartani, mert hiszen íme, esetleg már az üzletet elhagyva, mikor a portás szolgálatkész kérdésére: *Cab m'm?* (Béerkocsit, asszonyom?) azt feleli, hogy: *No, thanks*, akkor már ezt is azért teszi, mert az élet realitása néz vele szembe, világossá téve előtte azt, hogy a béerkocsi két shillingje éppen tizenkétszerese az omnibusz két pennyjének. És így szépen az omnibuszt választja.

De, mondom, nemcsak ábrándokban való ringatózással telik el a nap, hanem sok hasznos dolog megtanulásával is. A csak közepesen is életrevaló asszony-

nak ilyen helyen a tárcáját csukva lehet tartani s mégis számtalan csinos, praktikus újítást, a komfortot célzó számos eszmét vihet innen haza, ha a tárcája helyett csak a szemét, fülét tartja is nyitva. Az ebédlőteremből a terítés körében, az élővirágosztályból a virágok elhelyezésében vihet haza sok, követendő és szerencsésen követhető újítást, a szalagosztályban új szalagcsokorkötési módot látott; a bútorteremben azt látja, hogy lám, otthon a szekrényében heverő kelméből milyen szép vánkost, terítőt, függönyt csinálhatna saját maga. És nem lehet megmérnünk, hány otthonnak hány részlete vált szebbé az ilyen shopping day révén.

És mint ahogy a vevők százai tanulnak sokat, ugyanígy tanulnak az alkalmazottak százai is ezeken a helyeken. Amint az ősz beáll, hetenként egy-egy estén megkezdődnek a bolti alkalmazottak számára tartott szakszerű előadások. És igazán jó színvonalon lévők. Véletlenül átment a kezemen egy olyan előadássorozat szövege, amelyet az egyik legnagyobb áruházban a csipke történetéről, fajairól, felismeréséről tartott egy szakértő; mondhatom, a kívülállónak éppen olyan élvezetes olvasmány volt, mint amilyen hasznos lehetett a szakembernek. A bútorok, ékszerek, porcellán, könyvkötészet, üveg, selyem stb. történetéről, fejlődéséről ugyanilyen előadásokat tartanak s csakis így lehet megértenünk, hogy minden egyes departmentban igazán szakképzett emberek dolgoznak.

A boltjáró asszonypublicumnak egészen külön válfaja azonban az, aki a raktárakat a *sale*-ek, a

végeladások alkalmával, évenként kétszer látogatja. Ez az alkalmi vételek hajhászója, a *bargain hunter*. Időszakosan jelenik meg, tél végével és nyár végével, éppen mint az angol árvíz: jövedele feltartóztathatatlan, mint az árvízé és amit azután *visz* magával, az szintén éppen olyan tarka, össze-visszaságú tömkeleg, mint amit az árvíz szokott magával vinni.

Selyemmaradékokért, zsebkendőkért megy be és sárgaréztűzkaparóval, futószőnyeggel, zöldségcifrázóval, cipősámfával jön ki. Mert olyan olcsó volt!

Hogy igen sokszor csakugyan nagyon olcsón vesz, az is való; és ha világosan papírra vetett tervvel szigorúan kimért útiránnyal és szigorúan kimért pénzelőirányzással megy be, akkor az ilyen végeladásokról igazán sokszor harmadrész áron viheti haza, amit csak akar: de oh, hol van az a *bargain hunter* természetű asszony, aki a végeladásokkor megvakított „alkalmi asztal“, a *bargain counter* kincsei előtt Dantera tudna gondolni, aki azt mondta: *No ragionam di lor' ma guarda e passa*. Ne elmélkedjél róluk, hanem pillants rájuk, azután menj tovább.

Azt talán megteszi, *nem* elmélkedik, de mivel viszont *nem* is megy tovább a rájuk pillantás után, hanem ott ragad és megveszi, tehát a *nem* elmélkedés csak bajjá válik, mert így azután megvesz az olcsóság öröme egy éppen akkora darab kelmét, amely blúznak sok, ruhának kevés; megvesz néha olyan színű maradékot pamlagvánkosnak, amely a színénél fogva egyik szobájába sem illik

igazán, vagy vesz olyan valamit, amit sok fáradság s körülbelül annyi költség révén egészíthet csak ki, mintha az előnyös vétel nem is történt volna.

Sok bajt készít néha magának ezzel a *bargain* vásárlással, de hát talán nem ősrégi igazság már az a spanyol közmondásban, hogy ha vadászunk, ha szeretünk és harcolunk, akkor *egy* örömet száz bajjal kell megfizetnünk? Ős is vadászott rá, beleszeretett és azután harcolt érte más, hasonló szenvedélyes vásárlókkal, — nos és így azután

Guerra, caza, y amores
Por un placer mil dolores.

Hadihajókon

Ha Anglia társadalmi és üzleti nagyságát leginkább London tárja elénk, az ország erejének egyéb forrásait szanaszét találjuk más városokban. Gyár-
iparának fejlettségét pl. Manchester, Sheffield állítják elénk. Ezeket, ha emberalakban kellene jelképeznünk, az olyan lenne, mint Vulkán egyik segítő titánja; minden érverése egy zuhanó pöröly-
ütés; lélekezése egy kohó füstoszlopa. — Az országnak világkereskedelmét Liverpool jelképezi s szimbolikus alakja egy kénésővérű kalmár lehetne, akinek észak prémjei, dél fűszere csak akkor ad igazi örömet, ha viaskodhatott előbb érte tengeri viharral, vetélkedő kalmárok ezer cselvetésével. — Anglia hétszázasztendős, megtisztult, kicsit talán meg is kövesedett egyetemi műveltségét Oxford és Cambridge városai képviselik, melyeket nem tudunk más jelképes alakban képzelni, mint egy fekete taláros, ifjú Artium Magister alakjában, kinek arcán ott van a könyvtári levegő adta finom sápadtság, de karjában azért ott az acélerő, amivel az egyetemi évek erős testgyakorlata fegyverzi

föl za egész életre a fiatal angolt. — Nos és végre a brit birodalom nagyságának leggazdagabb forrása, a *tengeri haderő* akkor áll elénk leginkább a maga lélekzetfajító nagyságában, ha Plymouthot keressük föl. És hogy ennek a városnak milyen alak az igazi jelképe? Mi volna más, mint az az ércalak ott a tengerparton, Plymouth esplanadéján, amely palotásorával oda tekint le a tenger habos kék selymére. Az ércalak ott áll az Erzsébet korabeli lovagok hódító öltözetében; arcán a lángész komoly derűtsége; tartásában az erő alkotta nyugalom s a nyugalom alkotta erő. Drake Ferenc tengernagy tekint le ott arra a tengerre, amelyre magahitt büszkeségében a spanyol betörő hatalom láncot akart vetni s elküldte az akkor ismert világ legfényesebb hajóhadát, a „győzhetetlen armadát“, igen, elküldte, hogy ott az angol öbölben semmivé váljék s ne maradjon belőle semmi, még az a dédelgetett gondolat sem: az ő armadájuk győzhetetlen volta. Ott áll a parányi Drake-sziget, mely mögé az admirál hajó el volt rejtve, hogy annak ostroma, mint a mennykőcsapás szakadjon le a spanyolokra.

Mintha Plymouth minden kövébe tengeri dicsőség emléke volna bevésve, minden az angol hajósok presztizsét hirdeti. A szobrok, az utcanevek, a kikötők, a tengerészeti múzeum; — hej, de még azok az elegáns társaságok is a The Hoe nevű parti magaslaton, ahol a legszebb hölgyek mind tengerésztiisztekkel sétálnak. Ami a magyar nemzeti képzelet és szimpátia számára a huszár, az

angolnak az a tengerész. Jack Tar, az angol hajós tipikus alakja, akit a vizen mindenki retteg s a parton mindenki szeret, — arról, aki a vizen el-lenségnek legrosszabb, a parton barátnak a legjobb s akiről mindig óriási tüntető taps közt énekl-lik a Gésákban, hogy:

Jack's the boy for work and Jack's the boy for play
 Jack's the lad, when girls are sad, to wipe their tears away.
 Hard as nails afloat: — best of friends ashore,
 Jak aboy! Jack's the boy whom all our hearts adore!

Az azurkék címerrel ékes merített levélpapiros-ról csupa barátságos dolgot lehetett leolvasni: villásreggeli a *St. George* fedélzetén; — csónaká-zás; — öt órai tea. Pedig ott, ahova ilyen barát-ságosan várják az embert, az angol flotta hadi-lobogója röpköd az árbócon.

De mielőtt a lunch oportói boráig eljutnánk, előbb a sós vizen kell keresztüljutni, mert a nagy hajó ugyancsak messze van kint a szabad tenge-ren. De nem lesz nehéz magunk mögött hagynunk azt a darab tengert, ami a part meg a hajó közt van, mert hiszen a kapitány gyönyörű, gyorsjáratú gőzbárkája vár reánk. Ezen is ott lebeg az „Union Jack“, a brit birodalomnak fehér és piros keresz-tekkal barázdált azurkék lobogója. A kormánynál pedig ott áll egy deres fejű matróz, vihart, ütkö-zetet látott ember, abból az acélkemény nézésű, acélhideg nyugalmú fajtából, akiknek láttára egy-szerre megértjük a Rule Britannia szavait:

Urukat benned lássák tenger bösz habjai
 Brittek nem lesznek senki rabjai.

A csónak már jó ideje siklik, erőseket szökkenve a vizen s a hajónak nyoma sincs. Nincs ám, mert a híres plymouthi kikötő partvonala nem egyenes száz méternyi területen sem, egyre kanyarog kereken ívelt vagy csúcsba szökő vonalaival, így azután egy fordulónál hirtelen áll elénk döbbenetes nagyságban a páncélos óriások hadsora: a hadihajók.

De lám; vajjon a rájuk boruló párafátyol tüntetné fel őket olyan ködsűrű szürkének? Hiszen még néhány éve is aranypántos fehér díszben csillogtak, mikor a magyar kikötővárost mentek látogatni. Jaj, csakhogy akkor békés idő volt, fehér-arany báli díszben pompázott a tisztikar is, csakúgy mint a hajó. De azóta a japán-orosz háború alatt egyszer olyasmi hírlett, hogy Angliának is bele kell avatkoznia. Erre azután a hajók is hamarosan felöltötték a komoly munkára való köntöst. Meg azután félakkora távolságról sem látni meg és találni el a ködszürke hajót, mint a csillogó, aranyveretes fehéret.

Haladunk... Amint a könnyű, fehérszárnyú halászbárkák, fehérre festett kis kiránduló hajók körülröpködik bámulattal a hatalmas jövevényt, a nagy hajót, olyanok éppen, mint mikor arra messzebb, Starcross felé a parti sziklákra egy komoly, méltóságos szárnyverésű kormorán bocsátkozik le, mire a sirályok körülveszik s a fehérvillanású szár-

nyak csoportosan csapkodnak a hamvas kormorán körül.

Ott a *St. George!* Milyen nagy! Uristen, milyen nagy. Homloka alól a két rengeteg nagy ágyú sötét szemürege félelmesen néz előre. — De fenn a lépcső tetején a házigazdák várnak s jöttünkre rögtön megszólal a legbarátságosabb üdvözlő hangzúgás: az ebédre hívó csengő.

A nagy szalon, meg az ebédlő valóságos történeti kiállítása annak, hogy merre jártak már. A fonott bőrrojjtal ékes karszék Marokkóból való, az áttört ébenfaasztal (fekete csipkének lehetne nézni) Bombayből került; — a falon japán kardok, calcuttai scimitarok; de a kemény harcias kép megszelidítéseül a pamlagon máltai csipke selymes puha redői.

De az ebédlőasztalon a sokféle országbeli ezüst-, üvegtárgyakat egyszerre elfelejtem nézni s csak azt látom, hogy a virágdísz mind, mind piros-
fém-zöld s hogy valamiképpen pusztá véletlennek ne lássék, a gyümölcsös kosár is át van kötve nemzeti színű szalaggal.

Milyen természetszerűen következik ezeknek a kiváltságos embereknek már az életmódjából is az, hogy valami úrias, könnyed, tapintatos, tág látókörű módon érintkezzenek minden nemzettel. Megfordulnak egy életen át mind az öt kontinens partját verő tengereken és a más nemzetek békés jellegű közeledése már azért is kijár nekik, mert ők meg a harcra való félelmes készségnek ugyancsak rettenetes apparátusaival utaznak. Mikor egy ilyen

angol hadihajó békés szándékkal pihen meg valamelyik kikötőben, igazán olyan, mint valami elcsitult haragú, jólelkű óriás, aki azt mondja a környezetének: te is tudod, én is tudom, hogy félkézzel összeroppantnálak, azért hát hagyjuk egymást békében.

Ez az „én nem bántlak, de te se kezdj ki velem, mert te bánod meg“ féle magatartás még magának az angol birodalom másik véderő szervezetével, a hadsereggel szemben is megvan a flottában.

Egy „army and navy“ ebéden egyszer egy tábornok azt emlegette, hogy a modern idők legfontosabb ütközetét, a waterlooit mégis csak a hadsereg döntötte el. „Az ám“ — felelt vissza egy tengernagy, — de míg a waterlooiról ma is vitatkoznak, hogy ki nyerte meg, Wellington-e, vagy Blücher, addig én afelől még sohasem hallottam kétséget, hogy a trafalgari ütközetet ki nyerte meg“.

... Amely riposzt volt olyan százfontos löveg, mint akármelyik Dreadnought-ágyúé...

Persze, hogy most, mikor az egyik tiszt ezt elmondta, benne voltunk ennek hallatára mielőbb a „nemzeti adomákban“.

Fekete kávénál a kék-arany ruhás tisztek már nem a mesélők voltak, hanem a hallgatók. Magyarországról akartak hallani. Néhány nagy emberünkről szóló adoma után a kadét, a kapitány titkárja, felcsillanó szemmel kérdezte, hogy mondjak még valamit a magyar nagy emberekről!

De a sorhajó-hadnagy, előre hajolva sötét, komoly skót arcával, azt mondta rá, hogy: „Vagy

valami olyat, amiből a most folyó dolgokról is értsünk.“

— De én egy csattanós adomát is szívesen vennék még, folytatta a kedélyes, pirosképű flotta-mérnök a kávé utáni zöld chartreuset fölhajtvá.

— Mivel indulnunk kell, nem lenne jobb valami olyant mondanom el, hogy mind a hármuk kívánságának *egyben* tegyek eleget? Nagy emberről is szóljon, adoma is legyen, meg köze legyen a mához is. Hát úgy volt, hogy Wesselényi, akinek keze, szíve, elméje egyaránt elég erős volt az ország dolgainak a gyepelőjét is jól fogni, meg a híres szép lovaiét is, kocsikázni vitte Ferenc császárt. Ostornak persze hire-hamva se, de a táltosok vágtattak, neki egyenest egy szakadéknak. Nem messze voltak, mikor Wesselényi nyakába vetette a gyepelőt a lovaknak s ült összefont karokkal. A szakadék szélénél csak füttyentett és arra megálltak a lovak ércszoborrá meredve. Visszaszól Wesselényi a császárnak: „Most látta felséged, milyen a természet magyar lóban, magyar emberben egyaránt. Merje valaki a lealázó ostort használni: bizony nem tudni, mi történhetik; de tanulja megismerni, kormányozni őket; tanuljon bennük bízni: és akkor csodákat tehet velük.“

A csónak előállt, hogy látogatni vigyen egy másik hajóra. Ott az új csodaágyúkat bámultuk meg, de mielőtt elmentünk volna, azt mondja valaki, hogy az ő hajójuk se alábbvaló, mint az első, ők is szeretnének valamit hallani. Mi legyen az? Hirtelen segítségemre jött valami. Plymouth felől méla

zúgással repült át a víz fölött egy hang: a harangszó, megsúgva nekem, hogy mit mondjak. És szóltam nekik törökök réméről, kereszt bajnokáról, Hunyadi Jánosról. Hogy amikor a keleti határon véresen tetszett föl a félhold, hogyan izengettek neki a megrémült szomszéd fejedelmek védelmet kérve, segede met ígérve, hogyan írta neki a pápa, hogy: „a te kardod, fiam, nemcsak a saját hazád védelmezője, de Krisztus egész országáé”. S mikor azután Nándorfehérvár alatt azt a hősmondába való diadalt aratta, azóta szól a pápa parancsa, hogy dél órájában mindenütt, ahol keresztény templom mutat tornyának hegyével az ég felé, meghúzzák a harangot annak emlékére, hogy a magyar kard mentette meg a Nyugat világot a Kelettől. S ha hallják ezt a békés hangot, gondoljanak arra az országra, Kelet és Nyugat határvonalán, amely ha fölládozta a maga békéjét és haladását, de megmentette vele Nyugat-Európáét.

A harmadik hajóról már sötétben búcsúztunk s mikor ott is kérdezősködni kezdtek a mult és a jelen dolgairól, a kigyúló csillagok látása arra figyelmeztetett, nem lesz-e késő mesélni? De mivel amazok azt gondolják, hogy nem, hát maguk a csillagok adták meg a választ arra, hogy mit mondjak magunkról.

Ezüst szikrázással ragyogott felénk a díszív az égről és elmondtam, hogy ami minden más nemzet nyelvén tejút, az nekünk a hadak útja. Csaba királyfi halottkeltő virágának érintésére, hogy tá-

madtak föl küzdeni. Kardjuk meg se csörrent, mégis mikor sujtott, ellenség halála támadt a nyomában. Patkójuk se dobbant, mégis győzelemre vitte valamennyit árnyékparipája. Elsuhantak azután, lovaik patkója színezüst szikrát vert éjjeli menyboltnak fekete kárpitján. Ott maradt az égen örökéltű jelnek szikrák miriádja. S rátalál ez útra szellemhősök serege, bajt ha látna újra magyarok hazája; — mennyet is ott hagyják; onnan is eljönnek, hogy ha védeni kell majd magyarok hazáját.

— — — — —

Micsoda rengeteg munka folyik a hajón még így, békés horgonyzáskor is! Kezdve a hadihajók reggeli toilettjétől, amelynél óriásibb méretű mosdatást a föld kerekiségén sehol nem ismételnék meg mindennap. Hanem az igaz, hogy ideálja is azután a tisztaságnak a hajón minden deszka, minden ablak, minden csavar.

Még a szent György alak lova alatt levő bronzsárkány körmét is csiszoló porral és szarvasbőrrel manikürözi minden áldott reggel egy matróz. Azután jön a mindennapi tanulás és mindennapi drill.

De azután a hivatalos órákon kívül micsoda békés foglalkozásokat üznek itt a hajón a tisztek. Mindegyiknek van valami műipari foglalkozása; fafaragás, intarzia; bőrvésés; most éppen, talán mert maga Lord Charles Beresford is szeret ezzel foglalkozni, a „french polishing“, a francia politurozás a legdivatosabb időtöltés azoknak a hosszú heteknek szabad óráira, míg a hajó kikötés nélkül lebeg a vizeken.

És mily hamar eljönnek az ilyen hetek megint egy-egy ilyen kikötés után, mint a mai. Lám, a *St. George* is indul holnapután újra.

Dehát ezen még a családosi tiszteknek sem szabad nagyon elérékenyedniök. Hiszen az egyik hajó *csak* Bermudába, a másik *csak* az Aegei tengerre indul holnapután.

Csak ott, a céllövő tábla mögött áll egy szép, ezüsthajú asszony s elköveti azt a hallatlanul szertartástalan dolgot, hogy megcsókolja mások jelenlétében — a fiát. S mikor emellett még egy könnyet is kénytelen letörölni a szeméből, akkor már annyira „demonstrative“-nek, „ostentatious“-nak érzi magát, hogy jónak látja kimenteni magát előttem: „Lássá nem kellene ilyen helytelenül fognom fel a dolgot, nem is tenném talán, ha csak ez az egy fiam menne el, de az egyik az Indiai Óceánon kapitány, a másik főhadnagy Dél-Afrikában; a harmadik az, aki most megy el; igaz, hogy csak három évre, de hát — —“

— Bizony három hős van a családukban, — mondja azután, félbeszakítva magát és mosolygást erőltetve.

Én pedig nem tehetek róla, amint megindulnak együtt, csak úgy érzem, hogy meg kell szorítanom az ezüsthajú asszony kezét, mialatt azt súgom neki:

— Nem három, Mrs. Ford, hanem *négy*.

Harmadnap a kikötő partvonala mentén végigsiklik a *St. George*. Királyi röpte már viszi más

világrész felé. Száz meg száz családból viszi magával hónapokra, néha évekre megint az apát, vagy férjet vagy fiút és az embernek úgy tetszik, mintha az angol tengeri hatalomért az ország nemcsak azoknak tartoznék hálával, akik a hajón messze mennek, hanem azoknak is, akik a parton hátra maradnak.

Minden nagy sikernek önuralom, önmehtagadás az alapja és sok elnyomott sóhaj, sok elfojtott zokogás marad ismeretlen akkor, mikor egy ilyen tovasikló hajóról felzendül az az ének, amely azért fenséges, mert egy nemzet nem érdem nélkül szerzett jogot erre a dalra:

Rule, Britannia! Britannia rules the waves,
Britons never, never, never shall be slaves.

Drawing-room meetingek

Angol specialitás, azonban kár volna ha meg is maradna annak. Mert Anglia társadalmi, művészeti, irodalmi és tudományos élete mutatja, hogy a drawing-room meeting, a *szalongyűlés*, ez a két, szinte összeférhetetlen elemből összealkotott harmadik valami, sok olyan nehézséget megoldott, sok olyan, néha súlyos, néha kényes kérdést tett megközelíthetővé, aminek a megoldása, megközelítése másképpen lehetetlen maradt volna. Mert egy egész ország lelkivilágában számtalanszor vetődik föl valami olyan megvitatni, megalkotni való, amire a társadalmi élet egyik tényezője, a szalon, nem elég komoly, nem elég rendszeres, viszont ugyanennek a társadalmi életnek egy másik tényezője, a gyűlés, nem elég könnyed, nem elég közvetlen. Gondoltak tehát egyet, összevegyítették a két elemet s hogy milyen sikerrel, mutatja az, hogy ma már nagyon hiányos ismerete van az angol társadalom életéről és munkájáról annak, aki drawing-room meetingeket nem látott. S mivel az utazó (óh az a szeretetreméltó utazó, aki idejön Londonba néhány

hétre, bekukkant ebbe a hét millió emberből alkotott, szédületes világba; — meglátogat a legjobb esetben vagy féltucat családot s ekkor már cikkezik a lapokban, olyan hangon, mint valami orákulum, hogy „Londonban így szokás“ — úgy hogy az itt élő ember halálra kacaghatja magát az angol életről írott naivságokon. Mert hiszen orákulum az ilyen fajta cikkező valóban, de csak egy értelemben: a delfii és londoni orákulumról is tudjuk, hogy sűrű ködben volt előtte minden és el-kábultan nem igen tudta szegény mit beszél) nos, mivel mondom, az utazó, aki csak rövid időt tölt itt, nem igen jut be ilyen szalonyülésekre, azért érdemes róluk szólni.

Hogy az utazó nem igen jut be? De még az itt élőket is ugyan megválogatják, megrostálják, mert akit meghívnak, arról azt akarják, hogy meg tudja állani helyét a szalonban is, gyűlésben is; vagyis talán azt mondhatnám: legyen olyan, aki tudja gráciával hasznát venni annak, amit nyújtanak neki s viszont tudjon gráciával nyújtani ő is olyan valamit, aminek a többiek vehessék valami hasznát.

Talán egy rövid hozzászólást a tárgyhoz, vagy a vitatkozáshoz egy megvilágító kérdést; pár személyes tapasztalatot a gyűlésen hallottak megerősítője vagy ellenargumentuma gyanánt, esetleg pár köszönő szót a szónoknak (ha erre fölkérik), szóval akármit, csak éppen olyan ne legyen, akire a magyar népszólás a maga remekül grafikus módjában így szól rá:

— Hát te csak a kézzet nevedet?

Vagyis hogy hadd viselje a mulatás fáradtságát más; az ilyen meg majd csak elfogadja.

A drawing-room meetingek tagadhatatlanul már azért is érdekesek, látvány gyanánt is, mert, mint jól el lehet képzelnünk, a társaságnak igen előkelő rétegével hoznak összeköttetésbe. Értsük meg a szót, *előkelővel* mindenekelőtt a gondolkozást illetőleg. Mindig kell bizonyos lelki emelkedettség ahhoz, hogy valami olyan nagyobb kérdés, közös munka érdekelní tudjon valakit annyira, hogy annak a kedvéért áldozzon is valamit: időt, energiát, fáradtságot, pénzt, ami mind benne van egy szépen szervezett szalongyülésben. Az előkelő alatt nem csak gazdagot értek. Igen nagy vagyonnal is maradhat valaki rettenetesen nyárspolgár akkor, ha a maga közvetlen érdekeinek nem tud felébe emelkedni úgy, hogy a közért is tegyen valamit. A Bovaryné írója mondja olyan megkapóan: „Kiütött belőle a közönséges származás abban, hogy a maga dolgain kívül semmi sem érdekelte igazán és áldozatra nem volt kész senkiért“. Nos, előkelőnek kell lenni a drawing-room meetingek organizálóinak mindenekelőtt így, de viszont azt is be kell vallanunk, hogy a legszebb lélek sem képesítene valakit teljes sikerű effajta társadalmi funkciók szervezésére, ha nem volna hozzá alkalmas, tágas nagy lakása, abban fényes világítás, jó cselédség, mind a vendégek elfogadását, mind a buffetben való felszolgálatát illetőleg.

Mert a drawing-room meeting nem esik meg evés nélkül. Ez az evés a délutáni meetingeken

leginkább szép és változatos anyagokat nyújtó tea (noha azért sohasem olyan *magnum áldomás*, amilyené itt-ott csaknem mindnyájan láttuk a délutáni teát átalakulni; nem is lehetne, mert hiszen a tea ötkor van, hétkor meg már ebédelni kell) vagy ha *evening meeting*, esti ülés az ilyen, akkor meg úgy kilenc és tíz körül kerül sor a frissítőkre, tehát megint két órányira az ebéd-től s így megint nem kell valami nagy lakomává nőnie ki magát. Rendesen kávé (angol ember este már nem iszik teát), citromos víz, azután vörösborból, ásványvízből, néhány fajta fűszeres növényvel s pár szem gyümölcs-csel vegyített ital, a *claretcup*, ezekhez coffee biscuit, wine biscuit, meg hengerré sodrott, vagy kerekre, háromszögűre vágott, papírvékony sandwich; szamócás évszakban az elmaradhatatlan szamóca és tejszín, más évszakban átlátszó gyümölcs-kocsonyák, melyek a tornyos, csúcsos, jegeces formákból kiborítva metszett ékkő gyanánt csillognak a maguk topázsárga, rózsaszín, narancsszín, vagy gránátvörös árnyékolatában. Csinos mindez, de nem pénzpusztítóan drága és nem is kell annak lennie, mert akármennyi is sokak szerint a társadalmi funkciók világában az apró hazugság, azért a drawing-room meetingekben mégis csak a meetingnek kell a főbbnek maradnia, másképpen nem nevezné sikerültnek senki az egészet.

Gambetta azt mondta egyszer, a szónoki munkásság sokféle nehézségeiről szólva, hogy ötezer embert könnyebb meggyőzni, mint ötvenet. Hogy ez mikor igaz, mikor nem, százféle körülmény mód-

sítja, de abban van bizonyos igazság, hogy a nagy tömegekben mindig van valami dinamikus erő és hogy egy zsúfolt nagy csarnokban az a melegség, amely a lelkeket magával ragadja, mintha részben minden emberből is külön sugároznék és segiténé a lelkesedést megteremteni. A drawing-room meetingek nyolcvan-kilencven főnyi közönsége erre nem elég nagy; ezeknek a fölmelegítésére mindennek a szónokból kell kisugároznia, annyival is inkább, mert az ilyen hallgatóság erősen kritikai szellemű is, nem okvetlenkedésből, nem agresszív módon, csak úgy, ahogyan a jól értesült, olvasott gondolkozó ember akaratlanul is kritikus szokott lenni.

Hanem ha azután megtalálja a szónok azt a húrt, amelyre bennük visszarezgés támad, akkor ilyen kis, de szemenszedett társaságnak beszélni nagy élvezet.

Mert szinte egyenkint látja meg az arcokon az ember: Lám ezt az a rész kapta meg; amaz meg erre üti föl a fejét olyan módon, mint aki most egy pontot új megvilágításban látott meg; a harmadik viszont ennél a résznél jegyzett a könyvébe valamit, tőle tehát valószínűleg erről kapok majd valami jó kérdést.

A legközelebb mult időben is jó nagy változata volt előttem (vagy én voltam ő előttük?) az ilyen drawing-room meetingek hallgatóságának. Mind-egyikben volt egyéni vonás is. Csak abban egyeztek meg mind, hogy ezt az előbb körülírt kétféle előkelőséget egyesítette valamennyi, így nem volt tehát semmi, ami a harmóniát zavarja.

Mivel legnagyobbbrészt délután háromkor szeretik kezdeni, hogy ötnegyed órai beszéd és háromnegyed órai vita után ötre a teáig érjünk, a meghívott szónok lunch-időre érkezik annak a házához, akinél a gyűlés van. Jó intézmény az ilyen gyűlés előtt való lunch nagyon. Az embernek ideje is, módja is van rá, hogy meghallja, ki lesz az elnök, milyen temperamentumú ember vagy asszony és mi a tárgyról való gondolkozásának általános iránya. Nem egyszer úgy rendezik a háziasszony, hogy az elnök, sőt egy-két más fontosabb résztvevő, szintén ott van a lunchon, hogy előzetesen szólhassunk a tárgyról. De akár van ott valaki, akár nem, valamivel két óra után a gyűlés szónokát felszabadítják és az akkor siet a vendégszobába — átöltözni.

Igen, igen; nagyon sajnálom, ha lerontom valakinek az illúzióját azzal, hogy ilyen világias elemet vegyíték bele, de ez így van. Drawing-room meetingen ne jelenjék meg a szónok, akár férfi, akár asszony, csak úgy, akárhogyan, mert ha valakire, őreá áll az a pár német verssor, hogy a társaságban, ahova új ember gyanánt kerülsz, a ruhád szerint fogadnak, de a lelki mivoltod szerint bocsátanak azután el. Igen bizony, ugyanúgy, mint ahogy a jegyzeteit, az *afternoon gown*-ját se hagyja odahaza az, akit szalonygyűlésbe hívtak.

Már csak azért is elkel, hogy kihúzza magát egy kicsit, mert mialatt ott fenn öltözködik, lenn a ház széles, aranysárga kavicsos *carriage-drive*-jén végig ugyancsak robognak a kapuhoz az automo-

bilok és hintók. És aki abból kiszáll, bezzeg díszben van valamennyi.

Jaj, gondolni sem jó rá, micsoda „bad form“, micsoda társadalmi baklövés volna, ha az ember csak egy percig is váratná a hallgatókat. Úgy illik, hogy már vagy tíz perccel három óra előtt legyen a szónok, mert ezzel minden aggódástól megkíméli a háziasszonyt, azonkívül pedig, ha az elnökkel nem találkozott a szónok eddig, akkor ez alatt a 10 perc alatt váltanak pár szót, az elnök ilyenkor figyelemből megkérdezi, kívánja-e a szónok, hogy róla magáról, munkásságáról ezt vagy azt említse, kívánja-e, hogy az álláspontját előre körvonalazza és így tovább.

Ez alatt az inas vagy szobaleány hangja egyre hangzik, az érkezők nevét jelentve be.

Három óra. Az elnök és a szónok helyet foglalnak a nagy szalon vagy a nagy hall végében (sokszor mind a kettőt egymásba nyitják, hogy több hely legyen) és megkezdődik az ülés.

Rendszeressége, komolysága teljesen olyan, akár a legnagyobb nyilvános csarnokok tömeg-meetingje lenne. S hogy ha az előadást követő vitatkozásra van annak valami befolyása, hogy az egész közönség szalonban van és valakinek a házánál, mint vendég, én nem hiszem, hogy az még csak a tárgy és a gyűlés eredményének és hasznának rovására legyen. Láttam én már nyilvános szónokokat, olyant, aki a maga szavainak jó hatását azzal rontotta le a gyűlés végén, hogy a vitában túlságosan aggresszív volt, mert neutrális terü-

leten érezte magát; még azok is elpártoltak, akiket előbb meggyőzött, mert hiába: egyetlenegy kellemes hangú furulya szavára láttam már egész csoport embert táncolni, de csupán a dörögő nagy bőgő szavára soha.

Hemel Hemstedben a Lady d'Arci leányának Mrs. Mitchell Innesnek gyönyörű régi házában, a barna diófával burkolt nagy hallt alakították ülésteremmé, a legsötétebb sarkokba nagy, földönálló standard-lámpák hintettek fényt, de amilyen komolyan méltóságos volt a hall többi része, olyan bájos, vidám lugast varázsoltak a méter magas rózsaszín, fehér, kénsárga, rozsdavörös krizantémumtövek révén azon az emelvényen, ahonnan szólnom kellett hozzájuk.

Leedsben szintén a ház rengeteg halljában volt az ülés; ebben a fekete tölgyfából, kék porcellánból és ezüsthéber nemes ónból megalkotott szép csarnokban; ott meg az emeletre fölvivő széles lépcső fordulója, ez az erkélyszerű kiugrás volt az emelvényem, azt díszítették föl tompa rózsaszínű keleti szőnyeggel.

Salisburyban Ora doktor műtörténeti nevezetességű házában (mert az egész a híres Adam építette és díszítette), meg Surbitonban a Zimmernek rózsatenger közepén álló házában, a pompás *Oak Hill Drive*-ben az év legszebb részében, júniusban volt a gyűlés. Amerre csak néztem beszédközben, csupa virág; a gyűlés után pedig már éppen elmerülhettünk a sok virágban, mert a teát, mint az ilyen gardenpartyn szokás, a kertben szolgál-

tatták föl. Emelkedett magas terraszmargaritánbársonygyepszőnyegből; ezt hármaskoszorúfonja körül; az egyik halvány rózsaszín, a másik tearózsasápadt aranya, a harmadik gránátszínben izzósötétbársonya a piros rózsának.

Az elmúlt drawing-room meetingek tapasztalata arra tanít, hogy amire az ember szinte bizonyosan számíthat, az szíves házigazdák, gyönyörű környezet, nagyműveltségű hallgatók, sok, sok kérdés a tárgyról és megbecsülő érdeklődés Magyarország iránt.

Hát csoda-e, ha az ember örül neki?

Walesi népmondák

I.

Kétezer esztendő! Oriásivá tágult szintér az emberi cselekvés számára, és mégis, ha népfajok alakulásáról van szó, mintha csupán pillanatok peregetek volna le az öröklét mélyébe. Itt látok körülöttem egy népfajt, a kelta néptörzs ős-brit ágát, amelynek történetébe két évezred folyamán át római kardok, brit szekercék, angolszász csatabárdok rótták bele a maguk szereplését és mégis ez a faj ma, a fejlett közlekedés korában, itt él, angolszász hódítóitól vasútjárás szerint néhány órányira oly szembeszökő típusi különbséggel, mintha most telepedett volna ide.

Sötéthajú, borostyánkő arcszínű faj. Mélázó, diószín szeme fölött az egyenes szemöldök vonala, mint két nagy gondolatjel; írásos lapon annak a jelzője mindig, hogy az értelem rejtettebb, sem-hogy szóba lehessen önteni.

Kik ezek az emberek? Az őskelta fajnak egy ága él itt, a *cymru*, más néven *welsh*. Délies hangzású nyelvük, énekre termett, zengő hangjuk halla-

tára átvillan az ember lelkén az is, bármennyire tudományos ok nélkül való legyen is: miért nevezi a kezdetleges német nyelv Itáliát is Welschlandnak?

Fajuknak ősi voltára vall az a végtelen szoros kapcsolat is, amely a természethez csatolja őket, gondolkozásuk, érzésviláguk egész mivoltával. Hát még az ősidőben mennyire így lehetett ez! Mindenhatónak látta az ember a természetet szépségében, ha ez mosolygott felé; mindenhatónak félelmes voltában, ha tengeri viharai féktelenségével, sziklákat görgető, erdőket tépdeseő zuhatagainak haragjával jelent meg előtte.

Hogy szülőföldünkkel mennyire egyek vagyunk; hogy Anteus, az ember mily igazán lelkétől szakadt gyermeke az ő földanyjának, Gaeának, azt a népköltés mutatja mindenütt legjobban. Szülőföldünk derült vagy komoly, nyílt vagy rejtelmes volta ott van tisztán lerajzolódva a népköltésben, hogy így például a skót *ben* és *glen* (hegy és völgy), meg az erdélyi bérc és szakadék lakójának költészete skót és székely balladává, a mosolygó rajnai dombvidék, a Provence és a Quadalquivir szélesen nyílt, virágos mezőségek költészete dallá, románccá legyen.

Wales népköltészete ezer szóval hangoztatja azt, hogy a természet minden tud lenni, nyájas és borzalmas, boldogító és megfélemlítő, hatalomra emelő és összezúzó. Mert a természetet Wales panorámája minden változatában feltünteti.

S a természetnek ez a mindenhatósága magyarázza meg azt, hogy itt a természetimádás, a druida-

világ hosszabb volt, mint bárhol másutt és nehezen halt meg, mint a termőföldben igen mélyen gyökeröző fa, még ha fejszecsapások érik is.

Pedig a druida-világot elég ilyen érte. Szvetoniusz római konzul már 75-ben, Krisztus után, a római fegyverek egész erejével fordul ellene, utána Agrikola nem kevésbé keményen, de azért amint a századok egymásután forogtak le, még a tizenegyediknek történetében is találunk druidákat, akiknek vallása a folyók, erdők, bércek, fák, virágok tisztelete volt.

Az idegen ellenségnek, például a rómainak lelkében csak vádoló szózat tudott ébredni a druida papok és szertartásaik ellen. Nem látták be, nem érezték, hogy hiába a prokonzul szózata, hiába a római politeizmus törpe istenségeinek rájuk kényszerítése; azt a tiltó, azt a parancsoló szózatot ezerszeres erővel harsogta túl a természet szava, mikor a zuhatagok dörgő robajában, rengeteg erdők féktelen zúgásában szólott: „Én vagyok a te urad, Istened, ne legyenek te néked én előttem idegen isteneid.“

És az őskelta lélek kihallva a természet beszédéből ezt a szózatot, követte az ő druida papjait, mikor a hold megújulásának hetedik napján hófehér ruhában, hófehér haját zöld repkénnyel koszorúzva, színarany kését magasra emelve, a „fődruida“ megindult az erdő felé.

Szent volt a tölgyfa és szent az a titokzatos növény is, mely ennek törzsén születik, él és hal meg, nem keresve soha más hazát sem földön, sem vízben, mint a többi növények: a fagyöngy.

Mindkettőt csak a megszentelt aranykéssel volt szabad érinteni.

Ha ezeket a meseszép tölgyerdőket járjuk, ahol minden egyes fatörzset lengő, zöld csipkefátyolba burkol a parányi levelű walesi repkény; ahol az erdei moha bársonyszőnyeget tereget az útra, bársonykárpitot a meredeken álló sziklafalakra és ahol a bércek oldalán ezer meg ezer szálban csillog a hegyi források szövedéke, mint egy ezüst fátyol, akkor megérthetjük, hogy a druida-világnak csak az erdő volt elég szent hely az emberi lélek minden nagy és emelkedett megnyilatkozására: arra is, ha imádkozott, arra is, ha az igazság nevében törvényt tett és arra is, ha elhalt hőseit búcsúztatta a bárdok hárfájának szavára.

Ha a kelta elesett, akkor, mint ahogy életében oktatója, bírója is druida-pap volt, halálában az lett elsiratója, eltemetője, mikor odahelyezték az elesettet a *cromlech*, vagyis temetkező kamara sziklatetője alá.

Ha áthaladunk *Capel Garmon* selymeszöld lejtőjén, ott, ahol néhány tölgyfa sátoros lombja ligetet alkot, a homályban mintha árnyalakok kettős hadsora állana. Olyan mozdulatlanok, olyan ködszürke színűek. Palabércekből kifejtett embermagasságú kőszálak ezek; és amint ott állanak kettősrendben, előtornácai ezek annak a temetkező helynek, ahol ugyanilyen kőszálak körben vannak fölállítva és rajtuk óriási, egyenes, síma kőlap nyugszik. Itt pihent meg harcai után a kelta hős, míg a temetkező kamara mellett emelt földhányáson a druida-

pap éneket mondott, elsirató, magasztaló éneket. Ott, a mélységes csöndben, Capel Garmon sírhelye mellett, ahova a Conway folyó vizesése is csak úgy hangzik el, mintha halkan zokogó, sirató ének volna, mélyen szívünkbe kap az a kérdés, hogy mi is az elmuló, mi is a maradandó? Tanok és szertartások az életet és halált illetőleg úgy változnak, mint felhők árnyjátéka a réten, de a lélek alapmélyéből fakadt érzések, a kegyelet, a becsülés, a hála, amelyről ez a háromezeréves köalkotás beszél, az, mint maga a természet: örök.

Megjelenhetett Cambriában is új tanaival, új törvényeivel a római uralom: néhány évszázad el is söpörte onnan megint, a természet pedig uralkodott tovább a nép képzeletén.

Ott, ahol nyájasnak, szelídnak mutatkozik, a népköltésben is szelíd hurt pendít meg; példa erre a *Llyn Cwellyn* tó regéje; mély és bájos allegóriája annak, hogy a gyöngéd lelket a másnak szánt kiméletlenség is sérti. A tó egész környéke is csupa szende szépség; a *Mynydd Mawr* hegyóriás tövében lévő szép kék tóé, hol ezüstfehér törzsű nyírfák erdeje, fehér iszalag rezgő fátyola tükröződik a kék vízben; a tó partja csupa fehér százszorszép, meg kék harangvirág. Ezen táncoltak régen a tó tünderei kék fátyolruhában. A környék legdelibb legénye meglátta ezt a táncot, betege lett a legszebbik tündér szépségének, érezte, hogy nem élhet nélküle, berontott a varázkörbe és elkapta a tündérleányt. Ez nagy kérésre bele is egyezett, hogy felesége lesz, csak arra kérte, hogy

soha hideg vasat ütésre ne emeljen. Mi volt könnyebb, mint ezt megígérni, mikor érezte, hogy virággal sem tudná megütni soha? Nem is bántotta meg egy ujjal sem azt, akit barnafürtű kis fia, aranyhajú leánykája születése óta csak még jobban szeretett. Hanem egyszer a hevesvérű földi ember a lovára haragudott meg; fölkapott egy darab vasat, hogy ráhajítsa. Kérhette a tündéresszony, hogy ne tegye, a gyarló földi ember nem tudott uralkodni magán és amint a vasdarab elrepült, a tündéresszony könyörgésre emelt karját érte. Erre eltűnt, el kellett tűnnie.

És itt a mese átmegy a másvilágból is visszajáró anya szerető aggodalmára. A férj nem látja többé az asszonyt, de annak fölládozásáért soha többé a kíméletlenség hidegével nem érinthet senkit, mert amint a nap hanyatlani kezd és a Cwellyn-tóról hűs szél fodorodik: susogásából a férj ezt hallja ki:

Ha fázik a kis fiam éjjel — szellő szava sűgva beszél,
Takard rá az atyja palástját, ha zűg fenyéren a szél:
Ha fázik aranyhajú lánykám, akit immár senki se véd,
Terítsd rá a rég tova tűntnek égszínű kék köpenyét.

A népköltés megint más jelleget ölt egészen, mikor a természet olyan sötétszínű képet tár elébe, mint a *Penmaen Mawr* hegység. A vasszínű pala-sziklák talán sehhol sem tornyosulnak oly sötét, irdatlan tömegben ég felé, mint itt. Gyászpala-stot lengetnek az ormon még a fenyők is; zöld fű helyett barna mohar sarjad ki a fekete sziklák-ból, mintha a vidéket valami gonosz hatalom lakná.

És a *Margaret of Dolbadar* regéje szerint az is lakta. Es ehhez a varázslóhoz jött el aztán, zivataros, fekete éjszakán, zivataros, fekete haragot hordva a szívében *Hector of Marchlyn Mawr*, aki nek a Dolbadar-kastély ura odaigérte leányát, a tündérszép Margaretot, csakhogy a leány meg *William of Montgomerynek* adta a szívét. Mivel erre a két vitéz páros viadalban egyezett meg, azt határozták, hogy a vesztes tartozik a győzőnek egy tejfehér paripát adni; azon viszik majd a menyasszonyt esküvőre. A leány választottja lett a győztes és erre ment el aztán *Marchlyn Mawr* a varázslóhoz, hogy attól kérjen paripát. Meg is jön az esküvő napján az ezüstcsótáros, tejfehér paripa; felültetik rá ezüsthimes habfehér ruhában a menyasszonyt; de ekkor a mén egyetlen szökkenéssel kiugrik a sorból. Vágtat a fekete sziklafalak mentén, mintha egyenest az örök sötétség honába vágtatna. Utána a lovagok egész csoportja; szorítják, de nem érik el; elmaradnak mind, csak *Montgomery* nem enged. Éppen, mikor a ló egy hegyszakadékhoz ért, megkapta a menyasszony övét és átemeli magához a lóra, míg a mén lezuhan oda, ahonnan föl-idézték.

Szertelen néha a walesi folklóre a vakmerőségben, mint minden olyan költészet, mely a természet hatalmának láttán fakad, de mégis milyen nemes mérséklet van például abban a regében, mely könnyen csaphatna túl a rútnak rajzolásában a művészi határon és amely ezt mondja el Walesnak egyik lápvidékéről:

Maelgwyn Gwynedd hatalmas fegyverű királya volt Cambriának, de keze nem áldást, csak szenvedést terjesztett népe között. Kapzsisága, vágya, féktelen volt mindenre, amit országa csak nyújthatott. Hegyek érce, erdők vadja, földek kalásza! Mindezt akarta, mindezt követelte. És hogy torolta meg, ha nem adtak neki!

A jámbor Gildas bárd szívében is fölkel a harag a kapzsiság és kegyetlenség láttára és az igazlátók szavának erejével fenyegette meg a királyt: „Nem zabolázod meg féktelen vágyaidat? Tekints oda *Morfa Rhianeddre!* Látod-e, ahol sárgává rohadt sás között veszteg álló víz lomha tömege sárga láprózsákat ingat, gyilkos buborékokat dobálva fel? Abból a mocsárból egy szörny kel ki nemsokára. Halálsárga rajta minden, a haja, az arca, még a szemefehére is. Féktelen éhe, kegyetlensége olyan nagy, mint a tied, elragad mindent, el téged is.“

Gildas jóslatát a történelem szerint is a „sárgavész“ megjelenése váltotta valóra, amely a mocsárláznak lehetett valami szörnyű járványa. Amint a mese odaér, hogy milyen volt hát a szörny, akinél semmi sem lehetett rútabb, ijesztőbb, csak ezzel végzi: „Már ott volt a házban, már a szomszéd szobában hangzott a lépése; Maelgwyn Gwynedd benézett a kulcslyukon, de soha halandónak, amit látott el nem mondta többé, mert a szörnynek pusztá láttára halva esett össze.“

A más nemzetek népköltésében meglévő motívumokból itt is több előfordul. Például Walesnek abban a részében, ahol a tenger egyszer oly várat-

lanul tört utat magának, benyomulva a száraz-földre, a Montecchi és Capulet motívum ismétlődik, amikor a családok közt dúló gyűlölködésért a jóselkü bárd azzal vigasztalja a szerelmeseket, hogy vége lesz a gyűlölségnek, mikor a kastély pincéjében halat lehet fogni; és a kibékülés el is következik.

Megvan a Midas király kincsszomjának motívumai is abban a mély humorú, de mély bölcsességű mesében, amikor Jenkinsnek a *Carreg-y-Walch*-ban (kecskebarlangban) a kecske (valószínűleg valaki más lehetett, aki szintén szarvat és patát visel) azt mondja, hogy ha kiiszik egy kupa olvasztott aranyat, igazi „aranyember” lesz belőle. A kapzsi Jenkins megteszi, mire még a kecske is úgy megbotránkozik az önzésén és ostobaságán, hogy kiökleli a barlangból. De a jóslat beteljesült; Jenkinsből aranyember lett, de nem úgy, ahogy ő gondolta, hanem igazi, tetőtől-talpig vert aranyember. Az ám, csak hogy ezzel azután be is fellegzett minden örömének: mindig attól retteget, hogy el fogják fogni. Nem mer munkába állni, nem mer barátok közé menni vigasságba, sem világot látni, mert jaj, hátha ellopják. Így folyik le az élete, mikor azután halála felé új aggodalma támad, hogy bizonyosan még el sem fogják temetni, mert aranyból van. Nagy nehezen egyezik ki, hogy úgy-e, nem lopnak el belőle többet, mint az egyik ujját, a többi hadd pihenjen meg az után a nyomorúságos élet után, amire a kincsvágy vitte.

Mindezek pogány kelta mondák és mesék.

Haladt azonban az idő és Wales történetében is, népköltésében is új áramlatot lehetett észrevenni. A hősmondák legendákká vegyülnek, amint a druidapapok költőirai mellett feltűnik a kereszt.

Az az alak, aki a walesi népköltés világára nézve éppen e két kor küszöbén áll, egyesít valamit magában magában mindkét világ elemeiből: hadrontó, kemény ereje nem ernyedtebb a pogány világnál, de tiszta, fenkölt nemessége, engesztelődni tudása már a keresztre felesküdt lovagé. Így áll ott a két kor határvonalán; színezüst páncéljáról, hattyútollas sisakjáról tiszta fényt árasztva, ő, az asztalkör világának középpontja, a királyok virága, *Flos Regum Arcturus*.

II.

Artusz király alakjának megjelenésével a walesi regevilágba is új elem kerül bele: mint ünnepies, titokzatos harangszó vegyül oda a Grál-monda.

Gót székesegyház homályából, ahol a fény csak szinte földöntúli magasból szűrődik át a tömjénkék füstjén keresztül, nem áradhat a miszticizmus jobban, mint a Grál-mondából, amely keletkezésére nézve kortársa is a gót építkezésnek, mert mindkettő a rejtelmet és a magasba törőt kereső szellemi áramlat alkotása.

A nagy mondakör egyik részlete szerint a Grálkincset Tintagel várában, Cornwallban helyezték el és ott éltek az Asztalkör lovagjai, a nap gyanánt központban tündöklő Artusz lényéből nyerve

egy-egy sugarat. Iwain, Gawain, Geraint, Galahad, Lancelot és a többi lovag a maguk életmentő, felszabadító, jót cselekvő küldetéseikben igazán úgy járták be a brit vidékek rejtelmes erdőit, mint egy-egy áldásos, tiszta fényű sugar.

Csoda-e, ha a közeli Tintagelből Walesbe is átterjedt az Artusz-mondakör? Az országnak nem egy vidékén oly neki való honra lelt azokban a sajtóságos fenyvesekben, melyek titokzatosabbak már sehol sem lehetnek, mint amilyenek Walesben látjuk.

A szürke erdők!

A szédületes magasba feltörő szürke fatörzseken a zöld ágak már csak ott kezdődnek, ahova alig lát el a szem; ameddig tisztán látunk, a magasba nézve, ott az ágak szövevényén még fenyőtű sincs, ködszerűen, árnyak karjai gyanánt nyulnak ki, fogóznak össze a szürke gallyak milliói és ezen a szürke ágszövevényen át a nap is csak hamvas, ezüstös fényt tud hinteni; nincs madárhang; a lépésnek sincs zaja, mert a fenyőtűk évtizedes rétege a földön elnyeli azt. Itt nincs se hang, se szín. Csak sejtelem. A magasban összehajló ágak csúcsíves vonalaival a fenyőerdő a természet gót székes-egyháza.

És Walesben ezen a vidéken voltak otthon az Artusz-mondák. Maga a nép sem tudta már mind-egyikről, mit regéltek, de a kifejezések: Artusz törvénytáblája, Artusz paizsa, Artusz ítélőszéke eleget mondanak.

És mint fénytől az árnyék, elválaszthatatlan a

nagy király alakjától a nagy varázslóé, Merliné is. A Merlin-mondák közül az egyik éppen a Bettws-y-Coed szomszédságában levő *Afangc-tóval* függ össze. Ezt a nevet régen csak suttogva merték ki-ejteni, nehogy a tóban lakó vízi szörny, az *Afangc* meghallja. Nem is kellett volna neki kijönnie a tóból, hogy valakit elpusztítson; ha az ember csak ránézett is, szörnyet kellett hálnia menten. Azt a látványt nem volt halandó, aki kibírja.

Nem is merte erős bűvöletnek szavával kiidézni a tóból más, mint maga Merlin, a nagy varázsló.

Zúgott, tajtékzott, sustorgott a tó; a szörnyeteg nem akart kijönni, de a Merlin szavának nem szegülhetett ellene sokáig. Végre is kiemelkedett és erejét vesztetten dőlt le a partra.

Merlin két óriáserejű, hosszú szarvú fehér tulkot fogatott szekérbe és ezek a ma is *Bwlch Rhyw'r Ychainnak* nevezett ökörjáró lejtőn húzták végig a szekeret, majd összeroskadva a szertelen teher alatt. Amikor megérkeztek a célponthoz, Merlin a *Glaslyn* mélyébe dobatta a szörnyet, a *Snowdonnak*, Wales legnagyobb hegyének a tövébe, hogy ha ismét garázdálkodnék, a *Snowdon*t hajtsa rá. Azóta úgy látszik, pusztítani csakugyan nem mert a szörny többé, de azért ma is élnek az elhagyottabb falvakban olyanok, akik erősen állítják, hogy ők ismertek olyant, aki a szörnyet látta.

Hogy milyen lassan hal ki az ilyen természeti környezeten a babonás hit, világosan mutatja egy másik rege, amely a *Ffynnon Elian* nevű forrásról szól. Ez a rege tiszta példája az ismeretes *rontás*

babonájának. Kötetekre menne Walesben azoknak a törvény előtt is tárgyalt eseteknek a száma, melyekben az illetők komolyan állították, hogy ellenségük ennek a forrásnak segítségével rontotta meg őket olyan módon, hogy fölírta nevüket egy szelet papirosra, s ezt tüvel átszúrva, behajította a forrásba. Amíg valakinek a nevét ki nem vették onnan, nem volt jó napja a földön. Minden próbálkozása kudarcot vallott; jégeső, szárazság, fagy szegődött ellene. Még 1818-ban is megesett, hogy Flintshireben a megyegyűlésnek kellett megbüntetnie egy embert, aki sok pénzt harácsolt össze azzal, hogy ha valaki bajban volt és elpanaszolta neki, hogy az bizonyosan onnan ered, mert a nevét a forrásba dobta valaki, jó pénzért vállalkozott arra, hogy kihalássza a nevet. Persze, volt gondja rá, hogy legyen mit mutatni a panaszosnak kihalászott név gyanánt.

De ha van Walesnek rontó erejű vize, azért van áldásos, csodatevő is, a *Szent Winifrede forrása*. Ennek a legendája már egészen a kolostori szellemet mutatja. A gyönyörű *Winifrede*, akinek sarkig érő haja olyan fürtökbe kondorult, mint a göndör páfrány levele, nagybátyjának, Beuno püspöknek a temploma mellett virágot szedett egyszer. Caradoc királyfi meglátta és lángbaborult érte a szíve. Megkérte, de a leány válasza az volt, hogy apácának készül. Mikor ez a szilaj Caradoc megtudta, eszeveszett haragjában utána sietett és éppen mikor a leány átlépte a templom küszöbét, levágta a fejét éles pallosával. A szép, páfránylevélfürtös fej oda-

hullott az oltár elé, ahol szent Beuno imádkozott. Abban a percben forrás szökkent fel a kőből a fej érintése nyomán. A forrás oldalain göndörlevelű páfrány nőtt, az a faj, amelynek Walesben mindenütt Szent Winifred haja a neve. A köveket, melyekre a leány hajnalszínű vére hullott, pirosas moha fődte be. Ez a sajátságos, illatos moha egyszer egy évben (a monda szerint természetesen a leány halála napján) élénk színt ölt az esemény emlékére. (Ez a részlet érdekesen emlékeztet a görög mithoszra, ahol a meghalt Adonisz virágai is egyszer egy évben színt váltanak.) De szent Beuno püspök visszahelyezte a szép, fürtös fejet a törzsre és Winifred életre kelt megint. Fejedelemasszonya lett a Szent Gwytherin kolostornak és életében ugyanúgy áldotta jótetteiért mindenki, mint ahogy áldják a forrást még manapság is, melynek csodás gyógyító erejében bámulatosan hisz a nép most is.

Ott, ahol a szentekről szóló legendákba megint a természet erői között élő nép képzelete szabadban vegyül bele, őserő világlik ki az énekből. Ilyen például a *Szent Cynhafal* legendájában az óriás bünhődése, aki megbántotta a szelíd szentet és noha ez megbocsátott neki, a természet maga kelt fel, hogy a sérelmet megtorolja. Az óriást belső tűz kezdi emészteni; nincs maradása sehol; kiáll a hegyoromra, hogy a szellő hűtse, de ez mindjárt elül, hogy enyhülést ne adjon; berohan az erdőbe, hogy annak ágai legyezzék, de ezek is lecsüggenek mozdulatlanul. Beleveti magát a folyóba,

de ez sziklák közé rejtőzik el; és neve azóta is *Hesp Alun*: a Kiszáradt Alun.

A folklóre azután lassan-lassan közeledni kezd a valóság eseményeihez, mert ezalatt már megjelent és meg is erősödött Cimbriában az angol-szász uralom. És a XIII. század végén, mint az angol-szász, meg az ős-briton hatalom bástyatornya, állanak szemben egymással I. Edwárd király és Nagy Llewellyn fejedelem. Mint a krónikák leírják, az egyiknek úgy lengett a haja a küzdelemben, mint érett árpavetés a szél fúvásakor a másiknak sötét hajsátora meg úgy repkedett, mintha hollószárnyak csapkodtak volna bronzszinű arca körül.

Az ércskarú, ércarcú Llewellynt csak egyszer látták megtörtén zokogva. Nem mikor Edwárd várát vár után vett már el tőle, nem is mikor látta, hogy Mortimer angol vezérrel nem bír megküzdeni többé, hanem akkor, mikor fegyverét Gelertnek, gyönyörű, hűséges vadászebének a vére festette be. Az ártatlanul megölt hűséges kutya története, mely oly sok változatban indította meg az emberszíveket, úgy mondják, mégis innen eredt volna világgá Nagy Llewellyn sásfészkéből, amelyhez közel van a *Beddgelaert* nevű hely, a Gelert sírja. A fejedelem, mondja a mese, egyszer hazajöve, fia kosárböicsőjét felborulva látta, kutyáját pedig véres szájjal a bölcsőhöz közel. Esztelen haragjában ledöfte a nemes, hű állatot, azt híve, hogy gyilkosa volt a gyermekének, pedig megmentője volt, mert akkor ölt meg egy farkast, a gyermek pedig ott feküdt a kosár alatt sértetlenül.

A szász hatalom Llewellyn halálával rohamosan terjedt, mikor azt a hollóhajú, büszke fejet elküldték Edvárdnak Londonba. A kelták visszavonultak hegyeik közé, de természetesen, a kezdetleges időkben az új hatalom mindig vértengerből emelkedett fel, mint ahogy tengerpartokon az új nap képe bíborhullámok közül támad.

Olvassuk a régi mondákat, melyek a kelta nagyság emlékeit őrzik; a régi dalokat, melyek kelta dicsőségről dalolnak és a lelkünk csak attól az egy súlytól könnyebbül meg, mikor látjuk, hogy legalább az a rege nem volt való, mintha Edvárd az ötszáz walesi bárdot csakugyan tűzhalálra küldte volna. Megvigasztalódva halljuk, mert a költő, a dalos szent mindenütt, de talán a sokat szenvedett nemzeteknek a legszentebb. Mert a büszke diadalénekektől is dicső lesz a húr, melyet szerencsés, hatalmas nemzet dalosai érintenek, de ahol a nemzetnek a költő vigasztalásul van adva, hogy a hosszú éjjen át a hajnal reményéről daloljon, ez a dal még százszorta szentebbé avatja azt a húr.

Talán akkor is a régi bárdok hárfáinak visszhangja rezdült meg, mikor még az elnyomott Wales évszázadokon át minden évben megtartotta dalosünnepeit, a nemzeti *Eistedfoddok*at, mint ahogy megtartja azt most is országos intézmény gyanánt. Költőiségre hajló, zenéért, dalért rajongó lelkük nem tudna meglenni a dalos-ünnepek pezsdítő hatása nélkül. De dalaikkal nemcsak a multat siratják. A lesújtott walesi nép is megértette, hogy bármily dicső volt a mult, nemcsak hátra kell tekin-

teniök kis lelkek módjára, hanem előre kell szemüket szegezniök arra, ahova a haladás és emelkedés útja visz. Megértették, hogy a hősök sírköve nem végpont a nemzetek számára, hanem irányjelző kő, mely újabb út felé mutat.

És Wales élni kezdett e hit szerint. Gondoljuk el, hogy íme, a tanulásban való előmenetelt illetőleg Wales az egyesült királyság egyik leghaladottabb része. Iskolaügyével sokban példát adhat a királyság többi részének. Maga Anglia is tisztelettel látja a walesi nép törhetetlen tanulási vágyát és a városok áldozatkészségét, amellyel ezt kielégíteni törekszik.

Ez a nép jó úton van, mert ifjúsága tanul, felnőttei dolgoznak: művelődést és vagyonszódást egyforma kitartással akar kiküzdeni magának.

És így lassan az Eistedfoddok éneke az öröm dalává válhatik újra.

Mikor egy ilyen dalosverseny alkalmából összeülnek az énekesek, száz meg száz közülök egészen egyszerű, szerény fia, leánya csak az anyaország, de éppen, mivel azok közül valók, akiknek két keze munkája évről-évre hozzáad valamit hazájuk jólétéhez, azért lehet ott az ő hangjuk méltán abban a nagy, nemzeti harmóniában, mely a hazaszeretetéről dalol, arról a szeretetről, melynek a mi napjainkban csak egy igaz bizonyossága lehet, a hasznos munkálkodás.

És amint ezek a tiszta, zengzetes hangok, amelyek, ki tudja, milyen égtájokról hozták ide délies ércüket, megcsendülnek és száll az ének az ég felé;

nemcsak emberek ezrei hallgatják, hanem hallgatják közben sorakozva, mint a nagy multak nagy árnyai, a hegykirályok is. Királyok valóban: homlukokon fényes korona az aranybokor sárga füzereiből, vállukra királyi palástot terít a bibor hangafű.

Hallgatják és mikor visszhangos szóval visszafelelnek reá, mintha azt mondanák:

„Multban való küzdelmeitekre emlékezünk, jelenetek igaz törekvéseit látjuk, jövőtök felvirulásában hiszünk.“

A kelták között Írországi levél

Mikor nemzet és nemzet közt arról van szó, milyen messze vannak egymástól, mindaz, amit arra a földrajz a maga szélességi, hosszúsági köreinek adataival mondani tud, semmivé válik azzal szemben, amit a faji rokonság vagy faji különbség tud válaszolni.

Mindig úgy éreztem itt, mintha Anglo-India közelebb volna Angliához, mint Írország. Sok tekintetben a Szent-György-csatorna akár az Atlanti-óceán lehetne a két ország közt, még pedig nem is szél-tében, hanem hosszában. Csoda-e, ha a magyar lelket már a kelta eredetű írek faji egyedülállása s ebből eredő gyakori meg nem értett volta erősen vonzza Írország felé, melynek már a népköltésben, közbeszédben megjelenő nevei: *Innisfail* (a végzet szigete), az *Álmok Hazája*, a nemzetek Niobéja, a bardok hona, az arany hárfa világa és a smaragd-sziget, mind olyanok, hogy érezzük, tiszteletre is, szánakozásra is méltó volt ez az ország, de a semmibe vevésre soha.

Évszázadok szomorú harcainak sötét gyászfátyola

sokszor elfödte a világ elől azt az igazságot, hogy Írország igazi cselekvése, a világot érdeklő cselekvése nem a háborúké, hanem a békéé volt. Mert a smaragd-sziget volt a műveltség egyik legrégebb hazája az Atlanti- és Földközi-tenger mentén.

S hogy ennek az igazságnak sokak részéről való nem ismerése vagy semmibe vevése fájhat a régi nagy kelták ivadékainak, azt talán mi értjük meg legjobban, mert hiszen ugyan tudják-e rólunk is kellőleg már az őshazában is megvolt politikai bölcsességünket, államalkotó érettségünket, (nem mindenki bírta azt igazabban megítélni, mint az angol essayista, Robinson, aki már ősközmányunk előtt is a porig hajtja a zászlót) meg később reneszánsz-korunknak olyan korán támadt és olyan ragyogó hajnalát, amely Budát, Visegrádot Európa egy-egy szellemi középpontjává tette. Meg mai nagy, műveltségi vívmányainkat is de sokan nem tudják még!

Hát még akkor mennyire egy malomban őrlünk az írekkel, ha arra a típusára gondolunk az embereknek, aki azt hiszi, hogy elég egy pár „lokális szín” odavetése és akkor már képet rajzolt egy-egy nemzetről. Az ilyen ember szakasztott így őt dolgot tud rólunk is, az írekről is: egy hangszert, egy táncot, egy fegyvert, egy ételt, egy italt; rólunk a cimbalmot, csárdást, fokost, paprikást, tokajit; amazokról a *hárját*, a *jiget*, a *shillalit*, az *Irish stewart*, meg a *whiskyt*. És ezek felsorolásával, azt hiszi, megrajzolta a lelki életünk képét. Szegény!

Csoda-e, ha úgy éreztem e télen, mintha bizony nem is először lépnek a *smaragd-szigetre*.

Csakugyan az. Még a téli nap fényétől is átható smaragd-színben ragyog a dérharatos pázsit. Erdőn-mezőn sehol egy szemernyi hó, hisz a Golf-áramlat még télen is sokszor csaknem az üveg-házi levegő enyhességét teremti. Itt-ott szinte elernyesztően lágy ez a klíma; az ember mintegy akaratlanul is azt kérdi önmagától, mikor nemzeti jellemeket tanulmányoz, szabad-e csak egy pillanatra is figyelmen kívül hagyni az éghajlatot és általában a hatalmak hatalmát, a Természetet, amely mintha azt mondaná az embernek: „Én acélozlak vagy ernyesztlek, én emellek vagy sujt-lak le oda, ahol állasz.“

Vajjon részben nem ez a mesés gyorsasággal zsendülő tavasz, ez az egyszerre mindent virágba borító, de azután egyszerre lankataggá, párától súlyossá való; ez a hangot, színt, körvonalakat, de erőket is tompító éghajlat tette a kelta faj ír-országi ágát olyanná, amilyen, az energiának és letargiának oly csodás vegyülékévé; amelyben megvan a nagy bátorság, nagy tetterő, a hazaszeretet, az önzetlen, önfeláldozó készség minden nemes iránt, de amelyben a nagy föllendülésekre oly hamar következik el sokszor az elernyedés; a ragyogó, sziperkázó szalmatűznek bús hamuba veszése.

Nagy álmok, nagy eltökélések, mindaz, ami a nemzeti lélek mély és tartalmas voltát tárja föl, mindig meg volt náluk, de mikor a késedelem nélkül való munkához látás, a részletekkel való kitartó törődés és az állandó ütemű munka követ-

kezett volna, akkor nem egyszer beállott valami az „eh, ráérünk arra még“ halogatásából.

Ezt mind lelki életük mai vezetőitől, politikusaiktól, egyetemük tanáraitól is tudom, akik a tényt a múlt és a jelen eseményeiből szűrték le. Mind ezt tudják ők maguk is jól és nekem úgy tetszik, hogy ez a tudás a most, előttünk lefolyó átalakulásnak máris egyik jele, mert amint egy nemzet tisztán látja egy-egy hibáját, hogy így *volt* vagy így *van*, az az első lépés a felé, hogy ezentúl nem így *lesz*.

De bármilyen volt is az éghajlat hatása a jellemre, a tengerár okozta enyheség, meg a hegy-soroknak szél elleni irányban való elhelyezkedése csodásan széppé tették az országot. Tavak, völgyek alakjában, ormok, szakadékok árnyékvetődésében, a vízeséseken táncoló fényjátékban annyi a mesekönyvbe való elem, hogy szinte egyszerre érthető dolog áll előttünk, miért hisznek ott még ma is ezren meg ezren a tündéreknek, az apró szolgáló szellemeknek (lepracaun) köztünk élésében és miért lehetséges, hogy egy világhírű természet-tudós, a pozitív, reális kutatások nagy veteránja, az ősz Russell Wallace maga is meg van győződve, hogy látta az erdőben a kelta királyokat fényes szellemjelenés gyanánt feltűnni.

Késő ősz hervadásában, téli napon is szép volt a sziget leírhatatlanul, pedig hiszen egyik főszépségéből, hét országra híres rózsavirulásából már nem látszott semmi. Amiről nagy lantosuk, Moore dalolt, a „last rose of summer“ régen lehullott

már, mire odaértem és a hangafű rózsás virága, a harangvirág azurkéksege meg a klematisz sötét-viołaszín bársonya helyett, amely nyáron olyan dúsan díszíti Írországot, csak ércszínek, kemény, hideg ércszínek voltak mindenütt. A fákon a levél csak színt váltott, de nem hullott le. A nyárfa- meg a platánlevelek nem gyéren libegtek, hanem sűrű, aranylombot alkottak. A vérbükk levele tiszta rézvörösben izzott, a tölgyfa színe, levele is, mohos törzse is, a zölddel futtatott régi bronz gazdag barnasága. És köztük hideg acéltükör gyanánt állnak a szürke tavak halvány arany foglalatban, amint a páfrány mindenütt ilyenné sápadt a partjaik mentén.

De mindez ércszínek közt ott ragyog a diadalmas smaragdszín és az első üdvözlet is, amit kelta földön kaptam, Szent Patrik országának smaragdszínű jelvénye volt, egy maroknyi „szerencse lóherelevél“ a *shamrock*.

Megkezdődött a Magyarországról való előadások hosszú sora. Az a tény, hogy határozottan nem egy rokonvonás van köztük és közöttünk, részben talán megkönnyíti a hozzájuk szólást, de olyan értelemben pedig megnehezíti, hogy talán túlságosan is készek mindenben analógiát látni. Hogy ez a törekvés is a mi történetünk tanulmányozásában is mennyire vezette őket, arra elég bizonyosság *Griffiths* Artur *The Resurrection of Hungary* (Magyarország föltámadása) című könyve, amely ugyan csak vörös posztó volt sokak előtt, kik a dél-írországi radikális törekvéseket aggódó szemmel néz-

ték. Az egyik radikális testületben tartott előadásomon a könyv szerzője elnökölt, a testület neve: *Sinn Fein* (ejtsd: sin fén), jelentése pedig ez: *mi magunk!*

Ennek is, meg a *Gaelic Leaguenek* (Kelta szövetségnek) is egyik célja az, hogy az őskelta nyelvet föltámasszák újra. Föltámasszák pedig nemcsak úgy, hogy tudósok, nyelvbúvárok hozzáférjenek a kincset érő gyönyörű kodexekhez, hanem úgy, hogy a napi élet nyelve is ez legyen. A szövetség sok ágában tartott előadásokon igen meg kellett értetnem, hogy itt már nincs ír-magyar párhuzam, mert hiszen a mi nemzeti nyelvünk soha, soha nem vált holt nyelvvé. Írországbán nem ez az eset. A napi élet nyelve gyanánt az őskelta csak a falvakban, ott is inkább az alsó osztályok körében maradt meg, de éppen mivel lassan csak *oda* szorult, akadtak, akik olybá vették, mintha csakis ez volna a kelta nyelvet megillető hely s a középosztály nem egy tagja inkább rejtegette, semmint emlegette, hogy tudta ezt a nyelvet beszélni. Most azonban nagyot fordult a dolog. Egymásután támadnak a kurzusok, sőt nem egy főiskola úgy van szervezve, hogy legalább is mind a két nyelven, angol és kelta nyelven folyjék a tanítás. Érdekesekek azok a tanfolyamok, ahol az osztály, kor, nem, állás és tanultság tekinteténél teljes mellőzésével tanulhatják vagy gyakorolhatják az ősi nyelvet. Az egyik ilyen kurzuson, mint a *principal* mondja, véletlenül egy nagyműveltségű, ősz tanár, meg egy paraszt farmer tizenhárom

éves fia ültek egymás mellett és bizony az utóbbi segítette a munkában amazt.

Persze, sokat lehet róla vitatkozni, milyen mértékben lesz bölcs dolog a régi nyelv használata. Ha csak a nemzeti hagyományok tisztelete és a nemzeti öntudat ápolása a cél, akkor csakis helyeselhető ez a törekvés, de ismét más kérdés, hogy az amúgy is elszigeteltségről panaszkodó Írország nem épít-e falat maga köré annak a nyelvnek használatával, melynek még a betűi közt is sok a sehol másutt fel nem lelhető.

Szerencsére, a napi élet majd megteszi a magáét arra, hogy színbe verődni segítse ezeket az egymással küzdő elemeket. Dublin például esküszik a kelta nyelv mindenütt való érvényesítésére, (heti lapjuk van elejétől végig az ős írással írva, az utcanévek mindenütt fel vannak írva mindkét nyelven) míg Belfastban teljes erővel tiltakoznak ez *örültség* ellen.

Dublin és Belfast: a két ellentétes sark. Micsoda erővel nyilvánul itt meg a származás! A dublini ember tiszta ír faj; igazi, édes fia Erinnek. Hevülékeny, impulzív, rajongó, ábrándokra hajló, jó szívű, nyájas, tiszta lelkű; néha végletes; ujjongani és zokogni tud ugyanazon a napon; nem ellensége igazán tartósan senkinek, csak néha magának; de kitartása, céltudatossága nincs mindig arányban egyéb sajátságaival. Hanem a belfasti, északi ír, aki jó felerészben skót voltaképp! Az azután szívós akaratú, céltudatos, a jég hátán is megélő, a kőből is vizet facsaró módon prakti-

kus, csodás munkaerejű és reális. Az ábrándozásnak ugyancsak nem embere. És így míg Dublin kelta ligákat alkot, őskodexet, folkloret tanulmányoz, bárd énekeket gyűjt, addig Belfast megfonja a világ legfinomabb lenszálát és a világ legerősebb hajókötelét. (A világjáró hajóleviatánok közül egyik, az *Oceanic* most van ott éppen a dokkban; kivilágított fődélzete olyan hosszú vonalat ír le, mint egy utca.)

Mi egyebet kellene a rajongó déli és praktikus északiról elmondanunk, ha azt elmondjuk, hogy mindkét fajtából volt egy-egy jó barátja egy embernek, akinek halála előtt az a nyakatekert gondolata támadt, hogy arra kérte, hogy barátságuk emlékére tegyen mindkét barátja öt-öt font sterlinget az ő koporsójába, ha meghal. Meghalt és a délirországi minden gondolkodás nélkül odaszórta az öt ragyogó arany sovereign-t a koporsóba. Jött az északi; becsülettel járt el az is. Kivette a csekkönyvét, kiírt egy bankutalványt tíz fontra, a koporsóba tette és a neki így jogosan járó öt aranyat zsebretevé távozott. Váltsa be a boldogult a csekket, mikor akarja.

Hja, hiába, Írországról szólva, hogyan kerülhetné el az ember az adomázást? Még az adomák szeretetében is hasonlítanak hozzánk. S az ő anekdotázásuk sem léha, céltalan, vagy pláne alantas nevetetés; nagy bölcsesség van benne.

Bizony egy-egy jó adoma vígsága nemcsak olyan sugár, ami felderít, hanem amolyan Röntgen-sugár is, amely bevilágít a dolgok legrejtettebb mélyébe

is. Talán ezért esett úgy nem egyszer, hogy akár Hutton Mary asszony házánál, aki az ősi nemzeti époszt *The Tain* néven most adta ki angolul a maga fordításában s ahol a nemzeti mozgalmak vezetői mind összegyűltek a velem való találkozásra, akár az ír nép lelkét oly kitűnően ismerő írónő, a bájos, hófehérhajú Lady Gilbert házánál voltunk, végigadomáztuk ír meg magyar anekdotákkal az egész estét, kölcsönösen okulva.

Még az ír zenében is ott van hazájuk napfényes ormainak és mély sötétségű völgyeinek szélsőséges fény- és árnyjátéka; de amit ott az ének és zene világában láttam, arról külön kellene szólni. Kedélyük is így hullámzik és ennek a fény- és árnyékjátéknak egyik színes és csillogó megnyilatkozása a *repartee*, az ügyes, gyors visszavágás, amiben az ír olyan erős.

Egy fiatal képviselőjelölt a programbeszédét mondotta, de hallgatói közül sokan voltak az el-lentáborból s ezek egy farmer kertjéből hagymát, répát kezdtek feléje hajigálni. Végre a legerősebb lövedék jött meg: egy tők. A fiatal politikus graciózusan elkapta s kezében tartva, úgy mint Hamlet a Yorick koponyáját, így kommentálta az esetet: „Íme, egyik politikai ellenfelünk már elvesztette a fejét!”

A gorombaság különben egyáltalán nem jellemző fegyverük, sőt a nép legszebb vonásainak egyike, hogy cseléd, mezei munkás, lóvasúti kocsis, mind valami olyan szívediktálta udvariassággal, a jó lélekből eredő jó modorral szolgálja az idegent,

hogy mikor másokat megbecsülnek így, érezzük, hogy magukat is megbecsülik vele. Azt, ha a lelki finomság így áthatja a nép minden rétegét, csak úgy magyarázhatjuk, hogy az ilyen népnél a nemzetek igazi nemességi oklevele, a műveltség valóban régi. És tudjuk jól, hogy Európa nagy része vad, barbár volt még akkor, mikor az írek fényes, nagy bárdiskolái oly tudatosan ápolták már a műveltséget.

Éppen ezért, mondom, más oldalról jött, agresszív durvaság kell arra, hogy az ír is kíméletlen keménységgel vágjon vissza. Az igaz, hogy akkor azután!... Szakasztott akár az Arany János Magyar Misi-je. Például egyik politikusuk, Parsons, egyszer a híres, tudós, de kemény kriminalistával, Lord Norburyvel kocsizott, mikor a bitófák még a falvak végén álltak. A fanyar és kíméletlen modorú nagy főbíró, valami rossz impulzus hatása alatt arra a rossz tréfára vetemedett, hogy azt kérdezze: „Ha az akasztófa mindig megkapná a neki járó, mi lenne most teveled?” — „Egyedül kocsiznám itt, Norbury”, — felelte Parsons.

A gyors repartee, a plasztikus, rövid, megkapó odavetése egy-egy igazságnak, mindig ismert vonása volt a jobb ír szónoknak; szónoki hatásuk egy másik magyarázata a melegércű, zengő, teljes, gyönyörű orgánus, amely szinte nemzeti vonás. Persze, a szónoki hév néha igen vakmerő metaforákra ragadja a szónokot és akkor áll elő az úgynevezett *Irish bull*, vagyis az olyan elszólás, amiről mindenki tudja, hogy mit akar jelenteni, de

amely azért mégis képtelenség. Például így mondta egyik szónokuk, nemes hévvel és tiszta, igaz jóindulattal, de persze a westminsteri parlamentpalota szürke, méltóságos falait is megrengető kacaj közepette, hogy: Az egyház oly szent hatalom, amely egyik lábával a hit köszikláján áll, a másikkal az ég felé mutat!

Maguk az írek mesélik, hogy *Irish member* volt az is, aki hazafiúi felháborodásában így aposztrofálta az egyik angol képviselőt: „Ebben a kérdésben X. Y. tisztelt képviselő úrnak színt kell vallania. Az nem lehet, hogy egyik fejével helyeslést intsen, a másikat pedig tagadólag rázza!”

A szavakban, honfiúi kiszólásokban náluk is sok más, jobbra való energia merült ki; nem hiányzott egy bizonyos korban az a hazafi-típus sem, aki azt hitte, hogy ha nagyokat sóhajtott és nagyokat ivott a hazáért, akkor már cselekedett is valamit. Az „imádott haza földje“ örökké az ajkukon volt, de a városokban „imádott hazájuk földjét“ nem söpörték, a falun pedig nem művelték, mert sokan, de milyen sokan kivándoroltak!

Bizony, nem gúnyolódás a célja, ha ezt elmondom a tegnapi Írországról, hanem megbecsülése a mainak, amely tudja ezt a hibát hibának látni, elítélni és igyekszik jóvátenni.

És mindenben, mindenben, amit régi erényekről, leküzdött hibákról hallanak, a Magyarországról elható szó szinte szentírás nekik. A sokat szenvedett, porba sujtott, de Anteus megújult erejével felkelő Magyarország nekik a mesék főnixé, amel-

ben hinni kell, mert magunk leszünk vele szegényebbek, ha benne nem hiszünk.

S mivel az ő nemzetük is, az enyém is tudja jól, milyen sérelmes és mélyen fájó az, ha komoly igaz értékünket, munkánkat nem értik meg, azért a modern Magyarország intézményeiről beszéltem igen sok helyen; iskolázásunk kiválóságáról, iparművészetünk tudatos és erősen nemzeti művelésről, földművelésünkről, a magyar erdészetről, halászatról, gyümölcstermelésről, a magyar selyem, magyar ló, aranybor és aranybúza nagy diadaláról. Szóval nem a csárdást járó, sarkantyús, torzkép magyarról, hanem arról, aki komoly, becsületes munka erős szerszámaival és finom műszerével fog utat törni magának ahhoz a nagysághoz, amelynek elérésére megvan benne a mesék három mindent győző varázsszere: a hit, jog és erő.

És mikor végre, hetek mulva, búcsúzni kellett, búcsúzni úgy, mintha a búcsú hosszú évek barátságára következett volna el, az utolsó estén, mikor egy óriás tömeg ott hullámozott előttem a zsfolt teremben, mondhattam volna-e igaz szívből jövő istenhozzádot azoknak, akik minket úgy szeretnek, anélkül, hogy elmondjam nekik, amit hiszek erős hittel, hogy bármennyire megbecsüljük is a multak emlékét, legjobb, legacélosabb erőnket ne a visszatekintésben merítsük ki, mert amely nemzet túlságos sokat tekint a multba, csakis a multba, azon beteljesül Loth visszatekintő asszonyának átka: a kővé meredés. Az élet diadalmas lüktetése az előre tekintőé, a cselekvőé.

A scout-mozgalom Angliában

A nevelésügy világában nagy nyugtalanság uralkodik. Ellentétes célok, ellentétes eszközök csapnak össze, mint a két oldalról megtorlódó hullámok. Többféle irány hívei azt kezdik észrevenni, hogy itt-ott túlzásba mentek s most visszaforduló út után néznek. Hogy a sok közül csak egyet-kettőt említsek: némely iskolában például, itt Angliában, a fizikai nevelésnek, sportügyességnek mindenesetre kitűnő elve olyan mindent háttérbe szorítóvá vált, hogy igen komoly körökben panasz kezd felhangzani, hogy jó, jó, hiszen az is szép, ha az iskolából az életbe egy sereg vaseszségű, acélból és gummiból levő fiatal atléta kerül ki, csak hogy az életben a még oly fényesen kitorházott atlétának is meg kellvén a kenyérét keresnie valahogy, az mégsem való, hogy a testi kiképzése úgy elrabolja a kenyérkeresetre való elkészüléstől, tanulástól, ahogy fájdalom, ez az eset száz meg száz angol ifjúnál bebizonyosodott! Másik két ellentétes eszme ismét, amely harcol, az, hogy fenntartsák-e a latin-görög klasszikus nevelésnek azt a

fétiséit, amelyet a néhány évtizeddel ezelőtt való angol iskolák oly túlzó kultusszal helyeztek oltárra, hogy az átlagos angol fiúk ezrei azért nem jutottak azután egy életen át egyetlen egy szó megtanulásához valami élő nyelvből, mert a latin-görög le is foglalta az idejüket és — meg is unatta velük a nyelvtanulást — addig a fokig víve, ahogyan sok angol iskola vitte, hogy a fiúknak *kell*t tudniok latinul verselni is klasszikus métrumokban. Szemben állnak azután azok az eszmék is, hogy nyújtson-e az iskola vallási oktatást vagy sem, — legyen-e *minden* leánynak a középiskolai nevelése szükségképpen előkészítés valami pályára és így tovább.

Hogy ezek az eszmék s kívülök sok más egész Angliát foglalkoztatják, azt elég alkalmam van látni az angol Nemzeti Nevelési Egyesületnek az egész országot beágazó ülésein, mikor együtt vitatjuk a jövőt építő nevelés problémáit s viszont, hogy van ilyen forrongó nyugtalanság ma minden országban, azt meg viszont a Hágában tartott nagy nemzetközi nevelésügyi kongresszuson láttam, ahol harminc ország képviselői gyűltünk össze és dolgoztunk arra a célra, hogyan segíthetnénk egymást mindnyájan azzal, amiben előbbre vagyunk, mint mások.

Az angol fiúnevelés abban a tekintetben mögötte maradt már jó ideje a franciának is, a németnek is, hogy a könyvből való elkészülés, a teoretikus tanulás az angol fiú életében jóval kisebb szerepet játszik. De viszont nem lehet tagadni, hogy az

angol fiú jellemnevelése átlag nagyon, de nagyon szép vonásokat, szép eredményeket tüntet fel. Az igazmondás, az egymás iránt való *fair play* minden eljárásban, a testi és lelki tisztaság, a szótartás, a becsületérzés, a saját magának, de viszont másoknak a tiszteletben tartása mind nagy vívmányai az angol jellemnevelésnek. Nem csoda, ha ezeket a legszebb hagyományokat fenn akarják tartani, sőt fokozott éberséggel óhajtják őrizni azok, akik belátják, hogy az angol világbirodalom igazi erőssége nem az acélpáncélos Dreadnought-hajókban van, hanem abban, hogy az új és új, felnövő generációk ne maradjanak jellemben mögötte az angol polgárok javának.

Ez a jó állampolgárrá nevelés a vezéreszméje *Baden-Powell* tábornoknak, aki a *boy scouts* intézményét megteremtette s vele olyan eszmét, olyan célt állított a nevelési ág, de mi több: az országok, az államok elé, hogy ma nemcsak Angliában páratlanul népszerű már a scout (*szkaut*) mozgalom, hanem a többi államok is egyre-másra sietnek ezt behozni. A francia *éclaireur* intézmény az angol scout-mozgalom utánzása; — az összes amerikai államok, Dél-Afrika, Canada, Hollandia, Új-Zéland, Ausztrália mind belátták, milyen derék dolgot cselekszik egy ország a maga fiaiért s milyen hasznos dolgot saját magáért, ha a fiait életrevalóvá, a jég hátán is megélni tudóvá, azonkívül szolgálatra; áldozatra késszé, a gyöngébbek iránt lovagiassá, mindenki iránt tisztelettudóvá teszi s egyszersmind fegyelmezetté, bátorrá, akár kato-

nák volnának s mégis olyanná, hogy a militarizmus szelleme helyett a világtestvériség szelleme legyen bennük.

Mert Baden-Powell tábornok ezekben az eszmékben kívánja nevelni a boy scoutokat. A szó, scout maga olyasmit jelent, amit a hadsereg nyelve az örs, a cserkész, a felderítő szolgálatot végző katona nevével jelez.

Egyik nagy angol politikus komoly szóval mondta egyszer, hogy a római birodalom a leghatalmasabb birodalmak egyike volt a világon s hogy mégis buknia kellett, annak oka az volt, hogy a népben az állampolgári erények gyengültek meg. Fényűzés, pénzvágy, kapaszkodás, az emelkedésnek érdem nélkül, de vesztegetések, jogtalan pártfogolások révén való elérése; közérdekek kockáztatása magánérdekekért; — az egyszerű élettől való eltávolodás, elpuhulás.

Mindezek közül nem egy veszedelmet a mának civilizációja már Nagy-Britannia szemhatárára is felidézett, mint ahogy megjelenhetnek ugyanezek a veszedelmek bármely más ország horizontján is.

Baden Powell tábornok maga mondja: Nagy-Britanniában ma két millió fiú van, ezek között mintegy félmillió az iskolán kívül is folytonos jó befolyás alatt áll, de a többi? Nem érdemes-e azért az 1,730.000 fiúért munkába fogni?

Hogyan fogtak munkába Angliában? Az első lépés az volt, hogy férfiakat, fiatalembereket kerestek arra, hogy ezek egy-egy maroknyi fiúnak a *peace-scout*tá (békés cserkészsé) való kiképzését

elvállalják. Ilyen ifjak és férfiak Angliában ezrével kerültek ki (persze önkéntes, fizetés nélkül való vállalkozás folytán) a templomokkal összefüggő vasárnapi iskolák vezetői közül, mind jómódú, jó családbeli úriemberek; azután a Cadet Corpsok vezetői, a tanítók, papok, az egész országot beágazó hatalmas és kitünő munkát végző *Y. M. C. A.* vezetői (Young Men's Christian Association = Fiatal emberek keresztény szövetsége), továbbá nyugalmazott tisztek, földesurak, nagybirtokú mágnások. Szóval a lelkesedés általános volta abból látszott, hogy ez megragadott minden osztályt.

Baden-Powell tábornok több könyvet írt már a dolgról s az ilyen *scout-master*oknak, vagyis a fiúk kiképzőinek ezek szolgálnak legjobb vezérkönyvül.

Minden ilyen *master*ra csak hat vagy nyolc fiú kiképzését bízzák s ez csakis pl. hetenkint egy-egy délutánt (Angliában a szombat d. u.) áldoz arra, hogy kiképezze őket a következő dolgokban:

1. Scout szervezet. Törvények. Fegyelem. Titkos jelek. Csapatjelvények.

2. Táborozás a szabadban. Éltrevalóság. Sátorverés, kunyhócsinálás, gyékénykészítés. Tűzrakás. Főzés. Csónakkezelés. Távolságok, magaslatok, tömegszámok meghatározni tudása. Úszás. Kerékpározás. Az utak megjelése.

3. Megfigyelés. Közeli és távoli részletek észre-
 vevése és a róluk való megemlékezés. Terepisme-
 ret alapelemei. A látás gyakorlása.

4. Természetismeret. Az állatok, növények, csil-

lagok megismerése. Emberek megfigyelése; arc-kifejezés olvasása, egészségi állapot felismerése, hogy így a rokonérzés és jóindulat erősödjék.

5. Lovagiasság. A lovagok becsületi törvényei. Önzetlenség. Bátorság. Kötelességérzet. Könyörülteesség. Takarékoság. Hűség a felebbvalókhöz. Mindennapi, praktikus, tettek révén való udvariaság a nők iránt. Egyszer s mindenkorra való kötelezettség arra, hogy kiki mindennap tegyen valami szívességet valaki iránt. Erre való módok keresése. Vidámság. Jó kedély. Önképzés. Maguk elé tűzése annak, hogy életükben sikeres pályát *kell* megfutniok.

6. Életmentés. Fürgeség arra, hogy tűzvész, vízbeulás, gázkiömlés, sebesülés, csődület, stb. esetén segítséget nyújthassanak. Első segedelem. Rögtönzött segítő eszközök.

7. Egészség. Tisztaság. Józanság. Testedzés. Táplálkozás.

8. Hazaszeretet. Az ország földrajza, története, nagy emberei. Zászlók. Érmek. Állampolgári kötelességek. A rendőrség iránt kötelező segítségnyújtás.

Függelék. Versenyek, a fentebbiekben való ügyesség fejlesztésére. Játékok.

Nagyon természetes, mennél változatosabb körökből kerülnek ki a vezetők, annál többféle osztályt vonhatnak bele a mozgalomba a fiúk közül. És nem szorul magyarázatra, hogy a legszegényebb osztályból való, tehát a legtöbb veszedelemnek kitett fiúk ilyen módon való „kézbevévése“

is fontos, de nem kevésbé fontos az sem, hogy a kényelemben élő osztályok fiai is rendszeresen szokjanak a fegyelem, a kötelesség, a mások iránt tartozó szolgálat eszméjéhez.

Nagy eredménye a mozgalomnak az is, hogy az így hat-nyolcanként kioktatott, mindenféle osztálybeli fiúk azután csapatokban tömörülnek, szabad napokon együtttrándulnak ki, sátortáborokban együtt főznek, stb. és a különböző társadalmi osztályok barátságos módon közeledni kezdenek egymáshoz.

Öt-öt fiú alkot egy *patrolt* és a vezető a *patrol-leader*. Ez a beosztás volt a siker titka, mert minden vezető felelős volt a maga öt alárendeltjéért. És mi lehetne nagyobb jellemképző erő, mint az, hogy a fiúkat a *saját becsületüknek teszik főleg felelőssé. They are put on their honour*, mint a tábornok mondja. És hogy tisztán ennek a révén hány rossz otthonból való, majdnem elkerülhetetlenül az elzüllésre kárhoztatott fiúban ébredt fel a *maga becsülete létezésének* nagy eszméje, az sokkal nagyobb vívmánya a scout-mozgalomnak, mint ahogy azt hirtelenében meg lehet mérni.

És micsoda láncolata származik a jó eredményeknek egy-egy ilyen szabadban való táborozásból! Mikor a fiúk közül néhánynak a piacra vagy a boltba kell menni húsért, teáért, zöldségért, lisztért; másik néhány meg főz, ismét mások elmosogatnak. Hogy megtanulja az ilyen táborozás pár napja alatt a szegény osztály fia a maga nehéz gondok közt élő édesanyja munkáját becsülni, a gazdag osztály fia pedig a cselédekét.

Oriási jó hatása van az ilyen táborozásnak oly szempontból is, hogy az élet apró nehézségei, kellemetlenségei semmivé törpülnek a fiúk előtt, míg a legcsekélyebb siker (a tűz, amely szófogadóan meggyullad, a víz, amely felforr, a krumpoli, amely megfől) mind számottevő örömmé emelkednek.

A fegyelem a nagy szabadság és jókedv mellett is oly nagy a scout-táborokban, hogy noha elvben, papiroson megvan az, hogy *court of honour*, becsület-törvényszék is legyen, amelynek azokról kellene ítélnie, akik a fegyelmet sértik meg, de az igazság az, hogy *erre soha még nem volt szükség.*

Aki azonban ismeri az emberi nemnek azt a génuszát, amelyet fiúnak nevez az ember természetrajza, az bizonyára eleve tudja, hogy a scout-eszmének híveket toborzani a fiúk közt úgy soha sem lehetne, ha holmi *épületes* és a *javukra szolgáló* kenetteljes beszéddel akarnák megfogni őket. Jaj, dehogy!

Olyan csalétket használjunk, amilyent az a hal szeret, amely után horgászunk.

Mulattassa, érdekelje, kapja meg a fiút annak a szava, aki a csapatjába akarja sorozni. És — nem hiába, hogy az egész scout-hadseregnek a jelszava *Légy készen* (Be prepared!), de bizony készen kell ám lennie a vezetőnek is arra, hogy ő annak a rábízott néhány fiúnak ne teorizáló tanítója legyen, hanem példányképe is. Csekély példa a következő, de jói jellemez. Magam láttam egy villamos kocsiban. Egy tizenkét év körüli kis scout-fiú, porosan.

fáradtan a napi kirándulás után, felszállt a villamosra csapatjuk vezérével, egy előkelő fiatalemberrel, aki maga még sokkal fáradtabb volt persze, mert egy egész csapatra ügyelt egész nap. Egyszerű ruhájú öreg anyóka szállt fel utánuk és a kis fiú elmulasztotta a köteles szolgálatot, a mindennapi „szívesség” tanúsítását. Nem állt fel. Az előkelő, úri fiatal gentleman, a kis fiúnak pedig fölebbvalója, azonnal felállt s átadta helyét a szegény öreg asszonynak. Hol van az a kenetes prédikáció, ami ezzel felért volna? A kis fiú lángpirosra gyuladt arccal ugrott fel vezére előtt: „Foglalja el az én helyemet, sir” — hebegte. „Köszönöm — felelte emez harag nélkül, nyugodtan, de komolyan, — *nekem* nincs rá szükségem!”

Jól ki volt eszelve az is, hogy éppen abban a korban, mikor a fiúk a scoutokhoz csatlakoznak, a képzelő erő az, amely a lélektan tanúsága szerint az egyik legerősebben működő elem a lélekben. Minden, ami ezt foglalkoztatja, segít. A fiúk képzelete előtt egy világot nyit meg az, hogy egyenruhájuk van, jelvényeik, jelbeszédük, állathangokat utánzó jeladásaik, mint az indiánoknak, zászló abc-jük stb. Egyenruhájukról a legnagyobb dicsérettel kell elmondanunk, hogy az *nem* utánzása semmiféle katonaruhának, tehát nem ébreszt a fiúkban olyan képzelgést, mintha már pl. rangot szereztek volna; — azonkívül nem drága, nem parádés, nem kényes, hanem munkára való.

Meg is szerette London népe az őzbarna ing-zubbonyos, rövid térdnadrágos, puhakalapos kis

sereget úgy, hogy amerre csak elhaladnak, szinte apai-anyai meg testvéri szemmel néz mindenki utánuk.

A természetismeret, táborozás persze az év hat enyhébb hónapjára szorítkozik, de ne higyjük, hogy a scout-csapatok ősszel és télen át szétszóródnak. Akkor folyik a tanulás, a készülés és az ilyen téli kurzusokra nagy jót tettek a környékbeli fiúkkal azok, akik a scout-délutánokra vagy estékre átengedtek valami szobát. A legjobb majdnem az a terv volt, amikor csupán a négy fallal körülkerített helyiséget adta át valaki; a fiúk azután azt maguk díszítették föl, bútorozták be. Jóakarók egyenként adtak pl. egy-egy jó, odavaló folyóiratot, néhány fiúknak való könyvet; a másik néhány olcsó kávéscészét vagy egy teáskannát, mert a fiúk maguk főzték meg a szombat délutáni uzsonnát. Persze, valami pár filléres heti tagsági díj jár vele és amellet van a tízfilléres takarékpénztár, melybe hetenként egy-egy pennyt fizetnek előre, a nyári kirándulások költségeire.

Aki pedig egy-egy ilyen fiú-csapat élén áll, mint felnőtt ember, ne feledje el azt, hogy valamire való gyerekeknek semmi sem borzasztóbb, mint tétlenül nézni, míg mások játszanak. A dolog zömét tehát ne ő, a főlebbvaló végezze el; *az ő munkája a munka kiosztása és a munka elvégzésének megkövetelése legyen.*

Ruházzon a fiatal patrólvezetőkre teljes felelősséget és helyezzen beléjük teljes bizalmat.

Ez a jellemképzés egyik legnagyobb titka.

Maga pedig ne tévessze szem elől, hogy az egész scout-mozgalom célja az, hogy férfias, talpraesett, életrevaló állampolgárokat neveljen.

Baden-Powell tábornok nagyon szépen jegyezte meg nálunk, a Nemzeti Nevelési Egyesületben tartott előadásán, hogy az ilyen örsök mozgalma nem harcias mozgalom, embertársaik kárára, hanem emberbaráti, testvéri mozgalom, embertársaik javára, mert hiszen mi mások voltunk, mint *felderítők*, *scoutok*, azok, akik a sarkokig és az egyenlítőig mentek el, a hittérítők a vadak között, a telepesek a pusztaságokban és mindazok, akik a maguk elkében levő bátorság, önzetlenség, áldozatkészség folytán a földet valamivel szebb, boldogabb hellyé tették, mint amilyen az ő előttük volt.

Jogáspincérek

Magyarországon nem régen fölmerült az a kérdés, nem lehetne-e meghonosítani a jogáspincérek intézményét? Módot adni az intellektuális pályákon levő, de nem vagyonos fiatal embereknek arra, hogy míg az egyetemen szünet van, addig ezek a vendéglőkben leljenek tisztességgel megfizetett munkára. És erre egy magyar úri asszony, vendéglő tulajdonosa szintén, rögtön meg is ajánlott több ilyen helyet az egyetemi ifjaknak, fájdalom azonban, nem csupán a megérdemelt köszönetet aratva, hanem felkavarva azt a kérdést, hogy az ilyesmi összeegyeztethető-e az illetők úri voltával és a fakultások méltóságával? Innen, angol földről szeretném néhány szóban elmondani azt, hogy pl. itt szemünk előtt az a két faj, amely az utolsó évszázad legóriásibb *haladási* és *pénzbeli* sikereit érte el, ugyanis a skót és az amerikai — egyetemi ifjak százainak példájával bizonyítja azt, hogy az ilyen pincérszolgálat le nem alázott, pályájában nem akadályozott senkit, hanem azt igenis megtette, hogy kézművesek, farmerek vagy az ezeknél is ta-

lán nehezebben küzdő kishivatalnokok fiait elsegítette az egyetemi tanári katedrára, a bírói emelvényre, a parlamenti széksorba. Ez nem allegoria, hanem személyes példákkal bizonyítható valóság.

És lehetetlen, hogy az ember mindenekelőtt azt ne érezze igaz nagyrabecsüléssel, hogy annak a magyar asszonynak, aki a jogászoknak azt az ajánlatot tette, bizony helyén volt az esze is, a szíve is, mint ahogy ezer esztendő kisebb-nagyobb nehézségei között mindig is helyén volt az ész is, szív is a magyar asszonynál, ha arról volt szó, hogy a körülöttük élők valami baján segíteni kell. A segítség érdeme főleg mindig attól függ, hogy *akkor, ott és azzal* segítsünk, amikor, ahol és amely hiány révén valaki arra rászorul.

Hogy a magyar társadalom egyik gyökérpusztító, megőrlő kórsága a szegénység, annak bevallásában csak a szándékos nem látás gátolja meg az embert, vagy az őszinteség és erkölcsi bátorság hiánya. És mivel nagyon igaza volt annak, aki arra a szóra, hogy: „A szegénység nem bűn“ azt felelte, hogy: „Nem, de olyan hiba, amelyből lehetőleg mindennap gyógyulnunk kell egy kicsit“, elmondhatjuk, hogy az a derék magyar asszony a helyes eszközzel fogott a segítséghez.

Igaz, nincs szentebb, mint a ránk szállott régi hagyományok — de noha minden kegyelettel vesszük is azokat körül, a rohanó modern élet egyre alakuló viszonyai közt eszméinket is meg *kell* újítanunk, mert ha nem, akkor álljunk félre a küzdelem porondjáról. Szent mindnyájunk előtt az ős-

apánk régi, rozsdamarta fringiája is, de modern technikai műveletbe nem visszük eszköz gyanánt, hanem kézbe fogjuk a legmodernebb, legpraktikusabb eszközt és az, hogy apáink még sohasem tettek ahhoz hasonlót, bizonyára meg nem gátol benne.

Itt, Nagybritanniában, valamint Amerikában a jogászpincér nemcsak hogy nem újság, hanem egyenesen a *nagysikerű* intézmények egyike. Valljuk be őszintén, amit az angolok a maguk igazságos és bátor lelkével szintén bevallanak, hogy az egyesült királyságnak az a népessége, ahol a legtöbb az *önerejéből* vagyont szerzett és nagy állásba, nagy vállalatok élére eljutott ember: a *skót*. És érdekes, hogy a nyáron át praktikus foglalkozást űző egyetemi hallgató százával éppen a skótok között van.

Akik a nyarat többször a skót hegyek közt töltjük és a Clyde kitünően szervezett hajószolgálatait használjuk egész napi kirándulásokra, jól tudjuk mindnyájan, hogy az ilyen egész napig, vagy éppen napokig tartó hajózásnak nem jelentéktelen jó vonása az, hogy a szolgálattelvő pincérek mind oly *kivételesen* ügyes, szolgálatra kész, udvarias és mindenképpen az utas kényelmét elősegítő fiatal emberek. Az ernyős sátorszékeket szél ellen, nap ellen nem lehet már több készséggel hozni-vinni az utazó számára, mint azok viszik, a reggelinél az „egg and bacon“-t rejtő fődött tálban az oldalasnak piros alapjára helyezett kis aranykorona, a kerek, sült tojás soha nem kerül elénk elhülve, ha

éppen a felső fedélzetre kérjük is a reggelinket, mert az úrias fiatal pincérek *úrias* volta abban nyilatkozik meg, hogy a kötelességüket olyan jól teljesítsék, ahogy csak bírják. És kik ezek a pincérek? Az Edinburghban, Glasgowban, St.-Andrewsban, Aberdeenben fennálló óriási skót egyetemek hallgatói.

Levelet akarsz küldeni a partra valahova? A pincér a leghasználhatóbb, legmegbízhatóbb tanács-csal szolgál, hogy a hajójárat és posta milyen csatlakozása juttatja el a leveledet legjobban. És bizony kezdjük belátni, hogy ne *úri* és *nem úri* foglalkozásokról beszéljünk, hanem a felvállalt kötelességek *úri* vagy *nem úri* módon való teljesítéséről. Kötelességet odaadással teljesíteni csak előkelő lélek tud.

Aki a jég hátán is megélő, a kerek kavicsot is arany tallerrá változtató skótot ismeri, az érteni fogja, hogy ott bizony nem újság az ilyen eset: az apa, mondjuk, *pásztor* valahol a Highland zöld hegyei közt. Írni, olvasni talán még nem is az iskolában tanult meg, de megtanult úgy, hogy ha szabad órája üt, tüstént ott a kezében a könyv; — a fiára pedig már megvan neki a maga szilárd, ércbeöntött terve, hogy *the laddie* (a fiú, a siheder) már többre vigye, mint az apja. Fölneveli, míg az egyetemre bejut és ott azután (minden túlzás nélkül), mikor hajlékot találtak a fiúnak valahol, akkor az apja felküld neki eleségül — egy zsák zablisztet és a fiú él, kilenctizedrészben azon. A „porridge“, a darabosra őrölt zab megfőzve hideg

tejjel a skótnak a *standard food*: a táplálkozás alapja. Mikor a zsák már ürül, az egyetemi hallgató ír haza — egy másik zsák zablisztért. Hogy pedig a skót ifjaknak ez az életmódja nemcsak olcsó, hanem az izomerőt, az agy munkálkodó képességét hatalmasan felépítő eszköz is, arról tegyenek tanúságot az orvosok, akik elemzés révén már kimutatták, hogyan vetekszik a zab tápláló érték dolgában a peccsenyével.

Egy egész népfaj szinte példátlan ellenálló ereje, kitartása, izom- és agymunkára való képessége nem éppen súly nélkül való bizonyága ez egyszerű táplálék értékének. A zab és általában a spártai egyszerűségű skót élet lekicsinyléséért még a szinte egyetemes tudású, nagy Johnsonnak is zsebre kellett tennie azt a visszavágást, mikor arra a lesajnáló följegyzésére, hogy: „A zab kedvelt táplálék Angliában a lónak, Skóciában az embernek“, a skót csak annyit felelt: „Azért nincs különb lóban az angolnál, emberben a skótnál“.

Aki ismeri Barrie könyvét: *Amihez minden aszszony ért*, (nem a belőle írt szindarabot értem; az csaknem semmi a regénybeli nemzeti jellemrajz csoda finomságaihoz), de nem ismeri a skótot, az azt hiszi, hogy a hős, aki előbb vasúti *porter* és csak csípi-lopja az időt az egyetemi tanulmányokhoz, de utóbb gyárdirektor és képviselő lesz, talán a szerző képzelő erejét dicséri. Pedig az az alak valami egészen más vonását dicséri a Barrie írói egyéniségének: az *igazság meglátni tudását*. Mert az a típus él.

Véletlenül úgy esett, hogy éppen a mi új budapesti angol főkonzulunk, Mr. Grant Duff testvére mondta nekem a minap, milyen jól ismerik ők, skótok azt az osztályt, aki az egyetemi évek alatt volt pincér, múzeumi, képtári őr, jegyszedő, vasúti hordár, ruhatáros este a színházaknál, felolvasó termekben; klubszolga vagy segített a nagy szállók konyháiban; de negyven-negyvenöt éves korában mind gondtalanul élt és mind a maga kényelmes házában lakott.

Nem huny senki szemet készakarva az előtt, hogy az előítéletekkel való megharcoláshoz nagy erő, nagy bátorság, nagy férfiasság kell — eleinte. De hát van-e olyan magyar, akiben *ezt* legalább is, a legnagyobb ellensége is kétségbe merné vonni? És végre az előítéletekben leskelődő nehézség is csak olyan, mint a csalán: nyúlj hozzá féltéken: megsebez; — markold meg erősen: ártalmatlanná válik.

A régi idők vitézségéhez pedig bizony nem méltatlan vitézség az, amelyet egy ember nem a harci dicsőségért, hanem *a tudás dicsőségéért* fejt ki. Aki azért áll ki nehézségeket, küzdelmet, előítéletet, hogy az a tanulásban segítse, az nem hogy eltérne a régi bátrak hagyományaitól, hanem inkább azok szellemében munkálkodik tovább, csak hogy nem idejét múlt, hanem a korhoz mért módon.

Még a „kard népének“, a mohamedánusnak szent könyve is azt mondja: a hős vére és a tudós tintája egyenlően szent és drága csepp az alkotó szemében.

Hogy a tudásért való tűrés, munkálkodás *soha* nem alázhatott senkit, hanem fölemelni mindig föl-emelte, annak ezer a példája, de ha csak egyet-kettőt hozunk is föl, az mind beszél magáért.

Faraday professzor, a nagy vegyész, olyan szegény fiú volt, hogy megélni, tanulni csak úgy volt képes, hogy nappal *Sir Humphry Davy* szolgája volt: a laboratóriumot söpörte, porolta, üvegeket mosott, este pedig tanult. Így lett *Faraday*-ból — *Faraday*.

Erre azt mondhatná a pincér-eszme valami el-lensége: „Igen, de ez legalább olyan fajta munka volt, amely rokonságban állott utóbbi foglalkozásával?”

De hát a csodálatos energiájú és épp oly csodálatos sikerű *Booker Washington*, a *szerecsen*, aki mindenféle házimunkát végzett, hogy pénzt szerezhessen a tanulásra és mivel táguló szemhatára egyre jobban azt mutatta neki, mily nagy hijjával vannak az ő fekete testvérei a tudásnak, ment tovább, lankadatlanul, acélerővel, a kardot forgató hősoknél százszor nagyobb bátorsággal; és egy fennálló egyetemen a tanulást is, a kuktai, inasi munkát is évekig végezte; vizsgáin mind diadalmas sikerrel ment át és ez a nagy ember él ma is és él az ő nagy bátorságának emlékjele: az amerikai *szerecsen-köllégium*.

Hát *Livingston Dávid*? Tíz éves korában az egyik szövőgyárban ott látjuk a kis fiút a szövőszék mellett. Sem pénz, sem idő, sem szülői előrelátás nem segíti abban, hogy tanulhasson, de félre-

rakott pár garasából a gyermek először is *latin nyelvtant* vesz; azt kinyitva, ott tartja a szövőszéken. Tanul és dolgozik. A gyári munkában nincs rá panasz soha és húsz éves korában fölveszik az egyetemre. De hogy tandiját megszerezze, egész nyáron át tovább is ott dolgozik a szövőszék mellett; az iskolaév alatt pedig elnyeri az egyetem összes kitüntetésait. Ez volt ő, aki a legsötétebb Afrikát föltárta a világ előtt s aki ma a királyokkal együtt pihen a Westminster boltívei alatt.

És végre, reméljük, nincs olyan, akivel a napi események forgása elfeledtetné azokat a nagy történeteket, melyek az iskolában mindnyájunk gyermekszívét megdobogtatták és adja Isten, ne is legyen iskoláinkban tanuló soha olyan, aki mélyen meg nem indul oly emlékeken, mint *Hillel rabbié*, aki oly szegény fiú volt, hogy szolgamunkát végzett a tandijért, majd foglalkozását elvesztve, a nagy jogtudós előadását csak a háztetőn, a tetőablak mellett fekvé hallgathatta. S mikor egyszer a hideg oly nagy volt, hogy az ifjú merev álomba esve, arccal a tetőablakra fordult, a bennülők akkor vették csak észre s úgy hozták le, hogy életre keltsék és hogy az naptól kezdve a nagy jogtudós soha ne engedje el többé maga mellől, a teremből.

Elhomályosodhatnék-e valaha Zeno nagy tanítványának, *Kleanthesnek* emléke, aki oly kopottan és rosszul tápláltan jelent meg nap-nap mellett Zeno csarnokában (bár a három drakmát minden nap lefizette), hogy a fényes aténi gazdag ifjak gyanakodni kezdtek, hátha tolvajjal ülnek egy sor-

ban. És ekkor a haloványarcú, de tudásvágytól égő szemű Kleanthes két tanut hitt elő: az egyik kertész volt, akinek reggszürkülettől a leckeóráig vizet húzott, gyomlált, kapált; a másik meg egy özvegy asszony, akinél Kleanthes a leckeóra után öreg estig a kézi malmot forgatta. Így került ki a három drakma. És Zeno nem lett volna Zeno, ha az ifjúnak egyszer s mindenkorra szabad bejárást nem enged ezután az előadásokra.

Azt a derekas ajánlatot, nekem úgy tetszik, bizvást elfogadhatná az olyan ember, aki érzi, hogy hivatva van valamire a jövőben; mert a munka csak egyetlen egy esetben alázhat meg: akkor, ha nem végezzük becsülettel.

Ahol a szülők tanulnak

(A Parents' National Educational Union)

Atlátszóan világos természettani törvény, hogy ha két erő egy és ugyanazon dolgot két ellentett irányban húzná, mintha pl. a vonat mindkét végére odacsatolnánk egy-egy lokomotívt, a legderekasabb erő kifejtésnek is minden inkább lenne az eredménye, mint *haladás*.

És sajátságos, hogy ennek a természeti törvénynek a szellemi téren való beigazolódását milyen kevésbé vette figyelembe sok ideig a nevelésnek az a két óriási fontosságú tényezője: az otthon meg az iskola.

Nem mondom én, hogy nyíltan hadat izentek ennek a törvénynek; oh nem, *elben* el volt fogadva a régi szép jelszó, hogy az otthon és az iskola egyetértően munkálkodjanak, de azért a részletekben nem mindig maradtak hívek az elvhez, különösen a szülők.

Csaknem minden tapasztalt tanító ismeri a jóakarátú, szerető szívű, ambíciózus, de azért a mindennapi érintkezésben mégis meglehetősen kellemetlen típusát a szülőknek (s ezekkel a főbb

rendesen az, hogy az érintkezés csakugyan jóformán *mindennapi*, mert lépten-nyomon akad mondani valójuk), aki szeptember elején rábizza a gyermekét az iskolára, de szeptember tizenötödikén már tanácsolni valója van. Tanácsol a tananyag mennyiségére, az órák beosztására nézve; kíváncsiak vannak a gyermeke hovaültetését, mi módon való kezelését illetőleg; mindig tud újabb meg újabb olyan jellemvonásról a gyermekénél, amit a tanító bizonyosan nem vett észre és vagy nem méltányolt, vagy nem ellensúlyozott. (Az első kifogás azonban jelentékenyen gyakoribb a másodiknál.)

Emberi vonás, tehát minden szülőnél előfordulhat s éppen mivel emberi vonás, kell, hogy a tanító sok megbocsátással és türelemmel nézze. Jól De viszont a szülő se feledje el, hogy az is emberi vonás ám, ha ezekre a beavatkozásokra a tanítónak is eszébe jut: „De uram, vagy asszonyom, hát mégis kettőnk közül melyik áldozta a rendszeres és kemény tanulás hosszú éveit a nevelés problémáinak; ön-e vagy én? És melyikünknek az élete nyújt a helyes mód megtalálására több gyakorlatot, az öné-e, vagy az enyém?”

Mivel, mint mondtam, minden ilyen dicséretes és tiszteletreméltó forrásból eredő szülői okvetetlenkedés nagyon általános emberi vonás, ismerték ezt a típust minden országban; ismerték Angliában is, de az országok között Anglia volt az egyik legelső, amely a maga nyílt és cicomátlan, kertelesség nélkül való, John Bull-szerű eszességével odavágta az igazságot:

— Az átlagos szülő azért vél mindent tudni a nevelésre vonatkozólag, mert rendszeresen voltakép jóformán semmit sem tud róla. A természet gyönyörű ösztönével bizonyára kitalál sok jót, de tudatossá ritkán válnak előtte a lélektani, metódikai, pedagógiai igazságok.

Tanuljon tehát a szülő maga is, mielőtt az iskolát tanácsadásban részesítené, tanuljon akkor is, ha iskola nélkül, otthon akarja gyermekét fölnevelni vagy neveltetni; tanulja megismerni mindazt a százféle nehézséget, amellyel a tanítónak ugyancsak becsületes bátorság fegyverzetében kell harcot állnia: akkor majd megtanulja a szülő azt is, hogy az iskola munkáját sokszor magasabban értékelje, mint eddig tette, viszont a saját gyermeke tehetségét, fontosságát, értékben néha valami kevéssel alább szállítsa.

Szóval *Igazság* uralkodjék az ítéleteiben, *Igazság*, amely nélkül nincs haladás és nincs kiválóság.

Így alakult meg a *Parents' National Educational Union*, amely ma már akkora tényezője az angol nevelési életnek, hogy nevezni is csak a négy kezdőbetűvel kell és ha a *P. N. E. U.*-ról van szó, mindenki tudja, hogy ez azt a faktort jelenti, amely már ezreket és ezreket segített abban, hogy céljaikra a legszebb eszközökkel és a legjobb eredménnyel törjenek; — segítette a szülők befolyása alatt lévő gyermekeket, segítette az iskolákat azaz, hogy az otthoni befolyás, az a bizonyos *másik lokomotív* ne a vonat ellentett végén húzzon, hanem a társlokomotívval egy irányban; és végre

segítette százait az olyan nevelőnőknek, akiket az állást ajánlók ugyancsak gyorsan kapkodnak el, ha tudják, hogy azok a P. N. E. U. szellemében voltak kiképezve, *Amblesideben* a *House of Education* nevű képző tanfolyamon.

Alapítója — és ma is lelke — az egész mozgalomnak Miss Charlotte Mason. Ha az ember a ma is végzett napi munkáját ismerve, a koráról hall, akaratlanul is úgy kiált fel: „Hát olyan idős?” Ha azonban az írásaiból kivilágó kedélyt, újtársokra, új eszmék befogadására való képességet látja meg, így javítja ki az ember önmagát: „Hát olyan fiatal?”

És a fiatalsága az igazibb tény.

Miss Masonnak azt is meg kellett látnia, a maga hazájának dolgai iránt való nagy részrehajlatlansággal, hogy a szülőket nevelni, őket az iskola munkatársává tenni már azért is fontos, mert Angliában a magánintézet igen sok és hiába szépítjük, az intézettulajdonos, akinek jövedelme a tanulók, sokszor bennlakók számától függ, jobban ki van téve annak a kísértésnek, hogy a szülőknek túlságosan kedvébe járjon, mint az olyan tanító, igazgató, akit a város vagy állam fizet és tekintélyével támogat.

Igaz, hogy Miss Masont már kezdettől fogva egész csoportja támogatta a szülőknek abban a törekvésben, hogy legyen valami orgánus, amelynek révén a szülők elmondhassák tapasztalataikat, a továbbiakra tanácsot kérhessenek: megtanulhassák tisztán látni, mekkora erejű tényező a gyer-

meknél az öröklött jellem, hajlam, viszont mit tehet a környezet, nevelés itt.

Az otthon és az iskola azután szövetkezve azaz a nagy feladattal is szembenézett, hogy miféle eszmék állhatnak meg a régiek közül ma is és melyek avultak el.

Elképzelhetjük, hogy a konzervatív Angliában, a szomszédoktól alaposan elválasztott szigetországban, amelynek régi neveléséről Dickens — ha torzítva is — de mégis lüktető étellel teli képet s így néha bizony furcsa képet rajzolt: elképzelhetjük, mondom, hogy ott bizony sok volt az átrevideálni való.

Az egyesület egyik főelve az, hogy a *nevelés* valami sokkal nagyobb, tágabb, magasabb fogalom, mint a pusztán *tanítás* és képzelhetjük, hogy annál a nemzetnél, amely ha egyes tárgyak tanításában elmaradt is mások mögött, de amely a *jellemnevelésben* mindig első volt s ma is az; milyen népszerű volt egyszerre Miss Mason egyik jelszava: *Character is everything*. A jellem minden!

Egy másik jelszava volt: *Minden gyermek született egyéniség*. Továbbá, hogy sem feltétlen jónak, sem feltétlen rossznak nem születtek, hanem csak *lehetőségek* vannak bennük mindkettőre. A nevelőtől függ nagyrészt, melyik kapjon hatalomra.

Sok más mottója közül, melyeket a maguk összességében csak akkor ismerhetnének meg, ha részletesen foglalkoznánk az egész tervezettel, jellemző még az is, hogy pl. az ő terve szerint mindent az iskola órái alatt kell elvégezni; előkészü-

lés, otthoni munka már ne maradjon és így a szülők az iskola munkáját ne oly módon mozdítsák elő, hogy a gyermekkel leckét tanuljanak, feladataiknál segítsenek (talán nagyon is aktív módon, mint az néha megtörténik), hanem úgy, hogy a gyermeknek ideje maradjon pl. a szülőkkal való olvasásra, zenére, éneklésre, valami mesterség, kézügyesség, más eféle kedvtelés gyakorlására és nyári délutánokon a szabadban való játéokra, kirándulásra, a természettel való minél több érintkezésre.

Már most arra nézve lehetnek eltérő vélemények, hogy az otthoni lecke és feladat teljes elhagyása feltétlenül jó-e; nem marad-e el vele valami az önmagában bizás és a kötelességérzet fejlődéséből; — de viszont, hogy a mi túlságosan elvárosiasodó s a természettől nagyon messze eltérő korunkban ez a természethez visszavezető irány csakis jó lehet, az kétségtelen. És ez csak akkor lehetséges, ha a gyermek nincs túlságosan sokat az iskolában vagy tanulószobában.

Az egész mozgalomnak munkássága többféle ágú. Például központi hivatala a P. N. E. U.-nak Londonban van, ott adják ki a kitűnően szerkesztett havi közlönyt, a *Parents' Reviewt*. Ez hírt ad az egyesület valamennyi *branch*-jának (más és más városban levő osztályának) havi üléseiről, az ott megtárgyalt kérdésekről; levelezést közöl a szülőtől az egyesület vezetőihez és viszont; közli sorban azokat az előadásokat, melyek az egyesület évi nagy kongresszusain mentek végbe; — hírt ad, hogy az Amblesideben levő nevelő-nő-képzőben

kik végeztek, kik hajlandók állást foglalni, hol vannak üresedésben levő állások stb.

A szülők számára vannak *Home Reading Courseok*, otthoni olvasási tanfolyamok; a központ tanácsot ad, hogy milyen könyveket volna hasznos olvasniok s ezek révén az éven át mind megmaradnak azon a színvonalon, hogy ha azután a nagy kongresszus jön a maga érdekes tárgyaival, az ott érintett témákhoz az olvasás útján jól előkészült szülők mind hozzászólhatnak.

Az egész *P. N. E. U.*-hoz engem igen kedves kötetlékek fűznek. Sok, sok előadójuk valamennyien mind angolok, jóformán az egyetlen idegen születésű, állandó előadó én vagyok és maga az, hogy mint más nemzetbeli, más szempontból nézem a nevelés néhány kérdését, nagyon érdekessé teszi az érintkezésünket. Ez okozta talán, hogy azt az előadásomat, melyet a londoni egyetemen tartottam az egyesületnek, már tizennégy városban meg kellett ismételnem a *branchok* havi ülésein.

És mennél többet látok így az egyesület munkásságából, annál világosabbá válik előttem az, hogy ennek a mozgalomnak nagyon fején kellett találnia a szöveget, mert íme, minden városban igazán a legeslegjobb családok sorakoznak tagjai közé. Képzeljük el, hogy fogja az Angliát lassan beárazni, mint valami aranyháló, hogy tíz, húsz, ötven városban lesz egy egész csoportja az olyan családoknak, akik előtt nemcsak hogy a gyermekeik előmenetelének minden ténye ismert és érdeklődéssel kísért mozzanat, hanem akik tudják azt is,

hogy voltaképp minden beszélgetés, amely köztük és gyermekeik közt végbemegy, minden történet, adoma, költemény, amelyet együtt olvasnak, hozzáad valamit annak a gyermeknek a jellembeli fejlődéséhez, sőt a szülő rászokik, hogy maga is olyant olvasson és úgy olvasson, hogy az kinccsé válhassék beszélgetés közben a gyermeke számára.

A *branch*-egyesületek minden hónapban tartanak ülést valamelyik tag, igen gyakran az elnök házánál. Már maga az, hogy az ülés így magánházban, mint aféle *drawing-room meeting*, szalonygyűlés van megtartva, belevisz valami kedves közvetlenséget, társadalmi kifinomultságot az egész hangba és viszont, mivel komoly célja van, egy-egy ilyen gyűlés értékesebb összejövetellé válik, mintha csupán szalontársalgásért találkoztak volna. Azt, hogy ki tartson előadást, vagy annak alapján határozzák el, amit pl. a havi közlönyben olvasnak arra nézve, hogy a kongresszuson ki tartott fontosabb előadást, vagy, ha az ülés a kongresszus idejétől már távolabb esik, felírnak a központhoz, hogy onnan ajánljanak valakit, akiről gondolják, hogy igazán érdekelné a közönséget. Így azután néha egy és ugyanaz az előadó, aki a központban nagy sikert aratott, tíz-tizenöt városba is eljut.

És mindenünnen rendesen azzal tér meg, hogy a P. N. E. U.-ban olyan munka folyik a szülők tudatos önképzése révén, amelyről csak azt nem dönthetjük el, hogy áldása kire a legnagyobb: az iskolákra, a gyermekekre vagy a szülők saját lelkü-

letére-e. Azt hiszem nagy ez az áldás mindháromra egyaránt. Szakosztályai vannak már az egyesületnek Ausztráliában, Ceylonban, Délafrikában, és ha más ország is alapítana hasonló egyesületet, szívesen lenne segítségére nyomtatványokkal és útmutatással, mert a most támadó, új angol nevelési eszmék javában már nincs inzuláris féltékenykedés a *nagy* és inzuláris lenézés a *kis* nemzetek iránt, csak nagylelkű, testvéries érzés minden nemzet iránt.

Egy nap a University Settlementben

„The proper study of mankind
is man.“

„Az emberiség legigazibb tanulmánya az ember.“
Mennyire beválik ez az állítás akkor is, ha arra a sok, de milyen sokféle angol hallgatóságra gondolok, akikhez az Egyesült Királyság különböző részeiben a szónoki emelvényről beszélnem kell. Mikor az ember Hulltól Plymouthig, Halifaxtól Dublinig, Devonporttól Belfastig járva sok helyen megfordul, természetes, hogy gyönyörködtető dolog a természetet nézni is, lebilincselő a városok látása is, de hiába, a legérdekesebb mindig csak a hallgatóság maga marad, *az ember*. Tudományos társaság és iskolai ifjúság, szalongyűlések prémes, bársonyos hallgatói és munkásklub; — nem szeretném én, ha valaha is egyiket kevésbé érdekessnek, fontosnak és a szónoki munka legjobb ügykezetére kevésbé érdemesnek tartanám a másikonál.

És még így is, ha az ember teljesen át van hatva annak a gondolatától, hogy mihelyt hallgatóság egy csoport ember, az azonnal érdekes is, még, mondom, így is mindenesetre a kiválóan

érdekesek közé tartozik az olyan hallgatóság, mely egy-egy u. n. *University Settlement*ben gyűl össze.

Meg kell vallanom, hogy a *University Settlement* nevű intézmény elfogadott magyar nevét nem tudom, legyen azért szabad (kísérletképpen) egyetemi telepnek nevezni, mert hiszen ha valakinek ezt a nagy intézményt röviden meg kellene magyaráznom, talán így mondanám. Olyan helyek ezek Londonnak legszegényebb, apró és rossz házakkal, munkásnéppel túlszűfolt negyedeiben, ahol egy csoport, egyetemet végzett, alapos tanultságú, komoly és humánus ember alkot telepet azzal a céllal, hogy néhány évig ott élve, igazi, valóságos érintkezésben álljon a munkásosztállyal, sokszor ezek közül a legszegényebbel, s mindenekelőtt *lát*ni tanulja az igazságot. Látni ezeknek az embereknek az életét, bajait, szükségleteit, nem nyomtatott papirosról, amely, aszerint, hogy milyen író munkája, teremthet érzelgős, vértelen álmokat, gondolatokat ugyanúgy, mint rövidlátó semmibevevést, vagy éppen igazi ellenséges érzést is azzal a szilárd elhatározással együtt, hogy: „No, hiszen abba a városnegyedbe se teszem ám be a lábamat.“ Azután érezni tanulja, hogy ha már egyszer elébe állott az igazság, odamutatva a maga mindennél méltóságosabb és mindennél meggyőzőbb módján a létező bajokra, hiányokra, szükségletekre, akkor azután a látottak mellett nem lehet, nem szabad elmennie többé a kicsi, a semmire sem hivatott és közönséges embernek azzal a nyárspolgári vállvonásával, hogy: „Hát ez így van!“, hanem azt

kell mondania, az erős, a tartalmas, az előkelő lelkek szavával: „De a jövőben nem lesz így!” Nem, ha csak egy szemernyi része is az a megváltoztatást igénylő állapotnak, amit én vehetek a kezembe, azt a kezembe veszem. Lehet, hogy csak egy-két gyomot téphetek ki s helyette csak egy-két virágot ültethetek el, de azt megteszem.

Igy éreztek az egyetemi telepek munkásai.

Hogy Londonban az óriási vagyonok mellett óriási szegénység van, azt ennek az országnak egész politikai, gazdasági és kultúrtörténete, örökösödési, földbirtoklási törvényei magyarázzák; mindegyik egy-egy hosszú essayt igénylő tárgy. Ma legyen elég azt mondani, hogy a nagy szegénység bizonyos városnegyedekben megvan és megvan vele mindaz, ami a szegénységet nyomasztóvá teszi: az egészség örökös veszedelemben forgása; a munka végzésének kényszere sokszor igen hátrányos feltételek mellett is és végre: mindenféle akadály a annak, hogy valaki, a betevő falatot megszerző munka mellett, egy kis önképzést is folytathasson, hogy lelkileg haladhasson, emelkedhessék.

Milyen súlyos igazságot dob elénk az olasz közmondás rövidre csiszolt szava: „Aki göröngyös úton jár, nem ér rá az égre nézni.”

Nos, az egyetemi telepek munkásai a szegény negyedek embereinek útjából igyekeznek eltávolítani egy részt legalább a göröngyökből és segíteni akarják őket, hogy itt-ott az égre is nézhessenek.

És ma már ki lehet mondani minden habozás és a megcáfolástól való minden félelem nélkül azt, hogy Londonban *kivétel nélkül* azokban a szegény negyedekben javult a tisztaság, az erkölcsi színvonal, a közegészség, a lakosság modora, beszédmódja, az utca közbiztonsága a legtöbbit, ahol a közelben valahol ott emelkedik valamelyik egyetemi telep.

Mert sok van. Egyik gazdagabb, tehát többet tehet, a másik kisebb tőkével dolgozik. De az mindegy. Némelyik telep saját maga épített kitűnően megfelelő nagy házat, de van olyan is, amely egy-két régi házat kötött össze és alakított át. A fő az, hogy mindegyiknek van egészséges, levegős közös terme, ahol a telepesek a környék lakosságát látják szívesen beszélgetésre, népszerű előadásokra, néha társasestére, játékokra, táncre, vagy a lakosságból megalakult zenekar, énekkar hangversenyeire. Van azután író- és olvasó-szoba. A telep embereinek pedig közös ebédlője, társalgója s kinek-kinek hálószobája. Itt élnek a telep vezetői; természetesen a maga kenyérkereső munkáját ki-ki végzi, de néhány óráját a napnak valamennyi mind ennek a társadalmi munkának áldozza; például néhány estén át valami esti kurzuson olvas vagy tanul egy csoport munkással; a másik a környékbeli fiúkat tanítja svédturnára, levelezésre, helyesírásra, valami ipari munkára.

Egész idejét csak a *Warden*, a gondnok vagy gazda tartozik a telepnek szentelni, ha szükséges, noha ez a dolog is sokféleképpen alakult a különböző *settlement*ekben.

Azon a napon, mikor este az egyik ily telep nagy termében beszélnem kellett, megelőzőleg már az egész napra meghívott a Warden és felesége.

Délben együtt ebédeltünk (a settlementekben nem *lunch* járja és *late dinner*!) egy olyan kedves és minden részletében ideillő ebédlőben, hogy annak még a berendezése is öröm volt látványnak, de egyben okulás is. Mert szép volt a szoba, a Ruskin és William Morris bölcs és emberi módja szerint szép; fényűzés nélkül, szép azon a módon, ahogy az a két nagy humanista és apostol el akarta terjeszteni a szépet; úgy, hogy az ne legyen költséges és belejuthasson ennél fogva az egyszerű életű, a munka és gond között élő ember világába is, akinek bizony még nagyobb szüksége van a szépnak áldásos közelségére, mint annak, akinek úgysis csupa rózsza közt vezet az élet útja.

A szemnek is nyugalmas a síma, tompa bronzzöldre festett fal; az ablakok, a szekrények, székek szép dióbarnára viaszolt szurokfenyő; a szegfülevélre hasonlító hamvaszöld vászonfüggönyök, terítők, vánkosok; az ablakpárkányon, a fehér abroszon, a barna szekrények fülkéiben, polcok tetején mindenütt síma, olcsó, egyszínű sötétzöld cserépvödrök, vázák, tele olcsó, de harmatfrissességű sárga nárcisszal.

Az ebéd is becsületes angol, középosztálybeli ebéd volt, a szentesített két fogásból álló, tápláló, elég alapos, szóval olyan emberek ebédje, akik már reggel óta dolgoztak, tehát rászolgáltak a táplálékra, de viszont elég józan, elég rövid arra,

hogy olyan emberek ebédje legyen, akik viszont délután is mindjárt dolgozni fognak, nem pedig pamlagon pihenni ki egy hosszú és komplikáltan gazdag ebéd fáradsalmait.

Délután a házat jártuk be és a munkájukról beszéltünk. A közös termék egyszerűek, hogy a munkásnép se idegenül ne érezze magát, valami esetlenül alkalmazott s az intézményhez nem való fény közepette, se pedig onnan hazatérve, valahogy lenézni ne tanulja a maga otthonát. De arra mégis teljesen elég szép mindegyik jóízlésű szoba, hogy a vendég szeme nevelődjék a széphez, hogy felderüljön és ünnepnek érezze, ha idejön.

Azok a fiatal egyetemi emberek egyszer majd ügyvédek, bírák, lapszerkesztők, ügyészek, orvosok lesznek; vajjon nem más szemmel nézik-e a szemük elé kerülő emberanyagot, ha néhány évig mozogtak közöttük?

És másik nagy előnye is van az intézménynek. A földön a legnagyobb sötétséget a tudatlanság képviseli és mint minden sötétségnek, ennek is megvannak a maga rémei; a tudatlanságból eredő rém: a gyűlölet. Az osztálygyűlölségnek a század-része sem maradna meg, ha valamivel jobban ismernénk egymást. Ha egy, két, tíz, ötven *egyén* megismerése után meg tudnánk látni, hogy rossz, értéktelen és gyűlöletet érdemlő *osztályok* nincsenek. Csak *egyének* vannak mindenütt, jók is, gyarlók is. És hogy a jóból több, a gyarlóból kevesebb legyen, ezen mindnyájan dolgozhatunk, éppen mivel azok mind *egyének* s így más *egyé-*

nek munkásságának is hozzáférhetők. Londonban az u. n. *hooliganism*, vagyis a tanulatlan és a le-sújtóan nehéz körülményektől eldurvult emberek aggresszív, lázadó kártevési vágya a bántalmazásra, törésre, ami az *apache*ban oly rút kifejezésre jut, csodálatosan csökkent, enyhült, mióta az osztályok érintkeznek, nemcsak az egyetemi telepek, hanem pl. a vasárnapi iskolák, scout-tanfolyamok, szabad előadások, munkásklubok révén.

Például az egyetemi telep művelt úri embereivel való érintkezés, mikor azok, mint könyvtárosok könyvet adnak ki a munkásnak, s hozzá magyarázó szót; vagy a közös olvasóban a napilapokról cse-rélnek eszmét; vagy ügyvédi, orvosi tanácsot kapnak, ez mind nem eshetik meg anélkül, hogy a legsivárabb otthonok bárdolatlan embere ne kezdje észrevenni, hogy lám, szép ám az az úri modor (ha valóban az!). És nem is olyan hozzáférhetetlen. Ha az ember próbál egy kicsit a társas érintkezésben mások javára is gondolni és nemcsak a magáéra; ha nem magának könyököli ki a legjobb helyet; ha nem morogva beszél, hanem tisztességtudóan, ha örömét leli egy-egy parányi segítség nyújtásában, egy-egy kis szolgálat, udvariasság gyakorlásában, — hát lám, egyszerre csak jóval közelebb van ahhoz a kifogástalan kabátú, kézelőjű és modorú gentlemanhez.

És hogy a jó modor, az udvariasság példája milyen jó talajra talál bennük, azt tisztán láthat-tam azután annak az ott töltött érdekes napnak az estéjén, mikor az előadást a zsúfolt csarnokban

megtartottan. Az érdeklődni tudást, a hálás elfismerést illetőleg lehet valaki perfekt gentleman munkás-zekében is!

Ebben az egész napban és estében csak egy pillanat volt nehéz, mikor távozni kellett abból az érdekes körből, ahol nagyműveltségű társadalmi vezetőket és nehéz, mechanikus munkában élő embereket, nem mint külön osztályokat, de mint embertársakat látni együtt.

A Settlement nemcsak a férfiaké. A munkásleányok is ugyanolyan szívesen látott vendégei a háznak. És noha az angol úri leánynak, asszonynak a szegényebb nők között való munkálkodásáról másutt szólok, hadd tegyek hozzá legalább annyit, hogy írónők, orvosi, filozófiai fakultáson doktori címet nyert nők, de meg fényes társaságbeli, más-képp mulató életet élő úri leányok is eljárnak ide a hét egy-egy estéjén, hogy énekel, zongorázással, táncóra, tornaóra adásával egy kis derűt vigyenek a munkásnők sokszor szürke életébe.

Mikor a leányok jönni kezdtek, azt súgja nekem az egyik hölgy: „Figyelje csak meg azt a két leányt, aki most lép be az ajtón.” Belépett az első. Sötétkék serge ruhája takaros, reális viselet: gesztenyebarna gazdag haja fényes, jól kefélt kontyban nyugszik a nyakán; modora csöndes, tisztesség-tudó. Zajtalanul nyitja ki az ajtót és mindjárt a belépéskor szépen köszön. A társa, aki utána jön, olcsó, foszlott gépcsipkével jól megrakott rózsaszín blúzban van; haja boglyává bodorítva duzzad ki az East End jellemző kalapdivatja, a

fekete szalma matrózkalap alól. A nyakában mogyorónyi viaszgyöngysor, e fölött rengeteg nagy félhold borsószemnyi hamis gyémántból.

Az ajtót ellenben a lábával rúgja be.

„Nézze; az első leány hat hónappal ezelőtt még csipkésebb és rongyosabb, gyöngyösebb és hangosabb volt mint az, akit ma először hoz ide magával.“

Azután odamennek egy szép, nyájasarcú hölgyhöz, aki öt perc múlva már olyan jókedvűen tereferél, nevet velük, mintha egészen együvé tartoznának. Pedig (azaz nem is *pedig*, hanem *mivel*) ez az asszony egy a száz közül; nagy tudású, országos hírű doktorember felesége.

...Melyik aranytárgy az, amely félelem nélkül meri kiállni a daróc dörzsölését is? Az aranyfüst talán megkeserüli, de a vert arany ragyogóbbá válik tőle.

A békeeszme és az angol iskolák

(1913)

Közel vagy távol, bármerre csak él valaki, aki elég erős arra, hogy hinni tudjon a békeeszmeben akkor is, ha látja a jelen év minden csüggesztő jelét; aki elég bölcs arra, hogy vissza tudjon nézni a múltba és elég bátor arra, hogy előre tudjon nézni a jövőbe s így a múltból a jövő felé haladás irányát követve ki merje mondani, hogy a nemzetközi béke eszméje mégis sarjad, ha tövissek és kősziklák között is; — akkor az ilyen erős, bölcs és bátor lelkeknek szeretném izenet gyanánt küldeni azt, hogy fordítsák a tekintetüket arra, ami itt az egyesült angol királyságban május 23-án végbement és kérdezzék meg maguktól is, de meg a békeeszmeben kételkedőktől is, ha vajjon nem nevezhetnénk-e e nap eseményeit is Carlyle-lal „az idők jelének?”

Május 23-ika az angol iskolákban éveken át az úgynevezett *Empire-day* volt. A birodalom napja. Magyarázat nem kell a szóhoz; szinte kilobban belőle a brit nemzeti önérzet, melyet csoda-e, ha naggyá nevel az eszme, hogy nincs a földgolyó

öt kontinense közt olyan, amelynek talaján brit birtok ne lenne és nincs az öt világtenger közt olyan, amelynek vizei fölött, a hajók árbócáról ne a brit birodalmi lobogó lebegne legbüszkébben.

Szédületes nagy eszme; csoda-e, ha ma egyik írója így fejezte ki a brit hatalomnak ezt a mindenütt jelenvaló voltát: „A nap huszonnégy órája között nincs egy olyan, amelyikben valahol, a földteke valamely pontján angol katonák csapatainak ne fujjanak ébresztőt, hogy őket a világ legnagyobb birodalmának szolgálatára hívják“.

Igen, de vajjon ez az eszme maga nem rejti-e már magában egy parányát annak a túlzottan militarista szellemnek, amely kezdett az angol imperialisztikus eszméktől elválhatatlan lenni, legalább is a túlzók lelkében, akiket egy, világszerte ismert és értett szóval *jingóknak*, gondolkozásmódjukat *jingoizmusnak* nevezett el a tisztább, tágabb, emberibb szemhatárú angol elem annak az operettbeli dalnak alapján:

We do not *want* to fight, but — by Jingó! — if we *do*,
We hawe the ships, we have the men, we have the money too!

(Mi nem *kivánunk* harcolni, hanem *ha* harcolunk, akkor azután van hozzá hajónk, emberünk, pénzünk egyaránt.)

És ennek a három dolognak örökösen a szemük előtt létele tette a jingókat, a túlzó imperialistákat más nemzetek iránt sokszor kíméletlenné, más nemzetek előtt sokszor szenvedhetlenné.

S ennek a töredéknek ilyen viselkedése kár volt

emberi szempontból is, más nemzetek miatt, de kár volt nemzeti szempontból is, az angolok miatt, akiknél ez a magatartás éppen *nem nemzeti vonás*, hiszen a történelem számos eseménye eléggé igazolja, hogy a brit oroszlánból az oroszlanok nagylelkűsége sohasem hiányzott. Az amerikai rabszolgánáborúban tanúsított fejedelmi bőkezűségük; utóbb a philhellén-mozgalmakban, majd Olaszországgal szemben való szereplésük egyaránt mutatják ezt s hogy mutatja még egy nemzettel szemben való, nagylelkű jóakaratum is a 48-as időkből, arra, szívből remélem — sohasem lesz szükség emlékeztetni annak a nemzetnek egy tagját sem.

És mégis ennek a természettől a nagylelkűsége, igazságos eljárásra, *fair playre* hivatott nemzetnek körében támadtak olyanok, akik az emberi etika egyik legnagyobb érzését, a hazaszeretetet is úgy értelmezték, hogy az csak minden más nemzet iránt való rosszindulaton épülhet fel. Ha az a más nemzet szintén nagy, szintén gazdag a sikerekben, akkor az egyetlen érzés, amellyel felé fordulhatunk: az *irigy gyűlölködés*. Ha pedig kicsi az a másik nemzet, kisebb, semhogy vetélytárs lehetne, akkor csak *kicsinylés, lenézés* érheti.

Ha bárki olyannal vitatkoznám, aki nem hiszi, hogy a nemzetközi jóakaratum eszméje nő s aki nem hiszi, hogy a hágai békekonferenciák tanúságai már terjednek, mint a naptámadat lassan növekvő derengése a viharfelhős égen: — azt arra szeretném kérni, tartsa szemmel az angol nevelési világot úgy, ahogy azt én szemmel tartom, hálásan

azért, hogy annak nemcsak passzív szemlélője, de az angol nevelési világ felhívása folytán aktív munkása is lehetek.

Ha Anglia, a világ legnagyobb birodalma és egyben Anglia, a haladás, tanulás egyik legnagyobb bajnoka magába a nevelésbe viszi bele, a felnövő fiatal angol birodalmi polgárok millióinak szívébe oltja bele ma már a béke és nemzeti jóakarattal eszméjét, akkor ennek az eszmének a jövőjét sem politikailag, sem etikailag nem szabad kevésre becsülnünk.

Mert íme, míg pár évvel ezelőtt is az Empire Day napján, iskolákban, mindenütt túlsok volt az olyan hazafiságból, hogy: „nincs olyan nemzet, aki mi velünk ki merjen állni: ha azonban volna, hát hiszen akkor majd megmutatjuk“ stb; — most, ez évtől kezdve megtörtént ennek a régi, kardcsörtető eszmének a legszebb átalakulása: az első hágai konferencia évfordulóját, a békenapot egybekötötték az angol világbirodalom minden iskolájában az Empire Dayvel.

És máától fogva minden angol iskolában, ahol az öt világrészben csak angol szót tanulnak, a birodalom napján, május 23-án csak olyan eszméket szabad hangoztatni, amelyek a hazaszeretet mellett az emberszeretetet is szolgálják és amelyekből ki van zárva minden nemzeti gyűlölködés.

Amerikáé volt az érdem néhány évvel ezelőtt, hogy a *School Peace League*et, az iskolák béke-ligáját megalkotta, méltóan ahhoz a nagy nemzet-hez, amely még egyik tábornoka szobrára is, a

háborúnak valami dicsőítése helyett oda merte vésni magának a tábornoknak szavaiból ezt az idézetet: *War is hell*. A háború pokol. És azóta Anglia is hű követője lett Amerikának abban, hogy tanítótestületeinek csaknem minden tagja az egész birodalomban tagja valamelyik békeegyesületnek és ígéretet tesz arra, hogy a királyság növekvő polgárait úgy adja át a polgári kötelességek és jogok életkorának, hogy a hazaszeretetet ne aszerint mérjék, mennyi gyűlölettel fordul más nemzetek felé, hanem hogy mennyi kötelességérzettel, áldozatkészséggel, jól kiművelt képességekkel állnak a maguk nemzetének szolgálatába.

A legjobb hazafi ma az, aki a legjobb honpolgár, a legtisztább becsületű, a legmunkásabb, a legképzettebb, a legáldozatkészebb. Ezek nélkül ma nincs hazafiság.

És az iskolák tanítóiban szintén nincs és nem lehet hazafiság ma, ha ezeket az eszméket a gyermekek lelkébe be nem vésik.

Claxton, az Interior Bureau of Education titkára mondta nemrég: „Alig lehet eszköz, mely hatásosabban munkálkodhatnék, mint az, mely az iskolákban folytatja a munkát; az iskolákban, ahol a jövő polgárai vannak együtt napról-napra, mentális kialakulásuk évein keresztül. Éppen mivel iskoláinkban a tanulók száma egyre fokozódik, azért egyre fokozódik annak a fontossága is, hogy mindazt, amit szívesen látnánk a *holnap* nemzetének lelki tartalma gyanánt, azt a *ma* iskolás gyermekeinek lelkébe kell letennünk.“

A *School Peace League* egyik vezető eszméje az, hogy minden tantárgy körében utalni kell arra az eszmére, hogy a nemzetek egymásnak nem vetélytársai, hanem munkatársai. Hogy mindnyájan egymásra szorulunk; mindnyájan szolgáljuk egymást és jólétünk, vagyonosságunk, kényelmünk, szép és kellemes életünk annál bizonyosabb, mennél több nemzettel vagyunk békében. Mindnyájan kölcsönösen le is vagyunk kötelezve egymásnak, mert iparunkban, kereskedésünkben, feltalálásainkban, műveltségünkben mind segítettük egymást; illő tehát, hogy ezt a lekötelezettséget meg is mutassuk minden más nemzet egyes fia, leánya iránt.

A módszer, amelynek révén ez eszméket propagálják, az, hogy van egy tanfolyam, neve: *A Course of Study in Goodwill*; ennek van nyolc fokozata és minden egyes fokozat tíz tárgyat foglal magában. Az első egészen kis, öt-hatéves gyermekek számára való s innen fölfelé vezet azután oda, ahol a növekvő fiatalság már a honpolgári kötelességeket is megérti. Vázlatos képet a következő címekekből is nyerhetni: 1. Játzóársak, kedvenc állatok. 2. Az otthon. 3. Az iskola és a játékidő. 4. A mi városunk vagy falunk. 5. A mi országunk. 6. A jó polgár. 7. Az emberi család. 8. A valódi hazafiság.

Mindegyik feloszlik sok, igazán érdekes szemléltető leckére. A békenapra az iskolák természetesen külön programot állítanak össze; minden, amiről szó esik, azt igyekeznek megvilágítani, hogy az emberiség fejlődésével csakis az állhat arány-

ban, ha minden vitás kérdést a régi, a harctéren való és mindig elégtelen megoldás helyett az *arbitráció révén* oldanak meg. Mindez természetesen úgy van a gyermekek elé adva, hogy a magyarázat a kisebbek számára jóformán az ő maguk, játék közben való összekapásaikkal van illusztrálva.

Hogy Anglia és az angol nevelés milyen komolyan veszi azt, hogy más nemzetek megbecsülése mint nagy és szent kötelesség álljon a gyermekek előtt, azt érdekesen látni abból, ahogy a régen oly imperiális és felsőbbbűs Anglia beszél gyarmatainak népéről.

Az angol nemzeti szellemben felül *kellott* kerekednie ismét az igazság fényét és a nagylelkű jóakarát meleget árasztó, jellemző gondolkodásnak, ha ideig-óráig bizonyos ellenkező irányok ezt elhomályosították is. Az égbolton is a napnak fényt és meleget árasztó jelenléte állandóbb, mint az átvonuló hideg ködöké s ha csak egyidőre elrejtetik is a napot, de helyéből ki nem mozdíthatjuk.

És hogy az angol nevelés, az angol gondolkodás, melynek egyideig túltengő önérzete részben a napoleoni háborúk fényes és végleges angol győzelme óta datálódik; *ma* már ismét megérett arra a felfogásra, hogy ma már nincs csupán egykét jelentékeny és egy sereg jelentéktelen nemzet, hanem hogy mennél erősebb a szolidaritás valamennyiök közt, annál nagyobb a haladás és jólét valamennyi számára; azt ma már az angol iskolai könyvek java és a nevelésügyi világ legjobbjaiak gondolkozása világosan hirdeti.

Nekem magamnak pedig teljesen személyes és igen kedves emlékü bizonyságaim is vannak erre.

Három évvel ezelőtt történt, hogy a Nemzeti Nevelési Egyesület a londoni egyetemen tartotta a maga nagy kongresszusát. Az összes szónokok közül én voltam az, aki vakmerően szót emeltem arra nézve, hogy az iskolák egyáltalán s köztük az angol iskolák is jórészt kihasználatlanul hagyják azokat az óriási lehetőségeket, melyeket a történelem, a földrajz és az irodalom tanítása nyújtanak arra, hogy a fiatal lelkekben félébresszük a nemzetek közösségének, összetartozásának eszméjét.

Bár tudnám olyan melegséggel éreztetni, mint ahogy én magam érzem azt a nagyrabecsülést és tiszteletet, amely az angolok iránt kellett, hogy támadjon bennem újra is annak láttára, ahogy az őszinte bírálatot fogadták. Hiába, John Bull a sportban, a játszótéren is a gentlemannek igazi módján, tökéletes szépséggel tudja fogadni a neki igazságosan jutott ütést, sőt még nagyrabecsülés is ébred benne az ütő iránt.

A nevelési egyesület és én azóta vagyunk csak igazán összeforrvá; és hogy rossz néven nem vették, annak jeléül nézhetem azt, hogy ugyanazt az előadást azóta már tizenkilenc városban kellett megismételnem.

Amióta pedig ennek a témának némileg folytatásképpen, a hágai nemzetközi kongresszuson arról a nagy és nem eléggé kihasznált kincsről szóltam, melyet a nevelés a jellemképzésre az összes népek irodalmának legjavában lelhetne, azóta

már ébredszik Angliában az a terv, hogy olyan nemzetközi anthológiát állítsunk össze, amelynek szemelvényei úgy legyenek összeválogatva, hogy révükön rokonérzés és becsülés támadjon minden ország ifjúságában, minden más ország iránt, amelyeknek költőit ismerni tanulták és hogy a nemzetek költőinek ígéi, mint egy nagy szimfónia, abba a legnagyobb ígébe olvadjanak össze: „a földön béke és az emberek között jóakarát“.

Ahol nincs borraivaló

Amint a **taxim** megáll a szálló bejárata előtt, a fahéjbarna meg aranypaszomántos portás már az ismerősnek a köszöntésével nyitja ki az ajtót, ugyanilyen ismerősen üdvözlő a pirosarcú, ökölnyi kis *page* is, akinek a háromsoros aranygombdísze szintén fahéjbarna posztó *vest*-et ékesít. De ha még olyan ökölnyi is, azért már a ház becsületének egész komolyságával kér, hogy csak addig foglaljak helyet, amíg megnézi, hogy melyik szoba van lefoglalva. Nos, hosszú nem lesz az idő addig, mert a márványfalú hallban óriási az élénkség, a Georgian-stilű mohazöld bársony *grandfather chair*-ekből pedig nagyon kényelmesen lehet ezt a hullámzó tömeget nézni. De lám, az apród hozza is már a számomat és a málhavivőnek is, a liftesnek is olyan parancsolóan kukorékolja oda a „Three hundred and forty four“-t a maga gyerekhangján, mint valami parányi, de önérzetes kis Bantamkakas.

Önérzetes. Ez a tónus nem véletlenül vibrál benne a Strand Palace Hotel minden szolgálatra-

kész, udvarias alkalmazottjának a viselkedésében. Ezek az emberek nem várnak borraivalót, mert a szálló legszigorúbb tilalma a „*No tips, please!*” Ne tessék borraivalót adni. Amelyik alkalmazottról kiderül, hogy elfogadott valamit, azt elbocsátják. És a szálló szobáiban, közös termeiben ott a sürgető kérelem, hogy mivel az egész új szálló-rendszer arra a sarkalatos elvre van alapítva, hogy borraivaló nincs, az igazgatóság kéri azt, sőt elvárja azt a közönségtől, hogy ez elv megtartásával támogatni fogják. Mikor *önérzeteset* mondtam, hangsúlyozni akarom, hogy ez nem azt fejezi ki virágnyelven, hogy félvállról vevő módon viselkednek. Nem. Csak éppen az a borraivalót váró tekintet nem alázza le az arcokat, aminek láttára én mindig úgy vagyok, hogy az alkalmazottat sajnálom, magamat meg szégyenlem. Sajnálom amatt azért, hogy jólétének egésze parányonként a mi szuverén tetszésünktől függőleg alakul meg, magamat pedig szégyenlem, mert én is tagja vagyok annak a társadalomnak, amely a munka megbecsülését még nem tudta úgy rendezni s a munka és bér kettős mérlegserpenyőjét még nem tudta olyan egyensúlyba hozni, hogy vagy a kelleténél kevesebb bér ne deprimálja, vagy a jogtalanul nyert borraivaló ne demoralizálja a dolgozó emberiség egy óriás kontingensét.

A szobámban nyájas, udvarias szobaleány segít, hogy a lunchre ne nagyon késve érkezzem le. Az ebédlő-teremben a szomszéd asztalnál hatalmas erejű, hatalmas étvágyú fiatal atléta ül, aki még

hozzá skót is, aki „will have his money's worth“ fiatal, atléta és skót; no ez már hármas jogcím arra, hogy „leegyé“ azt, amire joga van. És mivel az étlap (szintén a „no tips, please“ kérelmével) azt is megjegyzi, hogy a table d'hote bármelyik fogását meg lehet duplázni minden áremelés nélkül, hát ez a Malcolm the Giant meg is cselekszi lelkiismeretesen minden fogásnál. Már a hors d'oeuvre-ből beebédelt, azután dupla hal, dupla sült, dupla édesség. És engem az egész látvány csak azért érdekel, hogy lám, milyen jóakarattal duplázza meg a maga fáradságát a pincér, mikor pedig — *no tips, please*.

Amint a lunchnek vége, a pincér csak cédulát ad, azzal azután a pénztárnál fizetünk; asztalunk körül pedig nem állnak csoportban fizetőpincér, ételhordó, pikkoló, esetleg szivaros-fiú, mert nemcsak hogy borraivaló nincs, hanem mert ők maguk *nincsenek*. Már úgy értem, hogy ezek a külön kasztokra szedett pincérek. Egy asztalnak csak egy pincére van, az hoz mindent s ahol, más szállókban, az asztalnál kell is fizetni, ott neki fizetünk; ez így van ott is, ahol még fönnáll a *tip*-rendszer.

Lunch után a rózsaszínselyem falú Louis XV. szalónban megnézem a lapokat s ott ugyanolyan gondja van rá a *drawing room waiternek*, hogy van-e elég lapom, mint utána a *ladies' writing roomban*, ahonnan sürgönyt akarok küldeni, a *writing room pagenek*, arra, hogy van-e sürgönylap és mi annak a cégnek a sürgönycíme, akit keresek. Ha a londoni nagy távolságok folytán

úgy kell egy-két találkozást elintézni, hogy az ember az ismerőseit a pálmás *lounge hall*ba kéri oda teára, azokat is velünk együtt ugyanolyan jól kiszolgálják s rájuk, mint ránk, egyaránt kötelező a „no tips, please“.

És mikor az ember tudja azt, hogy ebbe a szállóba éppen úgy tódul a közönség, mint ahogy tódulnak az alkalmazást keresők, akkor bizony elgondolkozik néhány olyan kérdésem, amely annál nagyobbnak mutatkozik, minél mélyebben hatolunk le a gyökeréhez. Azok, akik úgy megtöltik az egész éven át a Strand Palace Hotelt, hogy most már egy másik ilyent kellett építeni a Piccadillyn, nem azért szerették meg úgy ezt a *no tips*-rendszert, mintha a szűkmarkúság, vagy a szívtelenség örvendeznék bennük, hogy nem kell borraivalót adni. Dehogyan is.

Tudja azt az ember nagyon jól, hogy a megszálló közönség iránt való emberbaráti szeretetből még nem tartottak fönn szállót és hogy a mi borraivaló *nem* adásunkra nem fog a szállótulajdonos ráfizetni. Tudjuk jól, hogy az, amit egy átlagos erszényű, de átlagos nagylelkűségű ember adna borraivalóul a személyzetnek, bele van valamiképp számítva a szobánk, az élelmünk árába, noha ez itt igen mérsékelt. De ez jól van így. Ami itt az embert fölszabadítja valami kellemetlen, feszes és mindkét félre megalázó nyomás alól, az az, hogy az a sok apró szolgálat és udvariasság, amiben egy nap folyamán részünk van, nem abban a szellemenben van adva, hogy: „mennyit várhatok érte?“

Bizony, akik elértek a szállótulajdonosok és a közönség közül oda, hogy a romlott, régi borra-
 való-rendszer megsemmisítését javallják, sőt követ-
 teljék és megvalósítsák, egyáltalán nem kárára,
 hanem javára dolgoznak egy egész nagy ember-
 osztálynak. Csak a rövidlátó előtt látszhatik ez
 kárnak, de *in the long run*, mint angol mondja,
 vagyis végeredményben csakis hasznát, javát, emel-
 kedését, tekintélyét mozdítja elő a borra-
 való eltör-
 lése az embereknek. Ez éppen úgy igaz, mint
 ahogy látszólag még a rendezetlen társadalmi jó-
 tékonykodások is használnak a munkanélküliség,
 a proletárizmus, pauperizmus ügyének, de célra-
 vezetően ezt sem a könyöradományok fogják meg-
 oldani soha, de soha, hanem a dolgozhatásra való
 módot nyújtás és a rendszeres munka becsülettel
 való megfizetése.

Legyünk őszinték, a mi vendéglőbeli borra-
 valóink elsősorban nem a halálra fáradt éjjeli portás, vagy
 a szegény kis álmos pikkoló extra jövedelme,
 hanem sokszor a tulajdonos segélyezése abban,
 hogy szűkebb bért adjon. Ahol pedig a bér becsü-
 letesen meg van szabva, ott valószínűleg elég nagy
 arra a vendég számlája is, hogy egy szállóbeli
 egész hadtest megborra-
 valózása már fölösleges
 teherré váljék.

Mert mi lenne, ha borra-
 való nem lenne? Sőt
 mi *van* ott, ahol ez *nincs*? A szobaleány, portás,
 pincér tudja, hogy nincs, tudja, hogy mit várhat;
 ha a bért nem eléгли, nem áll be, ha beáll, nem
 vár rá csalódás.

És, hogy egy lépéssel tovább menjünk, az alkalmazottaknak nemcsak a vagyoni jóléte állana így biztosabb alapon, hanem emberi méltóságuk is. Mert minden olyan könyöradomány, amit valakinek voltaképp *joga* nincs követelni, de amit viselkedéssel, apró mesterkedésekkel mégis ki *kell* nyernie, kivétel nélkül lealázó, demoralizáló. Ez a rendszer hozza be azt, hogy az egymáshoz való emberi nyájasság, udvariasság devalválódik, értéket veszít; az alkalmazotté azért, mert ott a kérdés: mit kapok érte; a vendég részéről azért, mert ott a másik kérdés: mit ér ez amannak?

Igen, a *no tips*-pincér már új embertípus, egy lépcsőfokkal magasabban, a munka méltóságának színvonalán álló típus.

Oly sokat beszélnek a szociológusok a munkásosztály méltóságának, tekintélyének emeléséről. Lapjaik, könyvtáraik, klubjaik vannak a munkásoknak; és áldott legyen mindenki, aki ehhez egy szemernyit is hozzájárult. De nekem megkondul a lelkemben egy gyönyörű olasz közmondás mélyzúgású szava: Aki köves úton jár, nehéz annak az égre nézni.

Kívánhatunk-e lelki méltóságot azoktól, kiket nehéz munka és rendezetlen vagy elégtelen fizetés révén arra kényszerítünk, hogy a fillért lesse?... Tegyük a szállóbeli alkalmazott életét könnyebbé, a vendégét kellemesebbé s a két osztály közt való érintkezést emberibbé (s a londoni tapasztalataim nyomán azt is hozzá tehetném: az ily rendszerű szállókat pedig minden másfélénél keresettebbé) azzal, hogy: *No tips, please!*

Az ABC Shops

Reggel. London fölött még ott szállong az ezüstszürke pára és ezen keresztül mintha tompított hanggal hömpölyögne végig a város megszámlálhatatlan harangtornyának konduló szava. Egy . . . kettő . . . kilenc . . . De igazán, ha valaha, úgy most, ebben az időtájban nincs szüksége a londoni embernek arra, hogy óraütéstől várjon fölvilágosítást; kitalálná tévedés nélkül is, hogy kilenc óra, tisztán arról, hogy most özönlik be százezrével a Londonon kívül lakó hivatalnokosztály. A City munkásai; bankok, pénzváltók, biztosító intézetek, birtok- és házügynökségek, szabadalmi irodák hivatalnokai, posta, távíró, telefonközpontok alkalmazottai, levelezők, gépirók, gyorsírók. Hogy pedig ezek közül ma már egyetlen egy csoport sem jelent csupa férfit, hanem jelent nőt is nagy, nagy számban, azt a kenyérkereső asszony típusának klaszszikus földjén, Londonban, hangsúlyozni sem kell.

Aki sokat járja Londont, szinte csoportokba tudná rostálni ezt a nagy hadsereget például ruházat szerint is. És ha ilyenkor a férfiak közül ki-

hagyjuk a keshedtebb kabátúakat, a *Tweed* sapkájúakat, akkor már az igazán nagyon szerény fizetésű apró *clerk*okat, írnokokat; a leányok közül meg ellenkezőleg az olcsó strucc toll, olcsó strass-ékszer, olcsó csattos, fénymázás cipő parádéjában feszítőket hagyjuk ki, mert ez az egészen alsóbb osztálybeli londoni leány. Csak ez nem tudja megszokni azt, hogy reggeli órában, záporban és omnibuszban ne viseljen kivágott lakkcipőt, borsónyi gyémántot, tollas kocsikereket.

Igy; — no most a férfiak közül maradt egy nagy, nagy sereg igen korrektül öltözött, de (azaz nem is annyira *de*, hanem *mert*) *munkához öltözött*, gentleman külsejű ember, *jacket suit* nevű öltözékben puha kalappal, vagy kerekszárnyú *morning coat*ban *bowler*-kalappal. A leányok közül pedig megmaradtak azok, akik tudják, hogy csak akkor nézhetők igazi rangbeli kenyérkereső nőnek, ha az öltözékükre ráillik az, hogy *trim*, vagyis egyszerűen tetszetős, célszerűen takaros. Száz közül kilencvenen *navy serge* (tengerészkek *seviot*) öltözet van, amit csak azért nem nevezhetek az angol *business woman* egyenruhájának, mert a Bond Streeten sétáló nagyrangú vagy nagyerszényű asszony ruhátára szintén nem tud nélküle meglenni.

És ha így kiválogattunk egy jól öltözött, de munkához öltözött, jó otthonokból jövő, de kenyérért induló tömeget, akkor előttünk áll az az osztály, akit London sokszor úgy osztályoz, hogy „*the ABC shop people*“. Az ABC boltok közön-
sége.

Ennek a három betűnek az alfabétához semm köze, csupa tiszta véletlen, hogy egy, néhány év tizeddel ezelőtt megalakult vállalatnak az volt a neve: *Aerated Bread Company* és ennek a három kezdőbetűjét fogták azután össze. Eredetileg csak azt jelentette, hogy egy már úgy is jóhírű sütővállalatnál szénsav révén könnyebb kenyeret kezdtek készíteni az eddiginél; ebben a boltban, aggodalmas tisztasággal tartott helyiségekben lehetett kapni teát, vaját, kenyeret, péksüteményt, kávé, kakaót, tojást, sonkát, hideg húsféléket. Óriási volt a kezelésben a szigorúság, óriási a holmik minőségében a lelkiismeretesség és mivel az angol közmondás régi üzleti tapasztalat bölcsességét szűrte le abba a szóba: *honesty is the best policy*, a becsületesség a legjobb politika: hát óriási lett a boltok keresettsége is; mert az árak meg ugyancsak nem óriásiak. Bolt bolt után nyílt meg; azt mondják, hogy szinte a humornak egy eleme volt abban, mikor az igazgatók is, a részvényesek is egyre hallották, hogy új boltokat kell nyitni itt is, ott is. Ma már tele van velük London s ha térképen piros ponttal jeleznék meg minden boltjukat, vajmi pipacsos mezőségnek látszanék az a térkép!

Persze, talán a nagy tömegben odakapott közönség kívánt egyre többfélét, vagy a nagy eredményen fölbátorodott vállalat kínálhatott egyre többet: elég az hozzá, hogy az ABC boltok ma már levest, halakat, sülteket, hideg és meleg édes tésztát, sajtott, friss és befőtt gyümölcsöt is szolgáltatnak föl; nyáron fagyaltot, meg a híres gyü-

mölcssalátát, amiért az ABC boltok nyárl közön-
sége, Ézsau módjára talán az elsősülöttségi jogát
is eladná. (Az igaz, hogy ez a jog Angliában csak
a hereditárius arisztokratákra fontos, azokat pedig
nem viszi kísértetbe az ABC bolt, mert őket meg
az útjuk ebbe a boltba nem viszi.) Egy csésze kávé,
tea, csokoládé húsz fillér, vaj tíz, egy tányér ten-
geri hal negyven-hatvan, a frissen sült pecsenye
nyolcvan fillér vagy egy korona és így tovább.
Az étterem nagy, tágas, igen tiszta s egy emelet-
tel följebb mosdó-, öltöző-szobák tartoznak hozzá.

Szóval olyan hely, ahova igénnyel mehet valaki,
olyannal, mint egy [jó, középszerű angol vendég-
lőbe, de ahol a vendégtől viszont nem követelnek
sem költekezést, sem borraivalót, sem parádéba
öltözést; szóval, az ő igényük a vendéggel szem-
ben csak akkora, mint valami kis kávémerésé.

És lám, annak, hogy az ABC boltok ezer meg
ezer üzlete sem volt elég Londonnak és hely ma-
radt arra is, hogy szakasztott ilyen nyomdokon
Lyons is megnyissa a maga szintén száz meg száz
boltját (ezeket arról ismerni föl már messziről,
hogy az egyetlen egy aranybetűs szó, *Lyons*, min-
dig fehér cégtáblán van s fehér a bolt összes fa-
munkája), annak azonban még az olcsó árú, jó
minőségű holmin kívül más magyarázata is van.

Az az ezer meg ezer hivatalnok, aki délidőben
lunchre vagy ha szükséges, délután teára tér be
ide, jó középosztálybeli otthonból jön. Reggel
megette a maga alapos angol reggelijét; estére
kelve megint jóraivaló ebéd várja otthon; délben

persze nem mehet haza egy órányira vagy messzebb fekvő otthonába, de meg a szervezetének nincs szüksége valami nagy evésre, hát csak könnyű *lunchot* eszik. Mi több, a munkabeosztás is e mellett szól, ahol kilenctől hatig vannak a hivatalos órák, *legfőjebb* egy órai (sokszor kevesebb) lunch-idővel, ott még egészségileg is nagy tévedés volna az alapos beebédelés.

Az ABC boltok nem várják az embertől az ilyen beebédelést; és ha valaki csupán két tojást eszik is vagy két szardiniát pirított vajas kenyérre téve, nem kérdezik tőle, hogy: „És egyebet semmit, éppen semmit nem tetszik parancsolni?” hogy az illető azután megszégyenülten rendeljen még valamit; sörre, borra pedig nem bíztatják, mert az — nincs.

És ez egy másik nagy vonása az ABC boltoknak. Szeszest italt nem árúsítanak s mivel így „license“-t nem kell fizetniök, sokkal olcsóbbak lehetnek. S ha hozzá teszem azt, hogy Angliában az ivás csökkentésére *leírhatatlan* nagy hatása volt ezeknek a boltoknak, semmiképp sem az a szándékom, hogy más ország varrjon hímet erről a példáról; végre a szokás is, a temperamentum is más és más a különböző országokban, de bizony más még az ital is. Az angol nehéz sör, az ide importált, alkoholizált spanyol és ausztráliai bor talán veszedelmesebb sok más ország italánál. De veszedelmes itt Angliában maga az angol-szász temperamentum is, amelyben, már Walter Scott szava szerint is, még mindig van valami a régi

szászok könnyen mértékletlenségre hajlásából. Ezeknek tehát jótétemény volt az, hogy ezer meg ezer helyen nem lehetett italt kapni. A régi „*come and let's have a drink*“, gyere, igyunk egyet, régi pajtási meghívás, hány százezer esetben lett azóta azzá, hogy együtt teáztak, kávéztak a sörözés, whiskeyzés helyett.

És van benne valami kedves, valami becsületes, tiszta, egészséges, következésképpen *szép* vonás, mikor az ember azt a száz meg száz fiatal nőt, fiatal térfit mind jóévtávgyal, a munkától *fölbredt* és nem a szesztől *fölzaklatott* évtávgyal látja enni anélkül, hogy innának hozzá.

Es az ABC-boltok asztalai mellett több a tipikus márványsíma, rózsás angol arcbőr, mint a méregdrága szállókban, mert az erős angol italok kerülése, meg a tejföltelen, fűszertelen, mártástalan középosztályú, egyszerű angol konyha ennek az országnak az igazi kozmetikai, teint szépítő titka

És nemcsak a hivatalnokvilág jár ám ide!

A Piccadillyn járkáltunk egyszer hárman; egy szép amerikai asszony, azután egy ismert festő felesége, meg én. Leírhatatlan, legalább is becsületsértő jelzők nélkül leírhatatlan idő volt. Ragadós sár, szitáló eső, fojtogató köd. Az ember a hiúságának végleges sutba tévése nélkül nem mehett be lunchra valami szép, fényesre kivilágított vendéglőbe ködtől gyöngyös hajjal, nyirkosan. Brrr!

Mondom a Strand sarkára érve a két asszonynak: „Én most bemegyek ide egy (ABC Shopba) lunchre.“ „Igen?“ mondják; — ők talán majd a

Savoyba „néznek be“. Helyes, kiki oda menjen, amennyire a saját evése fontosságát becsüli. Elváltunk; bementem a szép tiszta, száraz, meleg nagy terembe, ahol a dolgozó emberek affektálás nélküli légköre van az asztalok körül; boldogság volt az öltöző szobában a ködöt lekefélni, lemosni magamról, azután a fehér márványasztalhoz (mert itt a bolt abban is inkább kávéház, mint vendéglő, hogy nem terítenek) és várni a megrendelt ételt. Nem soká vártam és mégis, mire a tengeri hal kisült, addigra kisült valami más is; ugyanis az, hogy nem mindenki ebédel éppen a Savoyban azok közül, akik ezt mondják; mert íme egyszerre csak látom ám, az asztalok hosszú során túl az én két asszonyomat belépni. Nem vettek észre, én meg — — — nos, nekem hirtelen igen nagy, minden figyelmemet lefoglaló dolgom akadt a zsemlyémmel; leszegtem a fejemet a tányérra erősen. Mert végre is ismerősöket nagyzó föllentésen kapni rajta körülbelül olyan kellemetlen, hogy ennél talán csak az lehet rosszabb, ha ők kapnak bennünket rajta. Hagytam tehát elhaladni őket; hadd legyenek boldogok abban a tudatban, hogy én most a Ritzben, Savoyban képzelem őket.

Az ám, csak az volt a baj, hogy az előbb ott künn az utcán voltaképp nem is hárman álldogáltunk együtt, hanem négyen, mert a festő feleségével vele volt valaki, nekem nagy jóakaróm, aki engem mindig szembeötlő nagy barátsággal tüntet ki. A *Puck*! Egy koromfekete, gyönyörű kis pomerániai öleb. Amint az asszonyok elhaladnak, el-

helyezkednek valahol a hátam mögött, a ruck egyszerre leugrik, odaszáguld hozzám és nagy örömmel csahol engem körül. No Puck, ezt megcsináltad. Körülbelül olyan tapintatosan, mint druzsád a Szentivánéji álomban csinálja a maga dolgait!

Puck, te vagy igen-igen nagy demokrata vagy, mert íme, nem tagadtad meg a középosztályú helyen ebédelő ismerőst, vagy pedig, éppen ellenkezőleg, talán te is ugyanolyan megátalkodott „Talon rouge“ vagy, akár én magam és azt gondolod, hogy míg az embernek van valami dolga és életcélja a világban, addig arra csakugyan nem szorul, hogy a vendéglői számlalapjait kelljen akár armálisnak tekintenie, akár útlevélnék a jó társaságba, az olyanok közé, akik közé érdemes kíváncskozni.

Mennél jobban nő a világon azok száma, akik ezt belátják, annál jobban kell nőnie mindenütt az ilyen ABC meg Lyons fajta helyek számának is, mert egyre többen tudjuk, hogy az étel-ital az embernek jó *szolgája*, de rossz *ura*: legyünk rajta, hogy mindig amannak maradjon meg az életünkben, mert végre is az ember igazán azért eszik, hogy éljen és nem azért él, hogy egyék.

Esti iskolák

Szinte hallom a fölkiáltást: „De hiszen van!” „Hát az idegen nyelvi esti tanfolyamok?” „Vagy az inasiskolák!” ... Igaz. Csakhogy én nem erre gondolok. Az elsónél az órák mennyisége, a másodiknál az órák közönsége más, mint azoknál az esti iskoláknál, amelyekre én gondolok.

Hogyan találjuk hát meg legbiztosabban London ezer intézménye közt ezeket az esti iskolákat a város térképén, ahol a városi vasutak, villamos- és csővasutak (kettő is egymás fölött, de mind a kettő a föld alatt) vonalai mint valami nagyon szövevényes mintájú csipkeháló vannak az utcák tervrajzára ráterítve? Az előbbi közleményben követtük egy reggel (az ABC-boltokról szólva) a hivatalba induló irnokok, gépirók, gyorsírók, magántitkárok, hasonló egyéb alkalmazottak ezreit, akik az egész napot esti öt, hat, néha hét óráig hivatalban töltik és onnan sietnek ki *lunch* ideje táján a legközelebbi ABC-boltba.

De eltelnek az „office hours“ percei is és már öt óra körül megindul az omnibuszok, villamos-

vasutak, motor-társaskocsiknak az a zsúfolt forga-
taga, amit ezen az órán meg nem nézni London-
ban annyit jelentene, mint elmulasztani a város-
kolosszus hatalmas ütemű életének egyik legna-
gyobb bizonyágát. Azon a sarkon, ahonnan a
máris telt motoromnibusz már indul, éppen úgy
szeretnék még tartóztatni, helyet remélve, mint
amennyire a következő sarkon meg már odacsalni
szeretnék; hogy igazán nem csoda, ha az omni-
buszkocsisból ilyen órán tört ki az ismeretes, me-
rész konstrukciójú gondolat: „Nem vagyok én
madár, hogy egyszerre két helyen legyek.“

Az olyan tehetséges madárból, aki ezt meg tudná
tenni, az ezeregyéj griffmadara lenne, mert az,
mint jól emlékezünk rá, közlekedési eszköz gya-
nánt is sikerrel szerepelt az emberek szállításában.
Mert lám, a sok száz londoni utcasarkon állók
mind elszállításra várnak. De az útjuk nem min-
det viszi haza. Ezren meg ezren a fiatal hivatal-
nokok (leányok és fiúk) közül először megint va-
lami olyan Lyons vagy ABC-féle boltot keresnek
föl, azután következik az ő életüknek egyik leg-
nagyobb, legfontosabb tényezője: *az evening class*.
Az esti iskola.

Az esti iskola! Tehát munka a munka után!
Igaz, hogy annak, aki rövidlátó szemmel csak a
közvetetlen közelbe néz, az ilyen esti iskola a *je-
lennen fáradalma* csak; igen, de a messzebb néző
előtt meg a *jövő biztosítóka*. És valami szánalma-
san kevésbé ismerte meg az angolszász fajt az,
aki még ki nem találta róluk azt, hogy az ő sike-

reik felének titka valami *messze a jövőbe nézni tudás*. Az ő szemük olyan szilárd, szinte megigézett, hipnotizált tekintettel szegződik a messze távolban látott eredményre, hogy közben a jelen perc nehézségéről szinte nem vesznek tudomást. Ez az egyéneknél is oly erősen meglevő vonás, nemzeti sajátsággá nőve, vált a magyarázatává az angol faj kolonizáló erejének; ez a faj el tudott menni lakatlan vidékre; lakni tudott *log-hut*-okban. fatörzsekből ácsolt hurulybákban, mert az ő messze távolba szögezett tekintetük előtt már emelkedtek ott a vadonban a városok.

És a jövő sikerének ez a látni tudása viszi azt a sok fiatal hivatalnokot munka után megint munkába, a hivatalos óra után az esti iskolába, mert a szemük előtt olyan jövő lebeg, amelyet talán a szüleik szerény körülményei sohasem szerezhetnének meg nekik és amelyet azért sem érhetnének el, mert nem tölthetik évek hosszú sorait előbb a gimnáziumban, azután az egyetemen, közben mindig csak *költve* a család pénzét és nem *szaporítva* azt; hanem munkát kell vállalniok egész napra.

Már most ha az ilyen fiú, aki, mondjuk, tizenöt éves korában már *office-boy* és dolgozik, leveleket másol, címekeket ír, írógépet kopogtat valami hivatalban, mi más lehet ez hosszú, hosszú éveken át, mint afféle napidíjas, szerény írnok, kevés fizetéssel és még kevesebb kilátással? *Ha* közben nem képesíti magát másra.

Igen, de ott van a hivatalos óra és az alvásra szánt idő közt vagy négy teljes óra és ezeken az

órákon, körülbelül fél héttől tízig ott van a lehetőség az *esti iskolákon* való haladásra.

És micsoda lehetőség! Nyitva a pálya a legmagasabb eredményekig!

Képzeljük el, ha az, aki tizennégy éves korában már elhagyja az iskolát, hogy a nappali órákat munkában töltse, egyszersmind folytatja a tanulást esténként úgy, hogy először leteheti azt a vizsgálatot, amely mintegy az érettséginek felel meg, azután tanul tovább, egyetemi tanterv szerint; megszerzi az egyetemi rangot; lesz belőle *B. A.* vagy *B. Sc.* (Bachelor of Arts vagy Bachelor of Science). Közben a nappalokat nem sétálta és kávéházazta el; a szorgalmasabbja pedig nem volt kénytelen egy-egy rosszul fizetett korrepetíciót vállalni; nem; Angliában a kenyérkereső foglalkozás volt az egész idő alatt a nappalnak a foglalkozása, a főfoglalkozás, mert annak meg *kell* lennie; a továbbhaladás, az emelkedés eszközét, a tanulást azután az angol fiú abból adja hozzá, ami másképp csak úgy elkallódnék talán. Tavaly egy ilyen intézetben 49 tanuló nyert egyetemi rangot, 22 közülök kitüntetéssel. 340-en már az esti iskolába belépéskor is egyetemi hallgatók voltak; a szám kétötöde leány.

A kérdés, amely ezek hallatára támad, természetesen ilyenféle: És mit lehet ott tanulni? Milyen pálya az, amelyre elő lehet ott készülni?

A felelet az: amit csak tetszik, amilyenre csak akar az illető. És az esti iskolák főérdeme, kitervezésük főszépsége éppen ez. Nem hiába mondják

az angolok, hogy az ő országuk a szabadság hazája és nem hiába éneklük a nemzeti dalban, hogy a „britek nem lesznek rabszolgák soha“, de csakugyan az egyéni szabadság nagybecsülése az ilyen intézményekből is látszik. Itt nincs „osztály“, amit valakinek ki kell járnia, elfogadva valami kőbevésett merevségű tanrend összes óráit, akár van az illetőnek szüksége valamennyire, akár nincs. Nem; itt úgy van, hogy ezek az esti iskolákul szolgáló nagy college-ek és polytechnikumok tartanak előadást igen-igen sokféle tárgyból, de kiki maga válogathatja azután össze, hogy mivel foglalkozik.

Hogy kik lehetnek a tanítványok korra nézve, arra az egyik statisztikának egyetlen adata elég; a legifjabb hallgató tizennégy, a legidősebb hatvan éves volt a múlt évben. Hogy pedig milyen életcélú, életpályájú emberek vannak a tanfolyamokban? Igazán, kisebb föladat volna elsorolni azt, hogy milyen életcélú ember *nincs* a hallgatók közt. Mert hiszen van olyan is (sok egészen gyerekifjú), aki például csak azért iratkozik be, hogy a gyorsírást, gépírást megtanulja; egy másik csupán francia leckéket vesz, mert az a londoni selyem- és szövetraktár, ahol alkalmazva van, kilátásba helyezett egy olyan, két-három év múlva elnyerhető jó állást, amelyre csak azt nevezik ki, aki a szalagkereskedésben francia földön szerzett előbb hathónapi tapasztalatot. Ismét egy másik vagy tizenhat év körüli fiú vegytani kurzusra iratkozott be; kelmefestő-gyárban dolgozik nappal;

magának is vannak eszméi holmi jobb festéket, jobb eljárást illetőleg; tanul tehát este rendszeres vegytant és nem lenne meglepő, ha ő is olyan pályát futna meg, mint sokan azok közül, akik egyszerre valami kitünő találmánnyal álltak a gyártulajdonos elé s ez úgy el volt ragadtatva, hogy mintsem ez a találmány más gyáros kezébe kerüljön, inkább örökre leláncolta a fölatalálót: bevette cégtársnak.

Aranyműves, bútortervező, bőrmunkás, porcelánfestő, gobelinszövő ugyanúgy van a palotaszerű nagy estiiskola-épületekben, mint ahogy van olyan is, aki itt — az egyetemi doktorátusra készül, vagy aki például a Somerset House-beli kormányhivatal, vagy a főposta, vagy a vámhivatalok, vagy a Law Courts (törvényszék) és a Civil Service alkalmazottjává akar lenni.

Férfi és nő csaknem mindenütt vegyesen van az Evening Classokban. És hogy vagyoni szempontból sem igen személyválogatók ezek a fényesen felszerelt intézetek, azt ki lehet találni abból a néhány kis adatból is, hogy például egy növendék, aki a vegytani előadásokat egy egész iskolaév folyamán heti öt estén hallgatta, huszonöt shillinget fizetett egy évre (körülbelül 29 kor.), egy másik egy tanév heti három estéjéért 17 shillinget; ismét egy másik, aki itt képezte ki magát kitünő fényképésszé, 20 shillingért szerezte meg egy év haladását. A húsz éven alul levő tanulók ennek is csak a felét fizetik. Mivel a tandíj ilyen csekély, az intézeteket néhol a *London County Council*

támogatja pénzzel; némelyiknek meg az egész Angliára kiterjedő munkásságú nevelésügyi hatóság, a *Board of Education* a főntartója. Igen, de viszont azt sem szabad elfelednünk, hogy a tandíj ugyan csekély, de a tanulók száma annál nagyobb; például az egyik ilyen intézetben, a Regent Street Polytechnicsben több mint *tízezer* a tanulók száma, maga ez is segít tehát az intézetet főntartani.

Pedig ha a régi alapító-okmányok olvasgatásába elmerül az ember, elámulva és szinte meghatottan látja, hogy például az egyik intézetet önzetlen, ideálisan gondolkozású alapítója, egy egészen fiatal ember, *Guintin Hogg*, aki a magánál szegényebb sorsú fiúknak akart módot nyújtani az emelkedésre, úgy kezdte meg, hogy *két* hallgatója volt annak az intézetnek, amelynek ma már ezrek tolonganak a folyosóin.

Egy másik, szintén óriási munkásságú intézetnek, a *Birkbeck Collegenek*, a felnőttek első iskolájának alapítója, *Birkbeck György doktor*, az 1823-ból kelt alapító-levélben is a gondolkozásnak nagy magasságát és nagy mélységét tárja elénk, mikor azt mondja: Megnyitjuk ezt az intézetet válogatás nélkül mindenki számára; legyen a fölajánlás is ugyanolyan egyetemes, mint amilyen egyetemes a vágyakozás a tudás után a legmagasabban és a legalantasabb állókban egyaránt.

Szép és nagy dolog volt ez az egyetemessé bővített megajánlás is, de szép és nagy dolog az is, ha ezt a tudás után való egyetemes vágyakozás tette szükségessé.

Ugyancsak a régiesnek valami tiszteletreméltó színezete nemesíti meg a *Finsbury Colleget* is, amelyet még a régi céhek (guilds) alapítottak, vagy más néven a *livery companyk*, amelyek utóbbi nevét az magyarázza meg, hogy mind-egyiknek megvolt a maga egyenruhája. Még ma is ezek a céhszerű testületek tartják fenn a *Finsbury Colleget*, amelynek óriás munkássága főleg három ágra oszlik: a művészeti, a mérnöki és a technikai tanfolyamokra. A régi céhmesterek közt sok lehetett amolyan igazi self made man, aki voltaképpen a semmiből, munka révén jutva magasra, azt is mondhatta volna: „Vesződjék más is, ahogy én vesződtem“, vagy azt, hogy: „én megvoltam magasabbfokú tanulás nélkül, minek lenne az másnak is?“

Igen, de a hazafi és az állampolgár szólalt meg a lelkükben, aki nem azt nézi, hogy az ő halálával az ő saját élete be van fejezve, az utána jövőkkel meg nem törődik, — hanem aki azt érzi, hogy az ország ő utánuk is fönmarad és annak az országnak nemzedékről-nemzedékre jobban képzett polgárokat kell nyernie. Megnyilatkozott ismét az angol-szász „előrelátás“, amely a jelen perc akadályait, áldozatait mintha nem is látná — és a céhek megalapították az esti iskolákat azok számára, akiknek nappal kenyér után kell járniok, de akik közben emelkedni is akarnak.

És az ilyeneknek ezrei ma már London népének egész osztályát teszik, éppen olyan élelmes, mint hasznos osztályát, akik napról-napra emelkednek

és építik a maguk jövőjét, de ezalatt emelik az egész nemzet színvonalát és építik annak a jövőjét is.

...Aki pedig este elnézi a londoni utak, utcák során kigyúló lámpák lángfüzéreit, tűzbokrétáit és látja az este is folytatódó forgalmat, lüktető életet, annak érdemes végiggondolnia, hogy igaz, élet az is, amit akkor lát, mikor a színházba, szállókba, fogadóestékre, hangversenyekbe sietők ezreit nézi s a zenecsarnokokból, éttermekből kiszűrődő zenét hallja, de ez csak a pillanat élete, a perccel születő s a perccel el is haló élet: míg az igazi, az egyre erősödő élet ott van ezen az esti órán azokban a termekben, ahol a maguk s az országuk jövőjét építő ezrek munkájának minden hangja: a vitázó egyesületekből kihangzó szó, a nyelvi tanfolyamok szógyakorlásai, a fizikai és technikai kurzusok gépdübörgése, fűrész, véső, kalapács zaja mintha mind ebbe az egy nagy igazságba tömörülne össze: Car c'est la grande formule moderne: du travail et encore du travail et toujours du travail!

Hamupipőkebálok

„C. Y. W.-né asszony szívesen látja A. L. kisasszonyt f. hó 17.-én, csütörtökön este 8 órakor Hamupipőke-táncestére.“ — Az egyszerű, csinos, elefántcsontszín-kártya semmi többet sem mond ennél.

Miért Hamupipőke-bál? A várakozások fölfokozásának elkerüléséért mindjárt hozzáteszem, hogy a háziasszony nem a hercegi partinak jótállás mellett való ígéretével küldi szét a meghívást a Hamupipőkéknek. Nem; a meghívó nem jelenti a vendégszeretetnek ily korlátlan mértékben való *kiterjesztését*; sőt ellenkezőleg, a név maga a vendégszeretetnek (legalább kontinentális fölfogás szerint) igen erős *korlátozását* jelenti, amennyiben a szó értelme az, hogy a vendégeknek, — mint a tündér parancsa szerint Hamupipőkének a mesében, — csak pont éjfélig tizenkettőig szabad maradniok.

No de ilyent! riad föl erre a szóra minden vendégszerető háziasszony, valamint a táncos fiatalság is, aki sokszor szintén *vendégszerető*, ha maga a

meghívottak közt van is, mert legaiább is egy vendéget valószínűleg szeret a vendégseregéből. És mikor ezt a szívtelenséget hallják, nem tudják, hogy az angol házigazdák ellen való fölháborodás, vagy az angol fiúk, leányok iránt érzett sajnálkozás nagyobb-e a lelkükben.

Én azonban arra kérném valamennyiüket, hogy függesszék föl mind a két érzést egy kis ideig, akkor azután majd ítélnének, hogy folyósítsák és kiutalványozzák-e ezeket az érzéseket vagy sem.

Nézzük csak meg jól, sem rózsaszín, sem fekete szemüveget nem téve a szemünkre: ugyanaz-e egészen a világ ma, mint akkor volt, mikor a „kivilágos kivirradtig“ való együttmaradás, az éjféli vacsora leszedése után másik lakomához terítés, korhelylevesezés, papramorgózás olyan kelléke volt az együttlétnek, hogy ezek nélkül nem jelenthetett sikert az este?

Nem, a világ nem egészen ugyanaz ma. Körülbelül olyanformán nem ugyanaz, mint mikor a húsz éves jogászyerekből harmincéves jurista válik. Jó dolog, hogy tíz évvel ezelőtt *volt* a fiú az, ami volt, de jó dolog az is, hogy ma már nem az, ami akkor volt. Helyénvaló, hogy húsz éves korában azt rikkantsa az ember, hogy „sose halunk meg“. De mivel ez az állítás végre is még bebizonyításra vár, éppen úgy helyénvaló, hogy harmincéves korában (igen sok és igen igaz életörömmel ugyan, de talán már nagyobb mérvű rikkantás nélkül) ezt az állítást oda módosítsa, hogy: „Remélhetőleg szép kort érünk meg“.

És míg a fiú a maga kurjantása értelméhez híven talán huszonnégy órát is táncolna egyhuzamban, addig a harmincéves ember, szintén a maga szavaihoz mérten, — kész hazamenni előbb is, ha egyébiránt nem, hát azért, hogy azt a remélhetőleg szép kort csakugyan elérhesse.

Igen, a világ ma már azt a kort éli, amikor a báli éj két munkanap közé eső epizód és azt a kort, mikor az emberek számára az *idő* már fontosabb dolog, mint az *időtöltés*.

És Anglia, amely már olyan régen komolyan dolgozik, nos, Anglia akkor, mikor a világ átlaga harminc éves, mindenesetre megvan, mondjuk harminckettő.

De azért a világért se essünk kétségbe szegény Anglián, hogy talán már-már kiöregszik lelkileg a mulatságból. Sőt! Nem hiába volt mindig is „merry England“ a neve, víg Anglia az ma is és a Hamupipőke-táncesték (*Cinderella dances*) divatja inkább azt jelenti, hogy ugyan miért legyen kizárva a tánc öröméből a társadalomnak az az igen nagy osztálya, amelynek a munka ma már annyira eleme, hogy nemcsak az urak, de a leányok másnapjára nézve sem közömbös dolog, hogy éjjeli egy óra, vagy reggeli hét óra körül kerülnek-e haza.

Ez csak akkor volt közömbös a családi bálozásoknál, mikor egyedül az édesapára vártak kötelességek, mamának és leányoknak pedig csak egy programja volt: a kialvás. Szóval, némely családnál másnap délig igen-igen nagy csönd volt a házban, más családnál ismét minden egyéb, csak csönd

nem, aszerint, hogy a háztartás, a reggeli, az ebéd, mi egyéb, nélkülözhet-e a halálra fáradt alvókat vagy sem. (Ad notam:

- Jaj, ez meg az nincs kiadva!
- Hol is a kulcs?
- Benn a nagyságánál.
- Az ám, de a nagysága alszik! — stb.)

Tudom én, hogy erre, kivált a kedélyes, régies, úriás vidéki kúriákon fölemlítik azokat a legenda-szerű nagymamákat, akik reggelig táncoltak, de mivel hazamenet velük jött két kocsi vendég, hát csak átöltöztek friss kartonruhába és mentek egyenest a konyhába kalácsot sütni a reggelihez és friss pogácsát a szilvóriumhoz.

Megengedem. De ez azért mégis csak afféle virtuskodás, experimentálás volt, való talán az életnaptár egy-két nagyon-nagyon piros farsangi napjára, míg a világ nagyon fiatal volt. Csakhogy a — hogy is mondjam? — a harminc évensé érett világ életében a legfontosabb események már rendszeren a feketebetűs hétköznapiakon történnek.

És az angol társadalom ezeket a napokat nem akarja sikertelen, vagyis fáradtan megkezdett, álmosan végigélt napokká tenni azzal, hogy a mulatságot reggelig húzzák ki. És éppen, mivel „merry England“, „vidám Anglia“ ez az ország, hát azt gondolják, miért szorítsuk meg a táncestéket úgy, hogy azok csak kivételes embereknek és kivételes napokra jussanak? Lám, vagyunk vagy huszonkét-huszonnégy család, akik ismerjük egymást. Miért ne teljék el a tél, novembertől husvétig a maga

huszonkét-huszonnégy hetével úgy, hogy ha akarjuk, minden héten jusson a fiatalságnak egy-egy jó este? Azért háziasszonyi gond mindegyikünkre csak egyszer-egyszer esik.

Nos, még mindig olyan nagyon sajnálják-e az otthoni táncosok, táncosnők a szegény, megrövidített angol fiatalságot?

Már csak azért sem sajnálhatják, mert legycnek meggyőződve, hogy a bálba, már mint a nagy elitebálokba készülés nagy akadálya: az apai, anyai beleegyezés az ilyen Hamupipőke-báloknál igazán nem félelmes. Először is, mert a költségek különbségének kiszámításánál igazán egyszerűen úgy tehetünk, mint azt egyszer a tizedes törteknél értették meg velünk (vagy legalább próbálták), hogy ugyanis ha az összeget a tizedrészére akarjuk kisebbiteni, tegyük a tizedes pontot egy hellyel balfelé.

Ha az apák összevetik az elitbál és a Cinderella-tánc költségét, ők is bizvást oda tehetik a pontot egy hellyel balfelé. És ha szegények ide, erre a tizedrésznyi költséget jelző helyre tehetnék a pontot, hát akkor elmaradna a pont tevésének az a másik, fenyegető módja, mikor az apa a költséget megsokalva egyszer csak azt mondja egy bál után:

— De most már pontot teszek. Elég volt. Vége.

Másodszor pedig azért sem ellenkeznek a szülők, ha ilyen tánc van tervben, mert nekik maguknak sokszor nem is kell elmenniök, mivel sokszor az egyetlen *chaperon*, vagyis gardedám a háziasszony.

Lám, itt megint megtakarítás, következésképp könnyebb beleegyezés rejlik. Apa, anya, leány helyett csak a leány megy; három pár keztyű helyett egy pár keztyű; két toalett helyett egy (és akkor is az olcsóbbik, a leányé), fiáker helyett egyfogatú, két fejfesülés helyett egy.

A háziasszony költségei pedig? Hamupipőketáncot adhat már akkora lakásban is, ahol tiz-tizenkét leány és vagy húsz fiú elfér. Lemarad a tiz-tizenkét apa-anya és mivel minden tapasztalt vendéglátó tudja, hogy a nagy és gazdag vacsora főben járóbb momentuma az estének a szegény, máskülönben unatkozó mamákra, mint a leányokra és hogy az álldogáló és már álmos atyáknak kell éjfél körül a föltámasztó vacsora legjobban: nos, így ott, ahol csak táncoló fiatalság van jelen és az is csak éjfélig, bizony teljesen elegendő egy jóra való hideg buffet. És mi több, még ez a buffet sincs ám mindjárt lúdmájpástétomra, tengeri rákra, gyomorégésre meg pezsgőre és migrénre berendezve és olyan konyaküveg-batteriákkal súlyosbítva, *amelyeken* három, de *amelyektől* másnap igen tekintélyes számú csillagokat lát gyakran az a báli ifjúság, amelyet mindezekre rászabadítanak.

Amint az emberi társadalmak művelődnek, az emberek egyre jobban magáért az együttlétért keresik az együttlétet, mert a francia *sociabilité*, a német *Geselligkeit*; szóval a művelt lelki életet élő emberek társas érzése már nem szorul az eszem-izsomra.

És itt megint kérem, szorítsák mederbe a nagylelkű háziasszonyok az angol háziasszony iránt való lenézésüket és a megrövidített fiatalság iránt való részvétüket, mert elég jól el lehet ám tengődni a lazacpasztával vagy darált sonkával, darált borjú-sülttel megkent két papírvékony vajaskenyér-szeletből alkotott szendvicseken, apró vol-au-vent hús-pástétomokon, gyümölcskocsonyán, apró süteményen, hártypapiros „ramikin“-ben fölszolgált fagyalton, tejszínes szanócán is.

Az angol boltokban is annyi a készen, bádokban kapható kivonat, paszta, aszpickba fagyasztott csirke, nyelv, azután a negyven-ötven filléres táblékban kapható gyümölcskocsonya, amelyekhez csak forró víz kell, hogy hat személyre való, gyönyörű átlátszó, kristályszerű eper-, cseresznye-, citrom-, narancs-„jelly“ legyen belőle, hogy az ilyen kisebb mulatságra sok minden elkészülhet a háznál is. De ha valaki szállítónak adja át a buffet-t, az már igen szép és gazdag asztalszámba megy, ahol személyenkint két és fél—három korona a költség.

De akárki rendezi a buffet-asztalt, hogy mindig szép, az bizonyos. Mert a virágdísz sohasem hiányzik róla. A fehér terítőn a parányi zöld levelű, csodá'atosan könnyed és csipkeszerű *smilax* indái gyönyörű vonalakat, íveket rajzolnak le; ilyen indák futnak föl a karos gyertyatartókra, magas gyümölcsállványokra, a finom zöld inda néha a szoba szintervéhez illő szalaggal, néha virággal van letűzve és megerősítve. Egy hamvas, zöldes-

kék, gobelinszín falú és sötétvörös mahagoni bútorzatú ebédlőbe éppen olyan jól illettek a (két-három korona értékű) fehér, kénsárga és narancsszín izlandi pipacsok és az apró sárga gyertyaernyők, mint egy tompavörös falú és fekete tölgybútorzatú ebédlőbe egy karácsonyheti Cinderella-bálon a pirosbogyós magyalágak, a fényeszöld repkény és a ragyogó, csillámporral teleszórt zöld fenyőgalyak.

A virágdísznél nem a költség a fő, hanem az invenció. Láttam én olyan termet is, amelynek egész díszje a szomszédos erdőből került ki!

És az ilyen, csupán éjfélig tartó mulatság az angol embernek még egy másik oknál fogva is megfelel, azonkívül, hogy nem jár sem időnek, sem pénznek, sem energiának oktalan pazarlásával. Megfelel neki azért, mert öltözékben, egész megjelenésben, még az arca mivoltában is *korrekt* és *kijogástalan* maradhat az utolsó percig. És ez nagy ajánlás az ő szemében, mert a világon még egy olyan nemzet nincs, amelyben olyan mérhetetlen irtózás élne a *nevetségessé válás* iránt. Ez az irtózás teszi őket nyilvános helyen halk beszédűvé, kívül álló nézők előtt érzelmeik nyilvánításában kevéssé demonstratívvá és ez riasztaná el az angolt attól, hogy a *par excellence esti* mulatságot, a táncot, talán még a besütő nap fényénél is folytassa, ami, valljuk meg, egy kicsit mindig groteszk látvány, mert nincs benne stílus és összhang, szóval bizony vaskos bohózáttá válása az este kezdődött bál graciózus vígjátékának.

Hervadt virágok és hervadt fodrok, gyűrött galérok és gyűrött arcok, kókkadt frizurák és kókkadt kedélyek, elpezsgett gyöngyözésű italok és elpezsgett gyöngyözésű tréfák közt folytatni egy mulatságot? Nem! „*I am not going to make a fool of myself*” nem csinálok magamból bolondot; ez a legsarkalatosabb brit dogmák egyike. Ha az urak ezt igen hangsúlyosan érzik és következképp shakespearei erejű nyelvezettel akarják kifejezni, a fool szó előtt ott van egy bizonyos melléknév, amelynek kezdő- és véghangzója is az abc negyedik betűje, de mivel ez a szó csak a dohányzószoba falain belül használatos, nekem természetesen nincs róla tudomásom.

Nem jobb-e két estének frissen, szépen eltöltött négy-négy órája, egy éjjelnek egyfolytában való nyolc órája helyett? És a Hamupipőke-bálok nem megcsökkentették, hanem megszaportították a táncban eltöltött órák számát, mert egyszerű előkészületüknél és rövid tartalmuknál fogva sem az előző, sem a következő napon nem csinálnak kimerült csapatot a háziakból, illetőleg a vendégekből.

...A táncosnők talán még mindig azt mondják nekem: igen ám, de Hamupipőke is maradt az utolsó percig, amíg csak maradhatott s éppen csak az utolsó percben érte meg a cipőelvesztés célravigő momentumát. Jó, csakhogy a királyfi is éjfél előtt volt ám már tisztában a maga szívével s ki tudja, oda öntette volna-e azt a cipőmarasztó szurkot, ha Hamupipőke a stratégiailag oly ügyes menekülés helyett reggelig ott marad?

Es igazán, a mai józan, dolgozó világban, ahol végre is az a középosztály a legfontosabb, amelynek a bál előtt is, bál után is dolgoznia kell, nem tudom, a „prince charmant“-ok nem az olyan leányok fölkeresésére mennek-e legmesszebb, akiknek éjfélkor már haza kell menniök, mert reggel — munka vár reájuk.

Virágos London

A történelmi fontosságra emelkedett arcképek között van egy, amely Anglia *grand old man*jét, Gladstonet, abban a pillanatban ábrázolja, mikor legfontosabb törvényjavaslatát leteszi a ház asztalára. Az átható, sötéttüzű sólyomszemben annak a tudatnak súlyos komolysága honol, hogy ez a javaslat, mihelyt törvényerőre emelkedik, százezrek sorsát fogja irányítani, alakítani, szinte igazán „mind az időknek végzetéig“; de azért annak a komolyan előrehajló alaknak a szíve fölött, a kabátja hajtókájára tűzve, ott mosolyog derülten és derítően a friss virág.

Ez a kép szinte akaratlanul is eszébe ötlik az embernek, a komoly méltóság és a mosolygó derültség megkapó keveréke gyanánt, mikor úgy májusban elérkezik az az idő, hogy London új virágdíszbe öltözik a kezdődő szezonra. A körülötünk levő világ látványai voltaképpen csak akkor érnek valamit, ha belső tartalmat, leszűrhető eszmét is rejtenek számunkra és London évenként való virágba borulása is nemcsak mint látvány

kap meg bennünket, hanem főképpen a látványban rejlő eszmék révén.

Mikor egy város elérkezik oda, hogy nem fél komoly, fenséges székesegyházai, törvénytörvénypalotái, tudományos csarnokai és kórházai falára a selymesfényű zöld repkényt, a havasfürtű krateguszt, a kék pillangók raja gyanánt ringatózó klematiszt futtatni föl; mikor nem bánja, ha ezeknek az épületeknek szürke kőből metszett gótivű ablakán virágfürtök nevetnek be a benn lefolyó komoly eseményekre, akkor az a város már nem félti a maga méltóságát és nem igyekszik azt, mint aggódó kertész a csenevész fácskát tuskés ráccsal, — komor kedvetlenség tuskés rácsával — sáncolni körül. A kezdetleges Zeüsz-szobrok ráncolt homlokokkal próbálnak hódolatot kelteni, a Praxitelesz Zeüsze, akinek a hódolat önként kijut, már nem fél mosolyogni sem.

De egy másik eszme, amely elgondolkozásra hívóan szól hozzánk London virágdíszének láttakor, az, hogy lám, az a dísz, amelyet némelyek még ma is hajlandók csupán a dúsgazdagok fényűzésével összeegyezőnek képzelni, a virág, egyáltalán nemcsak a gazdag házakon, a fényes városnegyedek palotáin otthonos. És ami a londoni és általában angol virágkultuszt úgyszólván nemzeti fontosságú dologgá emeli, éppen az, hogy a középosztálynál van otthon, a nemzet törzsét tevő középosztálynál. Ha csak a Park-Lane-en vagy a Belgravia kerület olyan utcáin látnánk az ablakok, erkélyek virágdíszét, ahol a telkekről azt is kiszá-

mitották, mi az értéke akkora területnek, amekkorát egy postabélyeggel be lehetne takarni, nos, akkor megbámulnánk egy futó pillantással a virágdiszt, mint ahogy megbámuljuk a Burlington Arcade-ban a mogyorónyi gyöngyöt, cseresznyeszem nagyságú rubint, de melegebb érdeklődés nélkül. Hanem hát nem így van. Az, hogy a virágdiszt ma már jóformán mindenki megszerezheti, a maga helyzetét megillető mértékben, abból megint egy nagy eszme világlik ki, az, amely a mai kor egyik legszebb irányeszméje: hogy az élet szépségét tiszta demokratikus szellemben közössé kell tenni mindenkivel; érhesse el mindenki a szépséget, — a szellemi élvezetet, a tetszetős otthont, jóízlésű mindennapi környezetet. A ma már olcsóban is oly szép bútorkelme, szőnyeg, falkárpit, porcellán művészi mintáiban, színeiben a William Morris meg a Ruskin áldott kezének nyomát látjuk, akik éppen azért igyekeztek az egyszerűbb viszonyok közt élő embert is hozzájuttatni a szépnek termékeihez, mert hiszen ennek a szépnek vigasztaló, nemesítő hatására éppen annak van szüksége, akinek az élete néha nincs erős viaskodás nélkül. Mint az olasz közmondás tartja: „Köves úton járónak a legnehezebb az égre nézni.“

És a virágkultusz mindenütt jelenvaló voltában megint csak azoknak a kezeknek áldott nyomát ismerjük föl, amelyek odamutattak a virágra, mint amelyet a városban élő ember már csak azért is ápoljon szeretettel, mert a virág nem engedi egészen elszakadni a természettől, finom indái is elég

erősek arra, hogy összekapcsolják a városi élet izzó forgatagában élő embert a természettel és amíg ez a kapocs nem szakad el, addig még nincs teljes hatalma a lelkünk szebb törekvései, harmóniája fölött a vásári élet legönzőbb, legkalmárabb torzsalkodásának sem.

És mikor má ok követni kívánják a virágos londoni házak példáját, akkor is az a legérdekesebb kérdés: Hogyan juthat virágos környezethez az is, akinek nem lehet arra sokat áldoznia?

A londoni középosztálybeli embernek persze megvan az a semmi mással nem pótolható kedvező helyzete, hogy mindenki kü ön házban lakik és a bérházbeli lakás (flat) ma is csak elenyésző kis része még a londoni hajlékoknak. Már most azután a külön házban való akás azt hozza a nagával, hogy nincs háziúr és nincs házmester. Azaz hogy háziúr van, ha a házat csak bérben bírja valaki, de csak úgy, mint a beludzsisztániak mondják a kormányzó hatalomról: „Létezik, de mivel soha sem látható, létezése nem elviselhető.” Azonkívül amint egyszer bérbevévés révén egy ház átment egy lakó birtokába: nos hát hiszen csak próbálna a háziúr odamenni és kérdést tenni holmi ablakátalakítás, öntözés stb, miatt. A lakó is elhagyná azt a házat mihamar, de a háziúr még hamarabb hagyná el akarva vagy nem akarva. Mert itt igazán még a bérelt ház is vára a lakójának, amelyben büntetlenül nem háborgatja senki. És az ilyen külön kis házaknak (néha igazán nem nagyok, mint ahogy például évi 500—600 forintért

nem is lehetnének) csaknem mindenütt jelenlévő járuléka az üvegház.

Ez persze olyan fenhéjazóan hangzik, ha holmi nagy télikertforma üvegházra gondolunk, de hát van ám köztük olyan kicsi is, mint teszem egy bérkocsi. Mindegy, azért mégis nagy könnyebbségére szolgál a lakónak abban, hogy olcsó szerrel ellássa magát egész évre cserepes virággal; az ablakait ugyanúgy, mint a nappalijának meg az ebédlőjének asztalát. Mert akinek van üvegháza, az magról is nevelhet sekély faládákban virágpalántát, amelyet azután kiültet ablakvályúba, cserépbe, vagy vesz olcsón néhány tucat apró muskátli-dugványt és neveli üvegházban addig, amíg elég erős a kiültetésre.

A virágszezonra készülődés idején nincs olyan középosztálybeli ember vagy asszony, aki röstellené a fáradságot arra, hogy elmenjen kora reggel valamelyik nagy virágpiacra (lehetőleg Covent Gardenbe), hogy ott ládászámra foglalja le a kiültetésre alkalmas apró növényeket; azurkék lobéliát szegélynek; aranyszín meg rézvörös *wallflower*, amely a mi sárga violánknak teljesebb és illatosabb faja; fehér százszorszépet, bíborpiros sarkantyúvirágot és az ablakdíszhez minden másnál alkalmasabb, hálásabb muskátlit.

Persze, olyan városban, ahol a bérház-rendszer az uralkodó, a családi házaknak ezt a hasznos kis járulékát, az üvegházat, nélkülözik a lakók és nekik nem sok haszonnal beszélhet a hír az ilyen módon végzett virágtermelésről, hanem hiszen a

dolgok természetes fejlődési rendje szerint Budapest is valószínűleg úgy fog kialakulni, mint London: a magánlakások kifelé húzódnak majd és átalakulnak családi házakká. Mint ahogy a növekedés korában az emberi szervezetnek is megvan a maga lázas, nyugtalan állapota, úgy a növekvő városok életében is van ilyen. Ez az az úgynevezett aszfaltláz, amikor a városi ember azt hiszi, hogy élet, haladás, boldogság, nagyuraság nincs másutt, mint a belvárosok aszfaltján. A régi fejlődésű városok népe már túl van ezen és kezd ismét távolodni a középponttól a várost környező halmos, berkes részeket keresve föl. Mikor Budapest majd egyre intenzívebben tér rá az ilyen lakásrendszerre, akkor még csak egyre jobban és jobban fogja látni a világ, milyen kevés város fogható Budapesthez környék dolgában. Kertvárosokról beszél a külföld? Budapest környékét a természet elrendezte már kertváros gyanánt; az emberi munkának csak a részleteket kell hozzáadnia.

Ilyen részlet lesz mindaz is a többi között, amit az angol családi házak otthon termelt virágkészletéről, üvegházáról mondtam.

Addig azonban virágos London látványából a magyar szem azt keresi ki akaratlanul, amit otthon a bérház-rendszer mellett is jól lehet utánozni.

Az olyan városban, ahol az ablakkertészet rendszeres, a kertészek is mihamarabb hozzászoknak ahhoz, hogy „ablakvirág“-nak alkalmas növényt termeljenek bőviben. Nemcsak a virág fajtáját ér-

tem éppen, hanem azt is, hogy az ablakba szánt növénynek nem kell egyenkint költséges, kiválóan szép, igen nagy példánynak lennie, először azért, hogy olcsón adhassa, például a muskátli tucatját, mondjuk, három koronáért, másodszor, mert az ablakokban a véznán magasra nyúló növény soha sem oly szép, mint a körülbelül lábnyi magas, bokros, zömök alakú és végre mert az ablakbeli növénynek erősnek, ellentállónak kell lennie, mikor szél, jégeső, forró nap és hirtelen lehülés egyaránt érheti. Azért az ablakvirágnak szánt növényt már a kertészek is úgy nevelik, hogy csak „hűvös házban“ hajtattják, öntözni pedig mérsékelten öntözik, nehogy minden ereje levélhozásba menjen a virághozás helyett. Ugyanezt azután az ablakvirág ápolóinak is jó megjegyezniök, de persze úgy, hogy azért a föld soha se engedje az apró léggyökereket kiszáradni, mert ha ez csak egyetlen egyszer is megesik, vége az egész pompának a teljes virágszezonra.

Akinek eddig nem volt virág az ablakában, legjobban teszi, ha az első esztendő díszének elhelyezését kertészre bízza; ebből az egy alkalomból azután könnyen megtanulja az egész dolgot úgy, hogy már a második évben csak a kellő számú növény megvétele marad költségnek, mert megvan az ablakvályú is, a föld is.

Hogy milyen legyen a virág, amelyet választunk?

Aki manapság nyitott szemmel jár-keel a világon, az látja, hogy a színek alkalmazásában mindenütt

észrevehető a „szín-terv“-re törekvés, az uralkodó szín megválasztása és érvényesítése a legkülönbözőbb árnyéklatokban. Ezt látjuk a szobák, házak, kertrészletek, boltkirakatok elrendezésében.

A virágelrendezésben is sokan választják az egyszerűben való „szinterv“-et és nem lehet tagadni, hogy ablakvirágnál, amely a távoli hatásra is van szánva, az egy masszában, gazdag mennyiségben megjelenő szín igen jól hat.

Az elrendezésben pedig a legdúsabb, legteljesebb hatásra az visz, ha az ablakvályú külső sora lefutó virág, a belső sor fölálló. Ez tölti ki a teret legarányosabban s az utcáról és a szobából nézve egyaránt szép hatású. Kezdő ablakkertésznek már csak azért is az örökké hálás és örökké hatásos muskátlit ajánlom, mert ezzel van a legkevesebb baj. Egy öntözőkanna meg egy olló jókarban tartja ezt a kedves, jó természetű virágot áprilistól novemberig. Mihelyt száradt levelet, aszott virágot látunk, vágjuk le tüstént, nem csak csinosáért, hanem hogy a növény ki ne merüljön.

Aki csupa rózsaszínnel akarná díszíteni az ablakait, az válasszon például a külső, lefüggő sor számára ezek közül egyet: a *Charles Turner* nevű muskátli erős rózsaszín, óriási virágfejjel, a *Galilee* halványabb rózsaszín, apróbb virágbugákkal, de roppant gazdag terméssel, az *Incomparable* élénk rózsaszín és a legmegbízhatóbbak egyike. Ezek mind repkénylevelű fajok. A hátsó, fölálló sor számára rózsaszínben kitűnők a *Hall Caine*, a *Mrs. Turnbull* és az *Imperial*. A budapesti fehér vagy

vajszinű terméskőházakon a rózsaszínben való ablakdísz gyönyörű lenne.

Mindig hatásos persze akár fehér, akár szürke kőházon a piros muskátli, akár a pipacspiros, akár a borvörös; a lefutó sor számára a *Flambeau* vagy a *General Championette* a legjobb; a felálló sorhoz a *Garibaldi* vagy a *Prince*.

Sárgás falú ház ablakaiban a kék és lilaszín virágok minden összeállítása jól fest, például kék lobélia szegély mögött nemesített, óriás ernyőjű kék búzavirág vagy lefutó, ibolyaszínű verbéna-sor mögött lilaszínű törpe flox és harangvirág, meg a gyönyörű *Columbine*.

Mindezek egész nyáron virulnak. Ez a szó, hogy egész nyár, eszébe juttatja az embernek azt, hogy Budapesten persze, az ablakkertészetnek július elejétől fogva nagy akadálya támad a nyaralás mozgalmában. Éppen ezért lehet, hogy néhányan nem a nyári, hanem a tavaszi hónapok alatt teszik majd meg a magukét a város díszítése dolgában. Ez esetben a londoni házak a hagymás növényeket választják. Arannyal csíkozott piros tulipán, vagy a hajnali felhők havas és rózsás gyöngéd színeit viselő *Cottage maid* tulipánsor ugyanúgy otthon van az ablakokban, mint az aranysisakos, délceg, büszketartású *daffodil* (sárga narcisz). Igaz, hogy a hagymákat azután elvirulás után még annak is ki kell szedni, aki elég sokat áldozhat virágért arra, hogy az utóbbi hónapokra meg más-sal töltsen meg az ablakát, hanem viszont a hagymák esztendőre megint megvannak.

Nos és végre ha, mondjuk, valakinek valami igen nagy számú ablakot, például egy-egy iskolaépület, magánintézet tizenöt-húsz ablakát kellene megtöltenie virággal, a pénzt azonban nem szórhatja, hát annak is akad kedves, hűséges szövetségese a virágok között. Számítson két krajcár ára jó magot minden ablakvályúra; elvetheti egyenest abba, még csak a kiültetéssel sem kell vesződni; és nyer viszonzás gyanánt bíborpiros színben égő láncot minden ablakpárkányon, ha akarja *egy* árnyalatút, ha akarja, a láng halványpirosától a zsarátnok sötét izzásáig minden vörös árnyalatút. Ez a soha csalódást nem okozó dísz a sarkantyú-virág. Tíz-krajcáros csomaggal öt ablakot föl lehet díszíteni, annál is inkább, mert a sarkantyúvirágnál a sűrűn való ültetést, hogy úgy mondjam, jellembeli okból is kerülni kell. Ahol nagyon sok van belőle, egyik növény úgy vetekszik a helyért a másikkal, hogy kellemetlen, stréber hajlamok ütik föl benne a fejüket: csak föl, föl, csak nyakára hágni a másikkal, ezt látszik gondolni minden egyes növény és míg kapaszkodik, hogy a szomszédjánál egy hüvelyknyivel följebb jusson, elveszti mindazt, ami vonzó volt benne, mert virágot nem hoz. Míg ha adunk minden egyesnek elég területet (beéri vagy tíz centiméternyi földbirtokkal) akkor nem agyarkodik a másikkal és kifejti mindazt a szépet és jót, ami benne rejlik, egész bokrétában hozva a virágot.

Hanem az ablakvályú két végébe letűzhetnénk két-két erős vesszőt, vagy pedig zsineget szögezhetnénk föl a falra. A két szélső sarkantyúinda

föl fog rá tekeredni és zöldleveles, lángvirágú keretbe foglalja az ablakot.

Ugyanezért a fölfutó sajátjáért emlékezzék meg róla az is, akinek nemcsak ablaka, hanem *erkélye* is van díszíteni való. Az erkélydiszítés nem hogy nehezebb volna, mint az ablaké, hanem inkább könnyebb, mert a virág nincs úgy kiteve az időjárás viszontagságainak. Belül, az erkélyrács töve mentét végigrakjuk keskeny favályúkkal; mihelyt a viráginda csak ujjnyi magas, már magától is kikapaszkodik a napra.

Ilyen célra a biborszínű sarkantyún kívül a *petunia* kitünő. Igazán, valóságos függő kert lesz az erkély ennek a jóvoltából.

Csak a napsugár derítő áldását adjuk meg az életének, visszaadja a derítést, vigasztalást százszorosán.

És végre még egy van az erkélydíszítő virágok közt, amely a szépségéért meg a — pszichológiájáért egyformán kedves az embernek. A borsóvirág. A szépségéért az okból, mert ha elvetünk egy vegyes csomaggal magot, egész nyáron százával, ezrével libeg körülöttünk a rózsapiros, hófehér, levendulakék, granátpiros, vajsárga meg árvácskailila virág; a lélektanáért meg az okból, mert ennek a bájos virágnak az az életföltétele, hogy mentől többet adhasson a maga áldásából nekünk. Minél többet szedjük, annál gazdagabban hozza a virágot, hasonlóan azokhoz, akik a szeretetük kincseinek osztogatása folytán nem szegényebbnek, hanem gazdagabbnak érzik magukat.

Mikor azután a virágszezonnak vége, az élőlő növényeket, aminők a muskátli, fukszia, nem kell kidobni, a fuksziát cserepekbe ültetve és hetenként, tíz naponként egyszer megöntözve, jól ki lehet teleltetni kamrában, pincében éppen csak annyira tartva melegen, hogy el ne fagyjon; a muskátliról pedig lerázzuk a földet valamelyik szép, száraz őszi napon, azután fejfelé csomókba kötve fölakasztjuk valami sötét fülkében, vagy pincében. A levelek, hajtások mind elsárgulnak, elsatnyulnak, de ha esztendőre, május végén kiültetjük, gyönyörűen hajtanak és virágznak újra.

Ha pedig valaki ezzel nem akarna vesződni, még mindig megteheti azt, ami Londonban is a minden néposztálynál meglevő virágkultusz egyik legszebb vonását teszi: adja át a használt növényt magánál szegényebbnek. Ezt Londonban a magánosok is, a nyilvános testületek is megteszik; ősszel, gyökérfölszedéskor a sétaterek virágait nagy csomókba kötve osztogatják ingyen. Az elsőség a legszegényebbeké; ha azután még marad, még a kicsit tehetősebbek is elfogadják. És ez a szokás mintha azt a nagy etikai tanítást valósítaná meg: „Ha magadnál hatalmasabbtól jótéteményben részesülsz, amit annak nem viszonzhatsz, te meg viszont add át a jótétemény áldását másnak, ez segíti körforgásában a világot.“

Látogatás a kertvárosban

Igaza lehetett Gambettának is, mikor kimondta azt a kemény, erős jelszót, amely szinte úgy hangzik, mint valami hatalmas pőröly ismételt lecsapása: *C'est la grande formule moderne: Du travail, toujours du travail et encore du travail.* (Ez az újkor nagy jelszava: munka, mindig munka és ismét csak munka.) De ennek az igazságnak pusztá fölismerésénél jóval magasabbra emelkedtek azok, akik erre azt mondták magukban, hogy jó, de hát ha ez az élet általános irányzata, akkor viszont ne az legyen-e a másik nagy jelszó, hogy ez a munka lehetőleg senkire se legyen gyötrellem, hanem legyen öröm is; a mellékkörülmények ne nehezítsék, hanem könnyítsék ezt a munkát és így a munka ne nyomasztó legyen, hanem fölemelő.

Ezek az eszmék öltöttek alakot a munkások számára épített angol kertvárosokban, még pedig olyan alakot, hogy ha ilyen kertvárosok látványával is, szervezetével is megismerkedünk lelkünkben, az esztétikus gyönyörúsége ma nem lesz sem ki-

sebb, sem nagyobb, mint az emberbaráté és — a praktikus, *businesslike* modern emberé.

Mert az intézmény mindhármát kielégíti. Hallani természetesen eleget hall az ember a kertvárosokról, mielőtt látná is, mert hiszen Anglia gazdasági, egészségügyi és szociológiai tekintélyei mind egyetértenek abban, hogy ez az intézmény az új korszak egyik legnagyobb és legéletképeesebb vívmánya; de a maga egészében, teljes szépségével, teljes jósgával csak akkor áll az eszme az ember elé, ha csakugyan maga járja be az ilyen kertvárost, még pedig beavatott kalauzolás mellett.

Ez a jó szerencse jutott a multkor azoknak, akik a birminghami nevelésügyi kongresszuson résztvettek. Megérkezett mindnyájunk számára a „csokoládékirály“, Mr. Cadbury meghívója, a Birmingham mellett levő kertváros, Bournville megalapítójáé.

Így mentünk ki tehát megnézni a „kert közepébe helyezett gyártelepet“, amint joggal nevezik, ahol azonban hasonlíthatatlanul több a kert első látásra, mint a gyár.

Amint az ember az óriási Birmingham néhány ódivatú, sötét, kietlen, igazán silány munkásnegyedén áthalad és látja a napfény nélkül való szűk sikátorokat, bizony akaratlanul is eszébe jut az a merész mondás, amelyet nemrég Anglia egyik liberális szónoka vágott oda a parlamentnek: „Azzal, hogy olyan nagy birodalmunk van, amelyben a nap sohasem megy le, jó lesz addig nem dicsekednünk, ameddig olyan munkáslakásaink is vannak, amelyekben a nap sohasem kel föl“. És itt átha-

ladva, egyszer csak egy nagy híd kőíve alá érünk. A mesekönyvekben beszélnek olyan hídról, — a szivárvány hídalakú ívéről, — hogy aki azalatt áthalad, egyszerre megváltozottnak látja maga körül az egész világot. De magunkkal is ilyesmi esik itt meg, mert ez a híd már az új Bournvillebe, a kertvárosba nyúlik át és mi ott állunk egy olyan birodalomban, ahol semmi, de semmiféle épület, akár az igazgatói iroda, kéményes gyár, munkáslakás, iskola, olvasóterem, postahivatal vagy elaggottak menedékháza, nincs anélkül, hogy kert ne venné körül minden oldalon, virág ne virulna vályúkba rakva minden ablakában és virágos kúszó növény ne fődne falát, tornyát.

Így, november végén, amikor én jártam ott, természetesen nem láthattuk egész virágpompájában, de azért úgy tetszett nekem, hogy sok-sok városa a földnek lehetne boldog és büszke, ha virágos májusban, rózsatermő június havában annyi virág mosolyogna körülötte, mint még ősszel is itt, ahol az egyik ház barna tölgygerendás külső falának minden ablakában rózsaszín krizantémum füzerei bólogatnak; az egyik főhivatal kerek tornya körül mint arany korona illeszkedik az őszi napban csillogó bolyhos sárga katalinrózsa. A vörös téglafalakon most is zöld a berberis lombja; a karácsonyi jázmin apró aranycsillagai is ezrével szórják a fényes pontokat a falra. A szürke homokkőfalakon, palaszürke tetők alatt, csak úgy izzik a crategus bíborpiros bogyója, mint a korallgyöngy.

Es az épületek közül a lakóhelyek, amint virágos, kertes sorukon végignézünk, rögtön elmondják, hogy pedig nem gazdag ember ám a lakójuk, mert hiszen nem nagy ház egyik sem. Gyári munkások, napszámért dolgozó emberek laknak bennük.

A testi-lelki jó erőnek ugyanez a látványa kap meg akkor is, ha innen meg a 81 láb hosszú, 45 láb széles fődött, téli uszodába érünk, melynek langyos vízzel telt óriási medencéje halványzöld porcellántéglákkal van kirakva, úgy, hogy igazán inkább valami friss tótükrökhöz hasonlít, mint uszodához. Az itt való félóraí gyakorlat is kötelező naponkint a tizenhat éven alul levőkre, de hogy a tizenhat éven felül levők és mindenféle egyéb korúak is szíves-örömet csinálnak kötelességet az engedelemből, azt láthatta mindaz, aki a vízben rendezett úszóverseny meg vízipóló résztvevőinek vígságát végignézte.

A fiúk tornaterme, a férfiak tizennégy holdnyi torna-, tennisz-, cricket- és football-játszóhelye, a leányoknak körülbelül ugyanekkora tenniszező, labdázó és sétahelye: téli időre pedig a hangversenyekre, felolvasásokra való *Ruskin Hall* a maga könyvtárával, olvasótermével a modern, humánus eszmék egyik legszebbike mellett tesz tanúságot egy egész világ láttára; amellett, hogy ma már a munka az embert nem alázhatja le, csak az ember legyen elég méltó arra, hogy ő ne alázza le az emberméltóság legszebb, legáldásosabb hatalmát, a munkát.

De ennyi szórakoztató eszköz láttára valaki talán, igen természetesen, éppen azt a kérdést vehetné fel, hogy:

— Nos igen, de hát a munka maga?

Azt, hogy a Cadbury-cégnek a tropikus égalt alatt levő kakao-ültetvényeiről saját hajói hozzák az árút; ezt a kikötőből a fővonalon át az egyik közeli nagy városba szállítás után a cég saját vasútjai viszik ki, már nem is szükséges elmondani, valamint azt sem, hogy az óriási számarányok, amelyben a cég a kakao-port, a főző- és egészségi tejsokoládót, meg a csemege-bonbonokat piacra küldi, évről-évre növekedőben van, minden visszaesés vagy ingadozás nélkül (amellett, hogy több szintén kitűnő és humánusan dolgoztató cég támadt azóta), mindez inkább a kereskedelmi oldala a dolognak, mintsem az emberbaráti, amely bennünket, a nevelésügyi kongresszushoz tartozókat, talán minden más szempontnál jobban érdekelt.

Az egész kertváros területe 525 angol hold és ott foglal helyet Worcestershire legszebb erdő, halmos részében. Mikor építeni kezdtek, építőmesterei, *Harvey* és utóda *Tylor* igazán nemcsak művész-, de szinte poéta-lélekkel fogtak a munkához; művészlélekkel azért, mert a festői, csinos (és mégis olcsó) házikók közül, amelyek mind az angol stílus motívumait követik, kettő sem egészen egyforma a városban, hogy minél több egyéni vonásnak nyújtson teret; költői lélekkel pedig azért, mert mikor a területet szabdalták, minden fa életére, amely csak valami módon is megkímélhető

volt, bizony majdnem úgy vigyáztak, mintha ember-életéről lett volna szó.

A házak közül átlag csak hat esik egy *acre* területre, a többi mind kert. Legnagyobbrészt ez a berendezése: a földszinten két nappali szoba, konyha, kamra, az emeleten három hálószoba. Vannak kisebbek is, nagyobbak is, a legolcsóbbnak 4 shilling és 6 penny (5 kor. 40 fillér) a heti bére, vannak azután 5, 6, 7 és 8 shilling heti-bérűek is (1 shilling 1 korona 20 fillér). A kerteknek a házhoz legközelebb eső része gyeppel meg virággal, azután jön a zöldséges kert meg néhány sor gyümölcsfa. Hogy a kert *jelen* tulajdonosa is tudhassa jól, mi vezet sikerre a kertészkedésben, arra két képesített kertészt meg több kertészlegényt tartanak a városban, akik tanácsot látják el a munkásokat; hogy pedig a jövőbeliek egyre jobban értsenek hozzá, arról az a kertészeti tanfolyam gondoskodik, amelyet a fiúk számára tartanak fenn.

Az ember megáll ezek előtt a jó rendben tartott kis munkáskertek előtt és úgy érzi, mintha azoknak minden gyümölcsfája, gondosan betakart rózsatöve, tavaszra már elkészített virágágya mind beszélne, beszélne hozzánk ékesszólóan arról, mennyi jó, mennyi gyöngéd érzés, a szépnek, az otthonnak, a természetnek mennyi szeretete szunnyad és szunnyadhatott is mindig a milliók lelkében; csak lett volna régen is sok olyan, aki ezt a mélyre rejtett gyöngyöt, aranyat napfényre hozza. Ezek a kertek maguk sokat tettek arra nézve. Akiknek a kedélye fölött egyszer a virágtermő, gyümölcsöző föld

natalma lesz úrrá, sok rossztól, sok alacsonyagtól mentve van az már. A kertváros megalakítói nem beszéltek sokat az alkoholkérdésről, meg a szociális kérdések több más, kietlen, sötét pontjáról, testi-lelki romlásba döntő veszedelmekről; — itt mi is elég, ha azt mondjuk minden kommentár nélkül, hogy az italfogyasztás meglepően alacsony fokot mutat, kihágásokkal, mi egyébbel nevezetes ritkán van baj; — a halálesetek számaránya pedig a legalacsonyabbak között áll egész Angliában.

A házakat nemcsak a cég munkásainak van joguk bérbe venni, mert hiszen ma, mikor már az egész kertváros egy óriási *trust* kezébe van letéve, egyre többen óhajtják, hogy a kertvárosszerű építkezés mindenütt terjedjen és ezt a területet is hajlandók növelni.

Még az elaggott munkások számára fentartott gyönyörű menedékházak sem *csupán* a cég munkásait fogadják be; pályázhat a helyre más is, noha természetesen az elsőség a bournvillei munkásoké.

Ha ékesszólók az éltük delén most levő munkások házai, kertjei is, de hát még ezek a menedékházak! — Hol van az a régi, még Dickensből is ismert jellegű menedékház, amely a menedék fogalmával tán csak annyiban függött össze, hogy nem *abban bármi elöl*, hanem az *elöl* bárhol is hajlandók lettek volna a szegények és elaggottak menedéket keresni.

Ezek itt otthonok igazán; valami olyan szelíd, nyugalmas derű ömlik el az egész háztájon, mint amilyent a tiszta, békés naplemente szokott a tájra

vetni. Ezt a kis világot nemcsak papiroson, szám-sorokkal tervezték ki; a szív volt itt munkában minden részletnél. Valamennyi más ház például emeletes, mert hiszen ilyen módon csak félannyi terület kell csak; de ezek itt, az öregeké csak föld-szintesek: a fáradt öreg láb ne járjon már lépcsőt. Szép nagy ablaka háromfelé is kinéz az öbölre valamennyinek; hja, öreg ember sokszor már csak egyetlen egy ablakon át nézegeti a világot, de onnan azután el is nézegeti szívesen. Kert itt már, olyan, amit nekik kellene megmunkálni, nincs többé, hanem a falak válogatottan szép kúszó növények, clematisok, futórózsák ringó pompájával vidítják őket majd egész éven át; a házacskáktól befogott nagy négyszöget meg gyeppelel, virággal közmunka tartja szépen a számukra. És végre, ami a maga kicsiségében is olyan jószágos, emberi vonás: minden kis házból csengetyű szolgál át a másikba. Öreg embernek könnyen esik baja; hadd tudjon róla a szomszéd, ha tán rászorulnak odaát.

A kertvárost végigjárva, úgy tetszett, mintha az ember végigtekintette volna a bournvillei munkás életét, a virágos kertben levő népiskolától a virágos gyáron keresztül egészen a virágos menedékházig.

Szépség, derű mindenütt, de *munka* is mindenütt, igazán *toujours du travail*, csak hogy munka jó arányban, munka jó eszközökkel és munka jól jutalmazva.

Tudva, hogy a Cadbury-cég tagjait erre az egész humánus, óriási alkotásra jórészt a maguk vallás-felekezetének egyik uralkodó eszméje, az ember-

szereket sarkalta (valamennyien ahhoz a felekezet-hez tartoznak, amelyet mi rendesen, minden rossz szándék nélkül bár, de mégis ezen a kicsit csufondáros néven hívunk, hogy *quaker*, noha bizony megszokhatnánk, hogy mi is úgy hívjuk, ahogy ők hívják magukat, a jóbarátok (*friends*) felekezetének, búcsúzás előtt azt találtam mondani vendéglátóink közül az egyiknek: „Annyi jóleső és szép érzés között, ami az emberben a látottak nyomán ébred, egy vallástalan gondolat mégis akad. Az ember szinte szeretné megkorrigálni a bibliának azt a sorát, amely Adám sorsában a *munkát* szinte büntetés vagy átokként emlegeti; — mert ha valahol, úgy itt világossá válik az ember előtt, hogy az emberi életnek legigazibb díszé és áldása, életképesebb erőforrása csakis a munka lehet.“

Virágos ablakok

A Walter Craneék egyik zsúrja után történt. Néhány londoni művész és újságíró társaságában mentünk végig Kensington utcáin. Szezon vége lévén, mindenki utazás előtt állott s a szünidei helyek, idegen fővárosok nevei csak úgy röpködtek a levegőben. Az egyik művész, akit azért bámulnak, mert minden kiállításra más és más színhatású tájakat tud kikeresni képei tárgyául, így szólalt meg:

— Valami meglepő táj leírása után kutattam a multkor egy nagy földrajzi munkában s erre bukantam: Európa két legszebb fekvésű városa Edinburgh és Budapest. Nosza, összeszaladtam, akikről tudtam, hogy már jártak Magyarországon s kérdeztem, igaz-e. Megerősítették mind; de hozzátették azt is valamennyien, hogy Kelet-Európa fővárosa akkor lesz még csak igazán szép, ha egyszer a házak külső fölszerelése is *készen lesz*.

— Hát mi nincs azokon készen? — csodálkoztam magamban.

De a festő hozzám fordult

— Mit gondol, mi szépítené meg a házakat, aminek hiányát sinylik rajtuk az idegenek?

— Ah, úgy! Csakugyan hiányzik ott valami, még ha éppen mi késznek nézzük is nélküle a házat, de annak a valaminek a hiánya az angol előtt olyan nagy hiány, hogy befejezetlennek látja nélküle a házat, az utcát, meg a várost. Annyival könnyebb volt különben kitalálnom, hová céloz a szava, mert hiszen magam is három nyomós szavú embertől hallottam, hogy Budapestnek egy szépséghibája van, amelyet annál jobban szeretne nem látni rajta az ember, minél jobban szereti a többj vonásáért.

Ezeknek itt, akik csak elkerültek innen Budapestre, szép városban éppen olyan különös vonás az, mint amilyenek szép asszonyban néznék: hogy ne rajongjon a virágért. Nem a köztereket értik; ami e tekintetben évről-évre történik Budapesten, azt nincs szem, ami ne látná, — hanem aminek a hiányát az idegen fájlalja, az a házak, az ablakok virágdíszje. — Ez az, ami miatt a festő ismerősei azt hitték, hogy az Andrásy-út, a Dunapart meg a Szabadság-tér még nincs készen.

De igaz, hogy azt a három nevet se hallgassam el, akik meg nekem mondtak ilyesmit, hát Sir Artur Conan Doyle, a regényíró volt az egyik, aki azt kérdezte, hogy: igaz-e az, hogy az a poétikus és gazdag képzeletű nép, a magyar, meg tud élni olyan fővárosban, ahol az ablakokban utcahosszat se látni virágot? Mert hogy ő tán dolgozni sem tudna, ha nem virágok közt nézhetne ki munkaközben.

Stead volt a másik, a *Review of Reviews*-nek öt világrészben ismert szerkesztője. A *Monbray House* dolgozószobájának kerek öbölablakában álltunk s néztük a Themze-part hatalmas, leborulásra készítő képét, amint az acélszínű vizet a Tower sötét árnyéka feküdte meg, mint a komor mult emléke, míg a Tower-híd, ez a mesébe illő alkotás a jelennek munkás, szabad, gazdag voltát hirdetve csupa derű volt a napszállta után itt késlekedő rózsás derengésben.

— Szép, úgy-e? — szólt *Stead*, havas fejét fölvetve. — De hátha még olyan hegysorunk volna, rajta a várral, mint az önöké. Hogy is írta ön egyszer az *Echo*-ban, mikor a budai várhegyről szólt? Ugy nyugszik rajta a vár, mint egy korona egy zöld bársonyvánkoson. És az a két part a palotákkal! Ha az ablakok nem merednének olyan virágtalanul, nem tudnék egyhamar ahhoz a képhez foghatót.

A harmadik meg a British Museum könyvtárának ezelőtti direktora volt. *Garnett* doktor, akiről azt mondják, hogy egymillió könyv közül mind-egyikről tudja a legfontosabb dolgot s aki ennek a szédületes tudásnak a súlyát mégis oly nyájas szerénységgel viseli, hogy csak úgy nevezhetném: egy bájos aggastyán. A Bourbonoktól, akik „semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek“, abban különbözik, hogy felejtani semmit sem felejt, de mindent megtanul s mikor egy vacsora közben magyarországi újtjáról beszélt és sorba szedte hibátlan kiejtéssel ezeket a neveket: Hajdúszoboszló,

Hódmezővásárhely, elmondta, hogy mikor a falvakba leért, olyan öröme telt a muskátlis, török-szegfűves ablakokban, mert a virágos ablakokat úgy nélkülözte azon a gyönyörű Budapesten.

A nyár folyamán azután olyan jó volt arról olvasni egyszer, hogy odahaza az Iparművészeti Múzeum színmagyar palotájának ablakán is kivirult a muskátli. Ha virág eredne meg minden magánház ablakában, nemcsak hogy szép lenne tőle egy város, de nem is idegenből átplántált szokás volna ráerőltetve azokra, akik megtennék, hanem nemzeti vonás serkenne föl vele a szunyadtából. Hogy mi egyéb jár még az ilyen virágos ablakkal, azt csak itt tanulja meg az ember Londonban.

Nagyon természetes, hogy teljes egészében a bérpalotákból épült város sohasem utánozhatja a házak virágdíszében az olyan várost, mint London, ahol a családi házak gazdájának (még ha bérlő is) nem kell háziurat, házmestert kérdezgetni, szabad-e virágot termelni a ház falán. Ha csak egy lábnyi pázsitzegély vagy földcsík futja is körül a házat, menten odaültetnek a fal tövébe néhány borostyánindát, rőtbe forduló Virginia-fölfutót, leánysomot, azután azt a tündérszép Pyracanthust, amely nyáron az ajtó félkörű íve fölé menyasszonyi koszorút fon mirtushoz hasonló fehér virágaiból, hogy őszre meg korállpiros bogycsokorok fürteivé legyen minden virága. Mindezt legfőleg ha Budán, meg a tisztviselőtelepen lévő családi házak és a villák utánozhatják, de hiszen Londonban ezer meg ezer ház

van, ahol csakis az ablakokat díszítik és mégis virágdíszben áll a ház.

Amikor mondtam itt többeknek, hogy nálunk nem igen lehet, mert hiszen talán meg sem engednék a háziurak azt, hogy valaki virágvályút tartson az ablakban, mindenki csodálkozva kérdezte, hogy hát mi kifogása lehet az embernek az ellen, ha szebbé teszik a házat s azt tették hozzá, hogy egyszerően csak az a baj, mert nem kezdték el, nem szoktattak hozzá senkit, hogy a virágos ablak természetes legyen és vele járjon a lakás csinosságával. Kezdenék csak el, egy év alatt minden háziúr olyan természetesnek találná az ablakpárkánynak két sarokkapocccsal, meg egy közepén levő ornamentális vastámasszal való ellátását, mint akár azt, hogy fürdőszoba vagy csengetyű legyen a lakásban. A többi a lakó dolga s igazán könnyű dolog.

Mert hát lássuk csak, miből áll egy ablaknak virággal való feldíszítése londoni mód szerint. Hogy nagyon sokba nem kerülnek, azt eléggé bizonyítja az, hogy sokszor szépségre nézve alig van különbség a gazdag Kensington, Mayfair, Bayswater remek házainak, meg Bloomsbury diáknegyed kiadó szobáinak ablaka között; de mi több, a szegény East End *cottage*jeiben is látni olyan üdén tartott, szeretettel ápoltságokat az ablakon, hogy meghatva nézzük, mennyire nem hangzott el hatástalanul a pusztában a szépség hitvallását hirdető apostolnak, Ruskinnak tanítása: „Aki életében csak egy-két gyomot tépett is ki s

egy-két virágocskát ültetett is el, már szebbé tette ezt a világot, mint amilyen azelőtt volt.“

Londonban mindig ősszel látnak hozzá a jövő tavaszi virágdísznek olcsón való biztosításához. Kezdi az ismerősök az emberiség ősi vásárlási formája, a cserélés útján. Az egyiknek gyönyörű volt a violája, de sarkantyú-virágból csak a közönséges narancssárgát sikerült termelnie, de tud valakiről, akinél a viola éppen olyan satnya, szimplát virágozott, amilyen pompás karmazsin színben tudta megtartani elfajzás nélkül a sarkantyú-virágot. Hát persze hogy cserélnek. Muskátliból, heliotropból, szegfűből milyen könnyen őrizhetni meg öt filléres cserepekben parányi dugványokat. Azután a télen át egy kis tanulásra is van idő, mert valamicskét tudni a földkeverésről, öntözésről még akkor is kell, ha a kertünk hossza nyolcvan centiméter, a szélessége meg húsz. S ahol azután fűrés-faragásra vállalkozó családtag akad, ott megtehetik azt a munkát, amely a jómódú angol középosztály urainak sem derogál, mikor a Cityből hazajöve kertjüket, házukat csinosítják. Az ablakot kimérve, fenyődeszkából ládát szegeznek; alul a négy sarkára vagy két centiméter magas kis deszka darab jön, hogy alul a levegő járhassa; tíz-tizenöt helyen lyukat fúrnak, vagy égetnek bele, azután, hogy a kifelé levő oldalon ne a nyers fa lássék, a láda meg a vaspánt közé szép színű, négyszögletes kályhacseréptéglákat állítanak; mire készen van, olyan, mintha pontosan az ablakhoz mért, költséges majolika virágtartó volna. Aki ezt nem szereti,

a fakérget utánzó parafaanyaggal borítja be a ládát. A ládához méretik azután a bádogtálcát, hogy a víz le ne csurogjon.

A legszebb elrendezés azután az, ha az ablakpárkány két sarkába két finom levelű, de jól a falhoz tapadó kúszó növényt tesznek; ilyenek a törpelevelű *Ampelopsis*, amelyet csak addig kell vezetni, míg a falhoz tud támaszkodni, azután magától kúszik az ablak mentén, gyönyörű keretet alkotva. Ablakba való a *Garrya* is, ez meg örökzöld növény, gyönyörű halványzöld barkákkal, a *Ceanothus* szintén kiállja a telet és kéket virít, a téli jázmin meg aranyárgát. A *Clematis*ok minden faja olyan erős, hogy hideget, meleget kiállnak s nyáron át már a kétéves növények is hatalmas virágfürtökkel tapadnak a falhoz.

De aki nem akar mindjárt a kúszó növényekig merészkedni, annak két sor virággal is sok örömet fog adni egy-egy ilyen ablak. A külső sor legyen mindig lefutó virág; az először is gazdagabb hatású, azután meg az ablakban lévő virágoknak nem is szabad a szobát elsötétíteniök. Leghálásabb a borostyánlevelű muskátli; ennek gyönyörűen ívelt levelei vannak s minden inda végén nagy virágbokréta himbálódzik, rózsaszín, égő skarlát, lazacszín, sötét bíbor vagy fehér. A második sor felálló virág legyen; ne nagyon magas, hogy inkább egy tömegbe olvadjon össze a másikkal. Ez lehet szintén geránium, de lehet más is. Egy hampsteadi régi szürke kőháznak pompás meleg színt adott az, hogy a virágvályúk ércfényű, sötétvörös kályha-

téglákkal vannak keretelve; az összes virág sötét, borvörös muskátli és a felfutó vöröslevelű ampe-
lopsi; míg például a vörös kőből épült házakon,
amelyeknek úgylis nagyon meleg a színhatásuk, egész
hűvösséget adott meg a fehér és zöld mintájú
cserépdísz; ezekből a gondot sem kívánó, elpusz-
títhatatlan *Tradescantia* zöld indái függtek le;
azután jött egy sor fehér szé kifű (*marguerite*),
mögötte meg egy sor spárgafű rezgő zöldje, mint
egy zöld selyemfátyol. Egy ablak virágkészlete
hatvanöt krajcárba került.

A sárga színekben tartott házakon semmi sem
hat oly gyönyörűen, mint a lilaszínek minden
árnyalata, árvácska, harangvirág, lupinus, heliotrop.

S ezek a virágos ablakok itt Londonban sokkal
többet használtak, mint első pillanatra gondolná
az ember. „Maréknyi földből is kihajt a jó mag“,
mondja a perzsa közmondás. S csakugyan, azok-
ból a maroknyi földnél alig tartalmasabb virág-
vályúkból hajtott itt ki a szépnek szeretete, amely
Angliának a William Morrisokat, Ruskinet ter-
mette; azután a természettel való összefüggés
érzése, amely olyan üdvös ellensúlynak bizonyult
ott is, ahol azt hinné az ember, hogy a gépkere-
kek idegrontó dübörgése elfojtja az emberek lel-
kében a természet szelíd hangjainak, levélsusogás-
nak, madárdalnak hívogató szavát. Minden angol
lelkében ott nyugszik valami abból, ami Shakespearet
is arra bírta, hogy így szóljon Ben Jonson előtt:
London a műhelyem, de az otthonom csak az
Avon pázsitos, virágos partja. Az otthon szerete-

tét is úgy megnöveli az, ha benne virág is rászorul gondoskodó szeretetünkre! És íme, a munkásnegyedek szegény, silány virágvályúi láttára, amelyekben nem is pénzen vett virág nő, csak a mezőről hazahordott csillagbogáncs, páfrány, fürtperje zöldül, meg a folyópart lánján talált burongó sárgállik, ezek láttára támadt az olyan emberbarátok szívében, mint Cadbury és Lever, az a gondolat, hogy a munkások számára kertvárosokat építsenek s visszavigyék a természet erőt, új életet adó világába az ő szegény, elszakadt gyermekeit, a munkásosztályt.

E virágos ablakok láttára mondta ki Barnett kanonok és néhány elvtársa azt, amivel tele voltak a londoni lapok: Kertvárost csinálunk magából Londonból is.

A lüktető, feszítő fiatal erőnek az a megnyilatkozása, amely Budapestet így megnövelte rövid idő alatt, arra enged következtetni minden idegent, aki látja, hogy idővel úgy kell majd fejlődnie, mint Londonnak: a hivatalok a belvárosban, a lakások kertes házakban, kifelé. S hogy azt az időt az akkor élő nemzedék már a természetnek, a szépnek igaz szeretetével köszöntse, ahhoz alapvető munkára van szükség. S azoknak a nagy érzéseknek magva ott hinthető el legjobban, legsikeresebben a virágos ablakok termőföldjében.

Ir népszínművek

A drámát sok más tulajdonság mellett az is érdekessé tette a műfajok közt, hogy a kor érzésvilágával szemben a dráma amolyan érzékeny lemez volt, amelyen föl lehetett lelni az érzésvilág minden vonását. S az angol drámát talán az ország elszigeteltsége, talán a színpadi műveltségnek évszázadokon át megszakadás nélkül folyó élete, kivételesen nagy mértékben tette a történeti és társadalmi irányok tükörképévé. Az az idő, mely Angliában is megteremtette a vallási aspirációk korában a gót székesegyházakat égretörő vonalaikkal és színes ablakaik misztikus homályával, a drámában is csak oly tisztát, magasat, rejtelmeset alkothattott, mint az *Everyman*.

Azután jött a reneszánsz, a maga szabadba kitörő, erőtől, életkedvtől duzzadó, a való életben ezer szépet látó fölfogásával, minden kornak, minden nemzetnek megértésével. Ez megteremtette az óriási szemhatárúvá tágult erzsébetkori drámát, amely Shakespeare egyéniségében tetőzik. De a reneszánsz fölfogás itt-ott csaknem pogány szabad-

ságokba csap át s ekkor az inga elkerülhetetlen visszalendülése megteremti a puritán kort, amelyben a drámának két hótiszta hegyorma a *Sanson Agonistes* és a *Comus*. De a Milton és Cromwell kemény, fönséges erkölcsi korára eljön a királyság visszaállítása s ekkor az új irány meg a maga erkölcseinek tüntető lazaságával is jelzi az ellentét legyőzését. Nyers, alacsony, sokszor trágár hangját belevitte a drámába is. De az évek forogtak és Anglia érezni kezdte, hogy az erkölcsi hanyatlás, minden politikai párttekintet nélkül csakis korhadást hozhat mindenkire; fölállt tehát a nemzet a maga Istentől eredt egészséges erejében és kiszórta, kisöpörte a szennyet a társadalomból és az irodalomból is. És íme, Sheridan és Goldsmith darabjaiban a középosztály nyelve, modora finomtabb, tisztább, mint volt az előbbi korban az udvaré. Azóta évtizedeken szakadatlanul folyik Angliában a városi élet óriásivá növekedése a városok s a városi társadalom mindent fölszívó hatalma, az ösfoglalkozások nagy megcsökkenésével. A falu létereje átszivárog csaknem mind a városokba, úgy hogy időszerűvé lesz a kiáltás: *Back to the land!*

S lám ez évtizedek folytán az angol dráma (talán a skót *Borriere* és az ír *Shaw* kivételével) mind *szoba-dráma*, legyen bár az a szoba bármilyen jellegű, az arisztokrata fogadóteremtől a kispolgári nappaliig. De a fővonás az, hogy a szántóföldek, erdő, vízpart, tenger levegője nem igen hatol be a színpadra.

Es ime ekkor egyszerre mi történik?

Mintha a zárt ablakokat hirtelen föltépné valaki, áradni, tódulni kezd be valami új zamatú levegő, tengerjáró szélről mozgalmas, sós párát hordozó vagy réti virágnak és gabonának aranyporát vivő: az ír népszínművek levegője.

Az ír népszínműveké, amelyek ime, itt vannak közöttünk, itt-ott nagyon kezdetlegesen, szabályokat félretevőn, irodalmi szokást, törvényt megtaposván, úgy hogy lehet rajtuk néha mosolyogni, lehet velük egyet nem érteni, lehet őket keményen bírálni, csak éppen semmibe nem lehet őket venni ma már.

Kezdődött az egész mozgalom a dublini Abbey Theatreben; ott játszották a sokszor primitív fölépítésű darabot épp oly primitív kiállításban, de fényes, nagy színészi művészettel. Azután néhány év múlva Anglia maga a darabok elfogadásának a képzelhető legteljesebb bizonyosságát azzal adta meg, hogy Stratfordban, az angol drámának ezen a megszentelt földjén adatta elő a Shakespeare-ünnepségek idején.

Hogy az egyesült királyság négy országa közül Írország volt az, amely a népszínművek szabadlevegőjű, földszagú világába tért vissza, az érthető, mert a népet foglalkozása is, hajlandósága is éppen Írországban csatolja legszorosabban a termőföld hantjához. Hogy azután az a levegő, melyet az ír népszínművek hoznak magukkal, sokszor vegyül valami oly keserűvel, amilyen a moha földte ír fenyérek illata, oly fanyarral, mint a baglang, a

lápvilág paraja, sőt oly maróval is, mint amilyen a kezdetleges tűzhelyű kunyhóban a tőzeg füstje, az az irodalmi igazmondás szempontjából csak meg-növeszti a darabok értékét.

Mint ahogy az minden irodalmi föllendülésnél történni szokott, a nevek szinte észrevétlen gyorsasággal sokasodnak meg közöttünk, mint este az előbukkanó csillagok; de bizonyára minden vizsgálódó szem ezt a három nevet tartja a legerősebb fényűnek: Jeats, Lady Gregory, Synge.

Es ez a három így együtt érdekes már azért is, mert mindegyikben megvan az ír nemzeti lélek egy-egy vonása, erős kifejezésre jutottan.

Jóatsben a miszticizmusra való erős hajlam van meg; az, amely még ma is annyira úr az ír lelkeken, hogy százezrek hisznek ma is tündérek, jó szellemek, segítő törpék, jelenések körülöttünk élésében. Lady Gregoryban három sajátos ír vonás van meg erősen: a mély humor, a gyöngédség és a beszédnek az a fordulatos, színes, ötletes, metaforás gazdagsága, ami az ír vándorlólegényt éppen úgy századokkal ezelőtt középpontjává tudta tenni az ír vásárok, korcsmák közönségének, mint ahogy ma is urává teszi a szónoki emelvénynek az ír előadót az egyesült királyság bármely részében. A nyelvükről helyesen mondták, hogy angolul beszélnek ugyan, de azért gondolkozni az írek még ma is őskelta módra gondolkoznak. A harmadik író végre Synge, az ír nemzetnek, a nemzetek Niobejának azt a vonását testesíti meg, amely véralkatukból is, történetükből is ered, a mélységes elbúsulni

tudást, a keserű, tájó humort, melynek nevetése szinte mardosóbb a könnynél.

Külön kellene foglalkozni mind a hárommal. Jeats maga egész tanulmányt követel a maga mély szimbolizmusával, amely a Homokórában is megszólal, noha ez csak egyik fajtája az ő darabjainak, afféle moralitás inkább, mint népszínmű.

A tudós (afféle Faust, ír falusi környezetben) sok fáradságos tanítás révén sikeresen megfosztott már mindenkit minden hittől; családjá, tanítványai, bámulói mind nem hisznek már semmiben; csak a falu futóbolondja bosszantja meg néha azzal, mikor elmondja, mit lát ő a harmatcseppekben, az alkonyi árnyakban, mit hall ki a folyócsobogásból, erdőzúgásból. A falu bolondja az angyalokat is látja néha; éppen most is látott egyet erre közeledni, mondja a tudósnak.

És az angyal jön is, a tudósért jön; hívja utolsó útjára s ez az út nem a mennybe fogja vinni. Semmi sem szerezhethet neki bejutást oda, hacsak az nem, hogy legalább egyet tudjon olyant, akin nem fogott a hitrontó tanítás. De az a tanítás jól el volt hintve, mélyre hullott s meghozta a gyümölcsöt. A tudós kétségbeesve fordul tanítványaihoz, gyermekeihez, de ezek mind a kevesebb tudású, a hitben már nem élő ember módjára most magánál a tudós-nál is merevebben, gögösebben tagadnak mindent. Ekkor feleségéhez, az egyszerű asszonyhoz fordul; ez könyökig lisztes karral jön be; egyszerű lelkében a tanítás nagy eszményeket nem ébresztett, de azt, amit a maga módja szerint nagynak érzett, kiölte.

Az elhamarkodott tanítás örök vétke az egyszerű lelkekkel szemben, amelyeket csak a vesztéséig juttat el, cserébe nem adva nekik semmit.

Tudós: Behívom az asszonyt, az hinni fog. Az asszonyok mindig hisznek. Bridget! Bridget! Gyere csak és szólj igazat. Mondd, imádkozol te néha?

Bridget: Nem én! Hisz régen rávettél, hogy letegyek róla. Eleinte bizony nem mondom, hogy nem esett nehezemre, de most már örülök neki, mert úgy estére kelve úgyis majd leragad a szemem.

Tudós: De néha, mikor egyedül vagy este; én a tanítványaim közt, a gyermekek ágyban, nem gondolkozol néha arról, amiben régen hittél? Miről gondolkozol olyankor?

Bridget: Semmiről. Néha eszembe jut, hogy ugyan fehéredik-e már a gyolcs a szérűn, meg hogy a varjak nem csipkedték-e föl az ocsut mind az aprójószág előtt.

És ekkor áll elő az, akinek a szegény együgyű lelkében nem fogant meg a konkoly. A falu boldja. Ez menti meg a tudóst...

A szimbolikus értelem tisztán nemzeti vonatkozású lesz Jeatsnél a *Chatleen Ni Houlinhanben*. Jeats maga mondta el, hogy a darab főszméjét álmában látta egyszer. Jómódú gazda házatájára titokzatos külsejű öregasszony vetődött be, a nemzeti viselet bő kerekköpenyében. Ez az öregasszony maga Irország volt. „Gondolkoztam, mondja Jeats, meg tudnám-e írni ezt a darabot úgy, hogy a jelentését másokkal is meg tudjam láttatni?”

Meg tudta láttatni.

Takaros parasztházban lakodalma előestéjén van Mihály gazda. Ide lép be egy megrokkant öregasszony.

Öregasszony: Hej nagy ideje annak, hogy először kezdtem az ország útját róni. Sokszor eltikkadok, a kezem lelankadtan nyugszik az ölemben, de a lelkem, az nem nyughatik. Ha a szembejövők látnak olyan alélt nyugalomban, azt vélik: ennek is beföllegzett már végképp; nincs már jártányi ereje sem szegénynek.

Mihály: Azután csak ilyen egymagában rója az ország útját, nénémasszony?

Öregasszony: Ahogy vesszük. Velem jönnek a gondolatok, remények.

Mihály: Ugyan miben tud reménykedni!

Öregasszony: Nem egyébben, mint hogy valaha mind visszaszerzem az én szép selyem rétjeim, meg abban, hogy üt még az óra, amikor ajtót mutathatok a házamban megfészkelte idegennek.

Szava egyre titokzatosabb, éneke egyre szilajabb lesz; szava, dala úgy betölti a Mihály szívét, hogy abból kezd kivonulni a magára, meg a holnapra, a lakodalmas napra való minden gondolat; nincs már abban a szívben más, mint készség arra, hogy szolgálatába szegődjék az öregasszonynak. Pedig nem vakon indul.

Öregasszony: Akik engem szolgálnak, nehéz sorsot vállalnak magukra. Sok rózsapiros arc fakóra sápad az én szolgálatomban; azok, akik most szabadon, könnyű szívvel járnak a kerek erdőt, a zombékokat, a nádast, elkerülnek innen az én

parancsomra, hogy idegen országok kemény köveit tapossák; hány, de hány terv megy itt majd füstbe; hány készüllet lesz majd semmivé, akik meg itt élire rakták a pénzt, nem maradnak itt, hogy elköltsék; hány gyermek jön majd világra, úgy hogy az apja nem állhat mellette a kereszteléskor... Ugyám... És azért mégis aki énhozzám szegődik, mind azt érzi, hogy dúsan jár ki a bére...

És a vendég egyre erősödik, ifjul, hangban, tartásban; Mihály pedig olyan arccal hallgatja, „mint akit már megfosztott a varázslat“. Feledve van minden, az ifjú megy, mint a holdkóros Cathleen Ni Houlihan után, aki elvezeti, hogy beálljon az ő szövetségesei, a franciák közé, akik akkor szálltak partra Kiltala mellett. (1789.)

Azután halljuk a szomszédok szavát.

Péter: Hallod-e, nem láttál egy öregasszonyt lefelé ballagni arra az alvégnek?

Patrik: Azt nem, hanem láttam egy tündérszép hajadon leányt, a járása, mozdulása akár valami királynőé...

Erin ez, Cathleen Ni Houlihan, akiknek ereje, ifjúsága, varázsa attól tér vissza, ha megtalálja még otthon a készsleges lelkeket...

Jeats több más darabjában, újabbkori alakban tárja föl az ír életet, annak problémáit és forrongásait.

Lady Gregory nagy önismerő humorral tekint bele az ír lélekbe, mikor megírja a Dologházban című darabot. Két vén cimbora, Mike és Miskek a dologházban egyre civakodnak. Nincs szó, ami

szót ne adna köztük. Oh csak már űtne az óra, hogy legalább az egyiket kivinnék. Azután akkor lássák egymást, mikor a hátuk közepét. Hát egyszer csak jön ám egyiknek a huga, Honor, azzal, hogy viszi magával haza. Mikének el lehet tehát válnia attól, aki úgyis csak „tüske az oldalában“. El lehet? El kell. És ez a baj. Megszólal hát: „Izé, te Honor, mondanék én valamit. Látod én bizony ványadt erejű ember vagyok ám már; ha terhet emelek, az oldalam bizony itt ni, megsínyli. A cimborámat nemkülönben megviselte az élet. Az meg a térdével vesződik... Hanem úgy együtt ketten, tudod... Mert hát nyilván nem egyazon órán nyilalna bele a fájás mindkettőnkbe... Hadd menjünk veled mindketten.“

De hát persze. Honor nagylelkűsége sem érhet messzebbre, mint amennyire a nagyon szűk erszény engedi. Válni kellene. És ezért a vén cimborá lemond a magához hasonlók legnagyobb ambíciójáról, a dologházból való szabadulásról; megmarad peccés koldusnak a pajtása kedvéért. És a függöny arra gördül le, hogy együtt maradva, már megint összeakasztották a tengelyt. Röpitik a kemény szavakat, a szecs kavánkost, a bádög bögrét egymás fejéhez — mert hogy együtt vannak.

Lady Gregory maga mondja: „Néha azt hiszem, hogy az a koldus mi magunk vagyunk írek valamennyien. Még veszekedni is jobb, mint különkülön elhagyatva élni.“ Ugyanennek a szerzőnek másik vonása, gyöngédséggel telt poétikus egyénisége a Vándorban tűnik ki, amelyet a saját kör-

nyékének, a ma már teljesen irodalmi fogalommá vált Kiltortannak egyik helyi mondájára alapított.

Mindkettőnél erőteljesebb, támadóbb, vakmerőbb Synge, ha sokszor ugyancsak nem behízsgáló vagy kellemes is. Nem csoda, ha a Times kritikusa azt írta róla, hogy: „A körülöttünk fölbukkanó sok ezer könyv között a Synge könyvei ama néhány közt vannak, amelyekről bizonyosan tudjuk, hogy élni fognak, mert Synge megcselekedett néhány oly dolgot, amit évszázadokon át nem cselekedtek meg előtte.“ S a félelmes Athenaeum ezt azzal toldja meg: „Synge munkáiban el van söpörve mindaz, ami fölületes, kicsinyes, mondvacsinált, cicomás. Ott az Ember és a Világegyetem állnak szemben egymással, úgy hogy a mesterkéltségnek egyetlen korlátléce sincs köztük... Ott az ember méltósága és a természet félelmes volta néznek egymással farkasszemet. Ha Synge mindig is érintkezik a földdel, de mindig a szárnyával érinti azt s akkor is a hegyek tetejét.“

Aki a Tengerjárókat, a Deirdret meg tudta írni és a Napnyugati vándorlólegényben meg tudta mutatni a kivándorlás átkának a nemzet lelkére való korhasztó hatását, arról nem e más íróval is foglalkozó cikk végén kellene szólnunk.

Mind a három írónak legnagyobb vonása a színes népnyelv, mely mintha újonnan megnyílt, gazdagon áradó folyó szakadt volna bele az angol irodalmi nyelvbe, annyira nemzeti, hogy aki nem hallgatta a Vieklon földes kunyhóiban, Connemarta gyászbarna tőzeghegyei közt, vagy a kék Shannon

partján, a smaragd sziget selymes rétjein és aki nem látta a kelta lelket bizalommal, barátságos szóval fordulni maga felé, az ezt az irodalmi nyelvet egész szépségében alig értheti meg valaha.

Burns Róbert kunyhójában

Vagy nem kellett volna folyvást
Oly forrón szeretnünk egymást;
Vagy nem látnunk, vagy nem válnunk
Most nem kén tört szívvel állunk.

Hát ha csak ezt a négy sort dalolta volna, egyebet sem: — nem éreznénk-e akkor is közelvalónak magunkhoz valamennyien? Közelvalónak magához a fejedelem is ezt a szántóvető dalnokot és a szántóvető is ezt a dalnokfejedelmet? Mivel hogy emberek vagyunk valamennyien: így hát a szívünkbe talál annak a szava, aki olyan nagyon, olyan igazán ember volt maga is; Isten leheletétől életre keltett, de sárgöröngyből formált ember.

Vagy hogy értsük meg másképp a te hol magasra szárnyaló, hol le a mélybe süllyedő életed folyását, aki karddal a kezében hős voltál, a lant mellett szerelem dalosa, a kapu mellett féktelen korhely; — te; büszke főváros büszkesége, szegény kis falu szegénye, arató leányok titkos álma, — Burns Róbert.

„Hadd maradjon inkább az Atholl herceg mind a hét kastélya megnézetlenül, mint az az egy kunyhó ott Ayrben“, mondtam az én skót házigazdámnak, amire azután highlander barátsággal (és highlander erővel) úgy rázta meg a kezemet, hogy az induláskor is éreztem.

Gyerünk.

Amint a kocsi végigrobog a Sandgate streeten, olyan hálátlan közömbösséggel nézi mindenki a szép egyenes, széles utcát. Nagyon is józan és hibátlan akkor, ha egy forrongó, féktelen lángelme világába készülünk. S még a Wellington Squarere érve is nemhogy megállítanánk a kocsit, hanem siettetjük inkább. Pedig érdemes lenne megállani máskülönben. Mert ott áll Ayr főterén a vasherceg, az Iron Duke, maga Wellington. De hiába, ma másnak a képével van tele a lelkünk; máséval, aki nem volt sem elég szilárd, sem elég salaktalan, hogy ércember lehessen, hanem azután hideg és kemény sem volt arra eléggé.

Két ellenségeskedő tündér állhatott őrt a Burns bölcsője mellett s hogy egymás adományának erejét ellensúlyozzák, az egyik híresnek szánta, a másik szegénynek; lángészt adott neki az egyik, gyenge lelket a másik; s a jó Isten tudja, melyik verte meg jobban. A bölcsője mellett mondtam? Az ám, ha lett volna bölcső abban a vert vályogfalú kunyhóban, amit a földművelő Burns Vilmos maga rakott, tapasztott, mint a fecske; ha lett volna ebben a fecskéfészekben puha, pelyhes nyugvóhely azon a hideg januári éjszakán, amely 1759-ben

a kis Róbert születése felett borongott tagyosan, sötéten!

De nem volt.

A sárkunyhó falába kicsi kis ablakot vágott csak, aki rakta, mert hát kis ablakon kisebb meleg megy ki, kisebb hideg jön be és hadd maradjon benn inkább egy kicsivel több a tőzeg füstjéből is, csak a melegje se vesszen kárba, úgy se könnyű munka bizony turfát hozni onnan a Doon partjáról, mert a javát, ami tele van szenesre vált hangabokorággal, bükkfakéreggel, felszedeti a község; — szegény embernek csak a földese marad. Annak pedig fojt ám a füstje; — majd kimarja a szemet! Kivált mikor a szél úgy fütyül, úgy sívít, mint akkor éjszakán; nekifeküdt a kéménynek, a felkanyargó füstöt mind visszakergette. Harmadnap azután már olyan bömbölő viharra erősödött, hogy egyszer csak lekapta a zsupfedelelet; s ekkor a háromnapos kis Róbertet, aki ott feküdt egy szecskás kosárban a kályha vállán, meg az édesanyját onnan a fali fülkéből úgy kellett átvinni a szomszédba éjnek-éjszakáján. Utóbb is elmondta sokszor a babonás skót föld fia, hogy ugyancsak hamar megjósolta a sors, milyen viharverte ember lesz ő belőle. De azután a fecskepár megint csak újjá rakta azt a sárfészket, Brown Ágnes, a Róbert anyja, igaz segítő társa, hű felesége volt az ő „emberének“, Burns Vilmosnak ebben is.

Ilyenné tatarozták össze, ahogyan most áll előtttem a kunyhó. A vert fal fehér meszelése alól itt-ott polyvaszálak merednek elő, hepehupás bizony

a padlója is. Amint a szüette kis ajtón belépek, azt kérdezem, hogy jöhetett be ide utóbb az a szép szál legény; hej de meg kellett hajolni annak a szöghajú göndör fejnek; akkor hullhatott még csak oda síma fehér homlokára játékosan az a puha barna fürt, amit olyan jól ismerünk a képeiről mindnyájan.

Az ajtó mellett egy nagy lábas óra. Istenem, hát ennek a mutatója méregette a Burns Róbert életében a perceket? Hej, bár kevesebb mámoros perccet mutatott volna, de kevesebb nehéz órát is; — és bár ne sietett volna olyan nagyon az utolsó perc felé! — A súrolt deszkából való tálason vászonkorsók, kékmázás szilkék, agyagcsuprok állnak sorban; — valamelyik tán a kis mély tálak közül volt az, amiből estebédre a kis Róbert, meg Gilbert az öccse, a skót nemzeti eledelt, a porridgeot ették; öregre tört zab, tejjel kásává főzve. Így ehettek ott a tűz körül, miközben Jeany Wilson, az öreg dajka, mesét mesébe fűzve tüzelte fel a Róbert gyerek képzelődését. És nem ezeknek visszhangja csendül-e meg a „Kóbor Tamás“ meséjében, mikor a boszorkányok üldözik, meg a kísértetes templom valamennyi mondájában; az Alloway Kirk maga is közel van a házhoz; köröskörül mohos sírkövek; a Róbert édesapját is oda vitték ki, ott a neve a kövön ma is.

A kunyhóban ez az egy szoba itt, ez volt minden; a tálás azt mutatja, hogy ebédlő is volt, meg fogadószoba is; az iskolamester, Campbell, meg utóbb Murdoch John, a Róbert kedvenc tanítója

ide telepedtek le, ha látogatni jöttek. — A hálószobába sem kell azonban messze fáradnunk, mert azt bizony a falba mélyesztett fülke pótolja, a levarrott sötétkéék paplan is a régi még, meg a beráncolt csinvat függöny is; barna a fala, fehérrel, sárgával csíkozva. — És végre azután ez volt a Róbert dolgozószobája is. Rozoga, szúrágta asztal dülleszkedik a falhoz. Az asztalfiát nehezen lehet kihúzni, de azután ha egyszer kijött, annál nehezebben megy be. Ezen könyökölve olvasta el az első könyvet: a skót hős, Wallace, életét. A könyvhöz is csak úgy jutott, hogy a kovácstól kérte el, mikor vasalni vitte a lovat hozzá. És itt írta le az első dalokat is. Tudják a látogatók ezt mind és mégis, uram Istenem, tele van az asztal faragva, vésvé nevekkal, kezdőbetűkkel és afféle nagy enunciációkkal, hol „Itt voltam, John Smith“.

Szeretném azt hinni, hogy amikor így elcsúfították ezt az asztalt, ahelyett hogy megilletődve néztek volna, hát arra az egyre talán még se gondoltak, hogy ezen az asztalon állt az a kis olajos mécses is, sercegő kanóccával, amelynek gyér világánál az apa, Burns Vilmos nemsokára maga kellett, hogy tanítsa a fiát, mert Murdoch, az iskolamester elköltözött a faluból, más iskola a közelben nem volt, meg azután pénz sem volt valami bőven, munka ellenben annál több, úgy hogy nagyon elkelt az izmos suhanc, Róbert, segítő keze. Azért hát, mikor a munkától eltörődve hazatért a gazda, ez volt a pihenése. Ezen az asztalon feküdt egy este az első drámai olvasmány, a Shakespeare

Titus Andronicusa is, amelyen Róbert azután úgy felháborodott, hogy becsapta a könyvet, felugrott; ő azt az alávaló történetet tovább ugyan nem olvassa és ha nem viszik vissza, elégeti.

Nem, azt talán mégsem gondolták meg a romboló látogatók, hogy ezen az asztalon olvasta családjának az apa a bibliát s hogy a fiú lelke akkor is ezt a képet látta, mikor eldalolta a kerek világ egyik legszebb alkotását, azt: Szombat este a kunyhóban:

Novemberi szél zúg az ugaron
 A téli kurta nap végére jár,
 Megtér ekéből a csüggedt barom
 Nyugodni száll a varjak serge már.
 Vége a gazda fáradalminak,
 Egy hét bajának véget vet az éj;
 Ásót, kapát gereblyét őszre rak,
 A holnaptól enyhet, nyugtot remél
 S a mezőről haza lankadtan mendegél...

Hogy a vidám vacsora véget ér,
 Tág kört formálnak a tűzhely körül,
 A gazda a nagy bibliára tér,
 Az szolgálta egykor apja díszeül,
 Áhitattal veszi le süvegét
 Fejéről, melyet gyér, ősz haj fedez
 Kiválasztja egyik szép énekét,
 A szent Sionban hangzott régen ez
 S „dicsérjük az Urat!“ ihletve zengedez...

De azután tavasz lett a hosszú téli esték után. Tavasz lett itt a kunyhó kertjében is, ahol ma is olyan gazdagon nő a skót paraszt kertek száz üde virága, a bársonyka sötét, barnába vesző bibora szinte izzik; a fehér török szegfű mint a

pehely, úgy leng; todormenta, rajtű, zsálya, egész cserjékben fogják körül a teljes mák lángoló szirmait s a harangvirág száz kék csengetyűje, szinte várjuk, mikor szólal meg a szélben?

Ezekből kötött bokrétát Róbert, 15 éves suhanc korában is már a falu legszebb legénye, mikor az ő szívében is kikelet támadt a kis Blair Nelli napsugaras mosolya nyomán. Szabad-e hozzátennünk egy szót is ahhoz, amit Burns maga mond el: „Igazán, magam sem tudom, miért sompolyogtam utána, ha a mezőről hazatért. De felbuzdult bennem minden ér, ha kis kezét megérintettem, hogy belőle a gordon tövisét kihúzzam. Olyan szépen tudott dalolni. Egyik kedvenc dallamához megpróbáltam verset csinálni s így üdvözöltek engem egyszerre, kézen fogva a költészet és a szerelem.“ Kettős derű ragyogta be lelkét, mikor még így dalolt:

Nálam vígabban, nem tudom,
Hogy egy király is él-e?
Bár egyre üldöz és tipor
Sorsom gonosz szeszélye.
Naponként egy darab kenyér,
Többet ne adjon Isten
S mivel nekem csak ennyi kell,
Sok gondom arra nincsen.

Itt kanyarog előttem az Ayr, a skót föld jellemző barna vize. Felületén úgy csillog minden kis hab, de mélye sötét, szinte rejtelmes; azon fordul meg minden; napsugár deríti, szellő simogatja-e végig; ilyenkor csupa fény, csupa gyöngyöző hab az egész; — vagy komor ég borul-e rá, viharos

szél barázdálja-e; — ilyenkor csupa sötétség lesz és zúgva, harsogva kavarog; ha kemény, könyörtelen szikla kerül az útjába, megostromolja, ha önmagát zúzza is porrá a harcban. A Burns lelke lebeg az Ayr vize fölött, az a lélek, mely a víz-árhoz volt hasonlatos.

Ez a mély, rejtelmes lélek csupa tisztaság volt és csupa fény, amíg annak képe tükröződött benne, kinek nevét — arató paraszt leány volt pedig, — úgy ejtjük ki, mint egy lelket ihlető tünemény nevét; — az a lény ez, ki fölé Greenockban borul egész Skótság legszebb márvány síremléke: a Highland Mary. Üde és tiszta volt ez a szerelem, mint a harmatcsepp, de a hajnal elmultával el kellett tűnnie. Mary meghalt és ezután már nincs többé üde, derült reggel a Burns életében; perzselő nap van, viharral, záporral, szenvedélyek viharával, záporával a könnyeknek. A többiekét már másképpen szerette, közöttük azt is, akivel azután az egész élete összefonódott: **Armour Janet.**

Armour Jane! Milyen alant repül az a lélek, aki ebben az asszonyban csak a tévedést látja s nem azt, hogy talán nem is gyenge volt, hanem erős, hősies erejű. Burns miatt űzte el hazulról az apja; visszafogadni csak úgy akarta, ha örökre lemond Róbertről. És a leány ekkor e helyett lemondott mindenről; szembe szállt egymaga Burnsért a világgal. Igazán egymaga! Mert hiszen ekkor történt azután, hogy könnyelmű kedvesét, Róbertet, az „ayrshirei parasztot“, elhítták fényes Edin-

burghba; kényeztették, ünnepelték, imádták. Várászlát járt vele; ettől szédült meg egy grófi koronát viselő fej is és odahanyatlott az ayrshirei parasztleány szívére; pedig Burns még csak a kék darócruháját sem cserélte fel mással fényes Edinburghban.

Bár a faluját se cserélte volna fel a várossal soha. Mindazok közt, akiknek Isten keze gazdagabb, erősebb lelket adott, semhogy ismeretlenek maradjanak; oh bár ne volna köztük egy sem, aki ne ismerje, apróra ne tudja a Burns életét; azt a nagy, nagy tanulságot, amiben benne van minden emberi nagyság és minden emberi kicsinyesség; — azt a szakaszát legalább a Burns életének, ami arról beszél; micsoda végtelenül keveset adhat, valódi értékűt a társaság, a fényes kör egy lángelmének s mégis milyen sokat vesz el tőle. Sokat a lélek nyugalmaiból, szívnek békéjéből. Oh ne szállna bár a sas verebek közé soha. Meg is azért bámulják, mert nagyobb, mert merészebb röptű, mint ők, de meg is azért unják, szabadulni is azért akarnak tőle. Fényes Edinburghban lezajlott egy évad, a Burns Róbert ünneplésének évadja; a következőre már más divat kellett; új divat ruhában, virágban, butorban — miért lett volna a játékban kivétel? Az idejét mult játékszer nem kellett többé. Már látta volt mindenki és eh, hát végre is „érdekes, de nem közénk való“ az ilyen paraszt lángész. — És Burns mehetett vissza az eke mellé. — Hol voltak lelkéből azok a dalok, melyeket előbb a természet minden paránya meg-

zendített; a százszorszép a réten, melyről bús dalt mondott, mikor ekéjével levágta; — a mezei egér fészke, melyet megsíratott, hogy szétrombolta szántás közben; — a sebzett nyúl, melyért harcra szállt a vadással!

Jött a dalolás ideje után a próza; Burns évi 50 font sterling fizetésért mint vámhivatalnok a vámjegyzékeket írta. Azután megjött a visszahatás; a féktelen erő kitörése a járomból; jött a korhelység, a tivornya s vele a testi-lelki romlás.

Jó sör ide, jó sör oda,
 Jó sör miatt házam oda,
 Házam oda, cipőm zálog,
 Kedvet csak sörben találok.

És ez is Burns. És az asszony, Armour Jane viselte mindezt hősiesen. Viselte azt a poklot, amikor nem lehet becsülni azt, akit szeretünk. De ha Burns vétkes volt is, csak maga ellen vétett; mindaz, hogy vámhivatali főnöke félreértette, üldözte, vádolta, csak egy bizonyossággal több arra, hogy a nagy ember nagysága örök kínos emlékeztetője a köztük levő különbségnek a törpe ember szemében.

A Burns lángelméje ezidőtájt nem égett tiszta fényben többé; olyan volt, mint a rőt láng a tivornyázó ivószoba ködében. De a láng még egyszer áttörte a ködöt; tiszta erőben lobbant fel; és Burns eldalolta azt: „Maryhez az égben.“ S a dal mint egy szellő sóhajtása repült végig Skócián; — azután eldalolta a „Dumfriesi önkénteseket“ és egy ország fegyverrobaja felelt vissza a sorokra:

A gögös gall tör hát reánk,
 Legyen kezünk a kardon,
 Faváraink a tengeren,
 Önkéntesink a parton.
 Előbb foly a Nith fölfelé
 S lesz bérc Solvay lapossa
 Mint tűrjük azt, hogy e hazát
 Az ellenség tapossa.
 A brithez a brit hű legyen,
 Testvére önmagának,
 Mert csak brit kéz gyógyítja meg
 Sebét Britanniának.*

Égett a Burns lelke újra, mint a fáklya; de
 enyészett is az égésben. Mikor már hamvadozni
 kezdett, csak a természet szabad levegője táplálta
 még. Ki-kijárt a Doon partjára; az az ezüst nyíres
 ott, ha suttogott is, nem vádat súgott a fülébe,
 csak vigasztalást. Ott, ahol ma ércszobra áll, meg
 ott, ahol sötét magyal-bokrok közt mint egész
 templom emelkedik a Burns-émlék, szegényen bo-
 lyongott, testben és lélekben beteg.

Elment ki a természetbe, vezekelve borulni oda
 a szabad földre, melyet bár soha el se hagyott
 volna. S a föld megbocsátott neki, meggyógyította,
 de ez a föld már a sír földje volt.

* Burns Róbert költeményei. Ford. Lévay József.

Tartalom

John Bull, ahogy én látom	1
Az angol leány	26
Az angol asszony	43
Az angol fiú	64
Az üzleti élet méltósága	85
Shopping	94
Hadihajókon	105
Drawing-room meetingek	116
Hős mondák földjén	125
A kelták között	143
A scout-mozgalom Angliában	155
Jogászpincérek	166
Ahol a szülők tanulnak (A Parents' National Educational Union)	175
Égy nap a University Settlementben	184
A békeeszme és az angol iskolák	193
Ahol nincs borraivaló	202
Az ABC Shops	208
Esti iskolák	216
Hamupipőkebálok	225
Virágos London	235
Látogatás a kertvárosban	247
Virágos ablakok	256
Ír népszínművek	265
Burns Róbert kunyhójában	276

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

